

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

MÂTURÎDÎ'NİN TE'VÎLÂT ADLI ESERİNDE HADİS
ANLAYIŞI - NİSÂ SÛRESİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Mairambek JUSUPOV

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

MÂTURÎDÎ'NİN TE'VÎLÂT ADLI ESERİNDE HADİS
ANLAYIŞI - NİSÂ SÛRESİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Mairambek JUSUPOV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

MÂTURÎDÎ’NİN TE’VÎLÂT ADLI ESERİNDE HADİS
ANLAYIŞI - NİSÂ SÛRESİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

.....

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

.....

Prof. Dr. Recai DOĞAN

.....

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

.....

Yrd. Doç. Dr. Kudrat ARTIKBAEV

.....

Tez Sınavı Tarihi 14.04.2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../20....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mairambek JUSUPOV

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	V

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TE'VÎLÂT'IN KAYNAKLARI

1. HAYATI	4
1.1. KÜNYESİ	6
1.2. İLMÎ ÇEVRESİ	7
1.3. HOCALARI.....	11
1.4. ÖĞRENCİLERİ.....	15
1.5. ESERLERİ.....	17
2. TE'VÎLÂTU'L-KUR'ÂN'A GENEL BAKIŞ	24
2.1. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE TE'VÎL VE TEFSİR KAVRAMLARI	24
1.1. TE'VÎLÂT'IN ÖNEMİ.....	27
2. TE'VÎLÂT'IN KAYNAKLARI	30
2.1. FIKHA DAİR KAYNAKLAR	30
2.2. LÜGATE DAİR KAYNAKLAR	34
2.3. TEFSİRE DAİR KAYNAKLAR.....	36
3. TE'VÎLÂT'TA GEÇEN MEZHEP VE FIRKA İSİMLERİ.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

TE'VÎLÂT'TA GEÇEN HADİSLERİN TAHRİCİ VE KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIMI

1. KUTUB-İ SİTTE ÖNCESİ KAYNAKLAR.....	47
2. KUTUB-İ SİTTE	49
3. KUTUB-İ SİTTE SONRASI KAYNAKLAR.....	51
4. MEVKÛF RİVÂYETLERLE TEFSİRİ	52
5. MAKTU RİVÂYETLERLE TEFSİRİ	58
6. TEBE-İ TÂBİÛN SÖZÜYLE TEFSİRİ	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TE'VÎLÂT'A GÖRE MÂTURÎDÎ'NİN HADİS ANLAYIŞI VE HADİS YÖNTEMİ

1. MÂTURÎDÎ'NİN BİLGİ ANLAYIŞI / TEORİSİ VE HADİS.....	63
2. MÂTURÎDÎ'NİN HADİS ANLAYIŞINA GENEL BAKIŞ	66
3. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE HADİS VE SÜNNETİN KAYNAĞI.....	71
4. MÂTURÎDÎ'DE HADİS/SÜNNET/ESER KAVRAMLARI.....	81
5. MÂTURÎDÎ'DE HABER VE ÇEŞİTLERİ	90
5.1. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE MÜTEVÂTİR HABER VE DEĞERİ.....	93
5.2. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE ÂHÂD HABER VE DEĞERİ.....	97
5.3. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE MÜRSEL HABER VE DEĞERİ	104
5.4. MÂTURÎDÎ'NİN MERFÛ' VE MEVKÛF RİVÂYETLERİ KULLANIŞI.....	105
6. MÂTURÎDÎ'NİN TA'LİKLERİ	107
6.1. CEZM SİGÂSİ İLE YAPILAN TA'LİKLER.....	108
6.2. TEMRİZ SİGÂSİ İLE YAPILAN TA'LİKLER	108
7. TEFSİRDE SEBEB-İ NUZÛL'A BAŞVURMASI.....	110
8. ÂYETİ ÂYETLE TEFSİR ETMESİ	115
9. ÂYETİ HADİSLE TEFSİR ETMESİ.....	118
10. NESH HAKKINDAKİ DÜŞÜNCESİ	120
10.1. HADİSİN KUR'ÂN'I NESHİ.....	123
10.2. NESHTİ CEM VE TE'LİF METODU	128
10.3. NESHTİ TERCİH METODU	130
11. MÂTURÎDÎ'DE METİN TENKİDİ	132
11.1. HADİSİN KUR'ÂN İLE ELEŞTİRİLMESİ.....	137
12. HADİSTE İHTİSÂR YAPMASI	138
13. BAZI İSİMLERDE KARIŞIKLIK YAPMASI	140
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	146
ÖZET	155

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Ank.	: Ankara
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜSBED.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
gen. bil.	: Geniş Bilgi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
MÜİFVY.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
(r)	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
(s)	: Sallallâhu Aleyhi Ve'sellem
thk.	: Tahkîk
trs.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme

UÜSBE : Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

v.s. : Vesaire

Yay. : Yayınlar



ÖNSÖZ

Dinin ikinci kaynağı kabul edilen hadisler, İslam âlimlerinin büyük gayretleriyle sahabe döneminden itibaren sadırlarda ve satırlarda korunarak bu güne kadar gelmiştir. Ayrıca bütün dinî ilimlerin kaynağı hadistir ve kendilerini destekleyip ispat edecek delilleri Hz. Peygamber'in (s) hadislerinde bulmuşlardır. Herkese malum dinî ilimler hicri birinci asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde çok istifade ettikleri ilim Hadis ilmi olmuştur.

Ehl-i Sünnet kelâmının iki önemli mezhebinden biri olan Mâturîdîliğin imamı büyük Türk âlimi Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâturîdî İslâmî ilimlerin hemen tamamında yetkin bir âlimdir. Özellikle Kelam, Tefsir, Fıkıh ve Usûl ilimlerinde yeri tartışılmaz birisidir. İslam dünyasında fikri, itikadi ve ilmi gelişmelere önemli katkıda bulunmuştur. Mâturîdî gibi İslam medeniyetinde önemli yere sahip şahsiyetlerin ve eserlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Araştırmamızda, Mâturîdî'nin Hadis anlayışı, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* isimli eserindeki Nisâ sûresinin tefsiri temel alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Mâturîdî'nin kendine has hadis anlayışı ve yorumlarıyla yazdığı *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eserinde, genel olarak Hanefî mezhebini savunmuştur. Mâturîdî'nin Hadis anlayışının belirlenmesi eskide olduğu gibi günümüz hadis anlayışı için de önem arz etmektedir. Mâturîdî'nin Hadis ilmindeki yeri, günümüz açısından taşıdığı önem, mevcut Hadis ilmi anlayışına katkısı ve genel anlayıştan ayrılan özgün yönleri belirlenerek ve rivâyet metodundaki ilkeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mâturîdî, Kur'ân'dan sonra dinin ikinci kaynağı kabul edilen hadisın yeri ve konumunu bilgi sistemi içerisinde ele almıştır. Mâturîdî'nin bilgi sisteminde haber, kaynağı bakımından ikiye ayrılmaktadır. Birincisinin kaynağı bizzat Allah'ın kendisidir. Bu haber, Allah'tan Peygamber'e gelirken vahiy, Peygamber'den bize intikal ederken de haber-i resûl olmaktadır. Haberi Resûlü de iki kısma ayırmaktadır, mütevâtir haber ve âhâ haber olarak.

Bu çalışmada, konu tespiti, kaynak sağlama ve fikirleriyle katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Kamil Çakın'a minnet ve şükranlarımı arz ederim. Ayrıca bu çalışmam esnasında gerek ders döneminde gerekse serbest zamanlarda fikirleri ile bize yol gösteren, fikir ve yardım aldığım değerli hocalarıma, dostlarıma ve sıkıntılarımı sabırla paylaşan aileme ve çocuklarıma da teşekkür ederim.

Mairambek JUSUPOV

Ankara 2016

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tezimizin konusu, “*Mâturîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği*”dir. İslam düşüncesine önemli katkıları bulunan Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve adına nispet edilen Maturidiyye mezhebi hakkında bilimsel çalışmalar bulunmakla beraber, *Te’vîlât* adlı eserinden yola çıkarak hadis konusundaki görüşleri ve fikirleri ile ilgili çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı araştırmamızda Mâturîdî’nin hadis anlayışını, muhteva olarak oldukça geniş ve kapsamlı tefsir eseri *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, başka bir adıyla *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ı esas alarak inceledik. Fakat eserin büyüklüğü nedeniyle sadece Nisâ sûresi örneği üzerinde durduk.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada İslami ilimlerde, özellikle Tefsir ve Kelâm ilimlerinde yeri tartışılmaz kabul edilen Mâturîdî’nin *Te’vîlât*’ın’da ki hadislere bakarak onun hadis ilmindeki yeri, hadis usûlü açısından görüşleri, hadis çeşitleri ve tanımları, rivâyetlere bakış açısı, hadisleri tasnif yöntemi, günümüz açısından taşıdığı önem, hadis ilmi anlayışına katkısı, hadis, haber, sünnet anlayışı, kullanım şekilleri ve rivâyet metodu gibi konuları tespit etmek başlıca amacımızdır.

Çalışmamızda Mâturîdî’nin hadisleri kullanım gayeleri, yorumlama biçimleri ve bu hadislerin tahrîci ile hadis ilmi açısından bir tenkidi yapılması amaçlanmıştır. Böylece Mâturîdî’nin hadis anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

İslâm âlimlerinin çok büyük bir kısmı, birden fazla ilimle meşgul olmaları hususiyetiyle dikkat çekmektedirler. Mâturîdî, ise hemen bütün temel İslâm ilimleriyle meşgul olmasına rağmen, itikâta olduğu gibi, tefsir, fıkıh ve fıkıh usûlü gibi İslâmî ilimlerin diğer dallarında fikirlerini ortaya koymuş birisidir.

Mâturîdî'nin başvurduğu temel kaynaklardan birisi de hadistir. Onun kurduğu kelâm sistemiyle birlikte hadis ve hadis usûlü ile ilgili bazı temel kavramların bilinmesi önem arz etmektedir.

Mâturîdî ve Mâturîdîliğin Hadis anlayışı üzerine yapılan birkaç değerli çalışma, daha çok *Te'vilât* yayınlanmadan önce yapılmıştır. Burada ise Mâturîdî'nin en önemli eseri olan *Te'vilât* esas alınmıştır. Tefsirinde veya diğer eserlerinde, bir şeyhinden herhangi bir yolla hadis aldığına dair bilgi de bulunmamaktadır. Hadisçilere ve hadis kitaplarına hiç atıfta bulunmamıştır. Bundan dolayı *Te'vilât*'l-Kur'ân onun hadis anlayışı ve hadisçiliğini ortaya koymada, ayrıca rivâyet metodunu belirlemede önemli bir eserdir.

Nisâ sûresi, Mâturîdî'nin rivâyete çokça yer vermiş olması, rivâyetlerle ilgili teknik tabirleri ve hadis kavramlarını sıklıkla kullanması, hadisle ilgili en çok yorumların bu sûrede yer almış olmasından dolayı önemlidir. Ayrıca Nisâ sûresinde ele alınan konuların Allah'ın hakları, insanlığın kardeşliği; çocuklara, kadınlara ve yetimlere acıma, şefkat gösterme ve hakların verilmesi; miras, aile terbiyesi ve özellikle Allah'a ve Peygamber'e itaatten bahsetmesi ve bunun gibi birçok konuyu ele alması açısından önemlidir. Bundan dolayı, onun hadisçiliğini incelemek, hadisle ilgili görüş, tespit ve değerlendirmeleri hakkında bilgi vermek istedik.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Mâturîdî'nin hayatı, ilmî hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri, *Te'vîlât*'ın kaynakları, türü ve muhtevası hakkında yeterli sayılabilecek bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde *Te'vîlât*'ta geçen hadislerin kaynaklara göre dağılımı, kutub-i sitte öncesi ve sonrası kaynaklar ve kaynaklar açısından rivâyetlerin sayısına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde *Te'vîlât*'a göre Mâturîdî'nin hadis anlayışı, hadis yöntemi, bilgi değeri, haber ve çeşitleri ele alınmıştır. Haberle ilgili ıstılahlar gruplandırılarak, analizci bir yaklaşımla incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TE'VÎLÂT'IN KAYNAKLARI

1. HAYATI

Ehli Sünnet okulunun iki önderinden biri İmâm Mâturîdî'dir. Tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkandî'dir.¹ Semerkand'a bağlı Maturid köyünde doğduğu için bu nisbet ile anılmaktadır. Doğum tarihi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden birine göre, miladi 863 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.² İmâm Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ını tahkik eden İbrahim ve es-Seyyid Avazayn kardeşler, tahkike yazdıkları mukaddimede, İmâm Mâturîdî'nin, Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında, yani hicri 232–247 (846-7/861-2) tarihleri arasında doğduğunu iddia etmişlerdir.³ Genelde Mâturîdî'nin hayatından söz eden kaynaklar onun doğum tarihini belirtmezler.

Mâturîdî'nin hayatını anlatan kaynaklardan aktarılan bilgilere göre, kendisinin Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Çünkü kendisi Türk kültüründe yetişen ve en çok Türkler arasında isim olarak bilinen fakat görüşleri biraz da olsa ihmal edilen Türk din bilginidir. Mâturîdî'nin eserleri, özellikle *Kitâbu't-Tevhîd*'in Arap dili bakımından bazı ifade bozuklukları ve gramer hataları içermesi, onun Arap olmayan birisi tarafından kaleme alındığını açıkça göstermektedir.⁵ Onun Arap olmadığına en

¹ Özen, Şükrü, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, İstanbul, 2001, s. 8.

² Bkz. Ecer, A. Vehbi, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî*, Yesevi Yay., İstanbul, 2007, s. 156.

³ Özen, Şükrü, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, 146.

⁴ Kutlu, Sönmez, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 18;

⁵ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 18.

önemli kanıtı, atalarının belli bir aşamadan öteye geçirilememesidir. Çünkü Araplar uzun isnadlar kullanarak soylarını çok önceki nesillere, hatta Hz. Peygamber zamanına götürmeyi severler.

Mâturîdî'nin hayatı, eserleri, görüşleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan birisi Ebu'l-Muîn en-Neseî'nin *Tebîrâtü'l-Edille*'sidir. Ebu'l-Muîn en-Neseî'den sonradan yazılmış kitaplar Mâturîdî hakkında özetle bahsetmektedir. Günümüzdeki araştırmacılar bu bilgileri aynen tekrarlamaktadırlar. Mâturîdî, babası ve dedesinin (Muhammed b. Mahmûd) adından başka aile fertleri hakkında bilgi yoktur. Zebîdî, bazı kaynaklarda dedesinden sonraki şahsın adının Muhammed olarak zikredildiğini belirtir.⁶

Ebu'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115), Mâturîdî'nin İmâm Ebu'l-Hasan Eş'arî'den (ö. 324/935-36) kısa müddet sonra vefat ettiğini belirtir, ancak bir tarih vermez.⁷ Genellikle vefat tarihi (ö. 333/944) olup, bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkant'ta öldüğü bilinmektedir.

Mâturîdî'nin yaşadığı devirde, İslam dünyasında merkezi otoriteyi temsil eden Abbasi devleti bu gücünü kaybettiğinden birçok İslam devletinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi olan Samaniler Devleti Maverâünnehir bölgesinde hâkim olmuştur.⁸

⁶ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 146.

⁷ Neseî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Tebîrâtü'l-Edille* (nşr. Claude Salamê), Dımaşk, 1990-93, I, 360.

⁸ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 146.

1.1. KÜNYESİ

Mâturîdî hakkında kaynaklar incelendiğinde çeşitli künyelerle anıldığı görülmektedir: “eş-şeyhu”,⁹ “şeyhu’l-imâm”,¹⁰ “imâmu’l-hudâ” (hidayet önderi), “alemu’l-hudâ” (hidayet bayrağı), “imâmu’l-mutekellimîn” (kelâmcıların lideri), “musahhihu akâidi’l-müslimîn” (müsülmanların akâidini yanlışlardan arındıran), “reîsu ehli’s-sunne” (Ehl-i Sünnet’in reisi)¹¹ gibi künyelerle anıldığı bilinmektedir. Mâturîdî’ye nispet edilen bu vasıf ve künyeler, kendi yaşadığı devrinde veya daha sonraki devirlerde onun mensuplarının gönlündeki yerine ve önemine işaret etmektedir. Bu saygın lakaplardan dolayı Maverâunnehir Hanefî âlimleri arasında itibar sahibi değerli âlim olduğunu görebiliriz. Buna rağmen daha çok Ebu Mansur el-Mâturîdî veya Ebu Mansur el-Mâturîdî es-Semerkandî adıyla bilinir.

Ebû Mansûr künyesinden Mansûr adlı bir oğlu olduğu düşünülebilirse de Mâturîdî bir âyetin tefsirinde künyelerin anlamları üzerinde açıklamada bulunurken, bu künyenin örfen erkek çocuğu olmayan birisine Mansûr adında çocuğu olması temennisiyle verilebileceğini belirtir.¹² Bu da onun çocuğu olmadığına belirtisi olabilir. Özen’in de ifade ettiği gibi, “eğer Mâturîdî’nin erkek evladı olsaydı, yani nesli devam etseydi sonradan gelen kaynaklarda mutlaka yerini alırdı.”¹³

⁹ Neseî, *Tebsiratu’l-Edille*, s. I, 25.

¹⁰ Neseî, *Tebsiratu’l-Edille*, s. I, 11, 26, 27, 98, 146.

¹¹ Topaloğlu, Bekir, *Kitâbu’t-Tevhîd Açıklamalı Tercümesi*, İSAM Yay., İstanbul, 2013, s.17.

¹² Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, (thk. Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu), Dâru’l-Mîzân Yay., İstanbul, 2005, I, 23;

¹³ Özen, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, s. 9, 10.

Alâeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî (ö. 546/1151) eserinde: “Şeyh Ebû Mansûr el-Mâturîdî”¹⁴ ve “İmâm Ebû Mansûr”¹⁵ şeklinde kaydetmiştir.

Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790), tarikat şeyhlerinin ileri gelenlerinden birinin Mâturîdî hakkında “kendi zamanında bu ümmetin Mehdi’si idi”¹⁶ dediğini kaydeder.

1.2. İLMÎ ÇEVRESİ

Mâturîdî, dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşamış, itikâdî, fikri ve ilmi konularda önemli katkılarda bulunmuş bir âlimdir. O, selef akidesini savunan Ebû Hanîfe’nin ileri sürdüğü esasları sistematik hale getirmiştir.¹⁷ Siyasal ve kültürel açıdan karmaşık, İslam dünyasının birçok gelişme ve değişmelere sahne olduğu; değişik görüşlerin, itikâdî ve siyasi fırkaların zuhur ettiği bu bağlamda birçok problemin ortaya çıktığı, siyasal kargaşaların yaşandığı bir dönemde yaşamıştır.¹⁸

Mâturîdî’nin doğduğu yıllarda, yaşadığı yer olan Maverâunnehir, önceleri Abbasi Devleti’ne bağlıydı. Daha sonra ise ondan ayrılıp müstakil bir devlet olan

¹⁴ Buhârî, Alâuddîn Ebû Abdullah Muahmmmed b. Abdurrahman, *Mehâsinu’l-İslâm ve Şerâiu’l-İslâm*, Beyrut, 1985, s. 17, 87.

¹⁵ Buhârî, Alâuddîn, *Mehâsinu’l-İslâm*, s. 96; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ b. Muhammed Hüseyinî, *İthâfu’s-Saâdeti’l-Muttekîn bi Şerhi İhyâ-i Ulûmi’d-Dîn*, (nşr. Muhammed Ali Beyzavî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, 6.

¹⁶ Zebîdî, *İthâfu’s-Sâde*, II, 6-8.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ank., 2002, s. 156-158.

¹⁸ Özdeş, Talip, *Mâturîdî’nin Te’vil Anlayışında Aklın Yeri*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 243.

Samanilerin yönetimi altına girdi. O zaman Abbasi hilafeti İslam dünyasındaki merkezi konumundaydı. Abbasi'nin zayıflamasıyla birçok devlet bağımsızlığını ilan etti. Sonraları Maverâunnehir'de de Sâ mânânoğulları müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Mâturîdî, Bağdat'tan uzak bir bölgede yaşamaktaydı ve hatta siyasal yönetimle aralarının iyi olmadığı söylenmektedir. Mâturîdî'nin büyüdüğü çevrede siyasi-idari bakımından huzur vardı. Ancak çeşitli fikirlerin, bidat içerikli görüşlerin, farklı din ve mezheplere bağlı kimselerin de bolca bulunduğu bir yerdi.¹⁹

Mâturîdî, kendi devrindeki akılcı olarak bilinen Kaderiyye ve Mu'tezile mezheplerine, nakilci olarak bilinen Cebriyye ve Muşebbihe mezheplerine karşı dini savunmuştur. Abbasi iktidarının batı merkezlerinde baskı gören Haricîlik, Mürcie, Mu'tezile, Zeydîlik, İsmailîlik gibi pek çok siyasi ve itikâdî mezhep, görüşlerini merkezi otoritenin zayıfladığı bu bölgede yaymaya çalışmıştır.²⁰ Mâturîdî, kendisine özgü metot ve yorumlarıyla farklı görüşler arasında uzlaşma noktaları oluşturmaya çalışmış, her türlü aşırılığa karşı durmuş, böylece İslam ilim ve tefekkürünün gelişmesine, İslam inancının sistemleştirilmesine, itikâdî ve fikri istikrarın oluşumuna hizmet etmiş bir âlimdir.²¹

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe vahye önem verdiği gibi akla da önem veren âlimlerdendir. Mâturîdî de onun fikirlerine ve onun mezhebine uyarak onun nakil yanında akla da önem veren davranışını benimsemiştir. Ona göre, “insan, akli ile teemmül ve vahyin yardımıyla eşyanın hakikatini, mecazını, işlerin en iyi ve kötüsünü

¹⁹ Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslam*, Kahire, 1966, I, 259-261; Gen. bil. bkz. Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, s. 20-22.

²⁰ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 156-158.

²¹ Özdeş, *Mâturîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri*, s. 243.

öğrenebilir. İtaat ve tasdikten ibaret olan din sahibi olmamızın sebebine de, eğitim veya istidlal olmaksızın ulaşamaz. Bunların hepsi duyularla değil ancak içtihatla bilinen şeylerdir.”²² demektedir.

Mâturîdî'nin yaşadığı döneme kadar dinde sadece nakille yetinmeyi yeterli gören Ashâbu'l-Hadîs ve akli ön plana koyan Mu'tezile gibi fikir akımları ortaya çıkmıştı. Mâturîdî ise, her iki sistemi de yeterli görmeyerek nakille akli uzlaştırma yöntemini geliştirmiştir.²³

Mâturîdî'nin yaşadığı devirde Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin (ö. 324/936) büyük rolü vardı. Mâturîdî, Müşebbihe, Mu'tezile, Mürcie, Hariciler ve Cebriye gibi birçok fırkaların itikada dair görüşlerini güçlü zekâ ve anlayışıyla mücadele etmiştir.

Mâturîdî, gerek Semerkant'ta olsun, gerekse muhtelif fırka ve mezheplerle giriştiği tartışmalarda olsun büyük başarılarla imza atmıştır. Karmâtîler, Şîîlerle²⁴ ve bunun gibi birçok fırkalarla da mücadele etmiştir. *Te'vîlât*'a baktığımızda mücadelenin en büyük bölümünü Mu'tezile ve daha sonra diğer fırkalarla yaptığı münazaralar oluşturmaktadır. Eserinde onların görüşlerinin yanlışlığına dikkat çekmiş, onlara karşı âyet ve hadislerden²⁵ delil getirerek kendi görüşünü savunmuştur.

Mâturîdî'nin tefsir, kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü ve mezhepler tarihi alanlarında önemli mevkiine rağmen gerek mezhepler tarihine dair eserlerde ve biyografî

²² *Te'vîlât*, VII, 255.

²³ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Maturidiyye*”, DİA, XXVIII, 165.

²⁴ Özen, Şükrü, *İmam Ebû Mânsûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 241.

²⁵ *Te'vîlât*, III, 236.

kaynaklarda Mâturîdî'nin ihmal edildiği belirtilmektedir. Sonraki dönemlere çok az eseri intikal eden Eş'arî'nin mezhebinin yayılmasına karşılık Mâturîdiyye'nin maruz kaldığı bu ihmalle ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında şunları özetle belirtmemiz mümkündür:²⁶

- Mâturîdî'nin yaşadığı bölge Bağdat'tan uzak kalması,
- Arap tarihçileri tarafından kasıtlı belirtilmemesi,
- O dönemdeki siyasi iktidarla anlaşılamamış olması,
- Eş'arîler gibi devlet imkânlarından yararlanamaması,
- Eş'arîlik mezhebi Nizamiye medreselerinde (eğitim kurumlarında) okutularak İslâm âlemin her yerine gönderilecek öğrenciler yetiştiği halde Mâturîdîliğin resmi eğitim kurumlarına girememiş olması,
- Eş'arîlik, Şafiî ve Mâlikî mezhepleri tarafından benimsenmesine rağmen Mâturîdîliğin sadece Hanefî mezhebiyle sınırlı kalması,
- Mâturîdîliğin diğer mezheplere göre akla daha fazla değer vermesinden dolayı muhafazakâr âlimler tarafından benimsenmemesi,
- Hanefî mezhebine mensup olanların Mâturîdî'nin Ebû Hanîfe'nin otoritesini gölgelemesinden endişe etmeleri,
- Eserlerinin dil ve üslup açısından problem teşkil etmesi,²⁷ gibi birçok sebepler zikredilmiştir.

Mâturîdî'nin ihmal edilişi ile ilgili ileri sürülen sebepler az veya çok etkili olmuştur. Fakat tamamen ihmal edilmiş değildir. Maverâunnehr Hanefîlerinin

²⁶ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 147-148.

²⁷ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 147-148.

teliflerinde VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren çok sınırlı biçimde ve diğer mezheplere ait eserlerde yer almaya başlamıştır.²⁸

1.3. HOCALARI

Mâturîdî'nin kendilerinden ders aldığı hocaları şunlardır:

1.3.1. *Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cûzcânî* (ö. III/IX. yüzyıl). Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Mâturîdî kendisinden ders almış²⁹ ve rivâyette bulunmuştur.³⁰ İmâm Muhammed'in öğrencilerinden olan Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den (ö. 200/816) fıkıh eğitimi almıştır. el-Cûzcânî, fer'î ve usûl konusunda kendisini yetiştirmiş bir âlimdir. Kaynaklarda birçok eseri olduğu belirtilse de sadece üç tanesinin adı bilinmektedir: 1. Kitâbu'l-Fark ve't-Temyîz. 2. Kitâbu't-Tevhîd. 3. Kitâbu't-Tevbe. Fıkıh ve Kelâm ilimleriyle de ilgilenmiştir.³¹

1.3.2. *Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî* (ö. III/IX. Yüzyıl son çeyreği). İmâm Mâturîdî'nin hem hocası hem arkadaşıdır. Mâturîdî Ebû Nasr el-İyâzî'den ders almıştır. el-İyâzî'den Mâturîdî'nin yanında kendisinin iki oğlu, Ebû Bekir Muhammed ve Ebû Ahmed başta olmak üzere pek çok kişi ders okumuştur.³² Kendisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin öğrencisi olan Ebû Bekr el-Cûzcânî'den fıkıh eğitimini almıştır. Onun hakkında Hakîm es-Semerkindî, “Yüz seneden beri ne Horasan'da ve

²⁸ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 148.

²⁹ Beyâzî, Kemâluddîn Ahmed b. Hasan, *İşârâtü'l-Merâm an İbâreti'l-İmâm*, (thk., Yusuf Abdurrazzak), Kahire, 1949, s. 23; Zebîdî, *İthâfu's-Sâde*, II, 7.

³⁰ Leknevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî't-Terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324, s. 14;

³¹ Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 14; Kureşî, İbn Ebu'l-Vefâ Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Hayderabad/İndia, I, 60; Nesefî, *Tebziratu'l-Edille*, s. I, 356; Yurdagür, Metin, “Cûzcânî, Ebû Bekir”, DİA, XIII, 97.

³² Nesefî, *Tebziratu'l-Edille*, s. I, 357; Zebîdî, *İthâfu's-Sâde*, II, 7.

ne de Mâverâünnehir’de fâkih Ebû Ahmed el-İyâzî gibi ilim, fıkıh, dil, güç, beyân, nezâhet, iffet ve takva sahibi biri çıkmış değildir.”³³ demiştir. Yirmi yaşlarına gelince âlimlerin reisi konumuna geldi.³⁴ Vefatında geride İmâm Mâturîdî ve Hakîm es-Semerkandî’nin akranı olan kırk öğrenci bırakmıştı. Kendisi gibi âlim Ebû Ahmed ve Ebû Bekir adlı iki tane oğlu vardı.³⁵ Kitâbu’l-Musannef fî Mes’eleti’s-Sıfât adlı eseri vardır.³⁶

1.3.3. *Muhammed b. Mukâtil er-Râzî* (ö. 248 / 862). İmâm Mâturîdî’nin en çok bilgi elde ettiğimiz hocalarındandır.³⁷ Ayrıca İmâm Muhammed’in öğrencisidir. Buhârî, “Gökten yere düşmem Muhammed b. Mukâtil er-Râzî’den rivâyette bulunmamdan daha iyidir” demiş, İbn Hacer ise onun re’y sebebiyle böyle söylediğini sandığını belirtmiştir. Vekî b. el-Cerrâh’dan rivâyette bulunmuş, kendisinden Muhammed b. Cerîr et-Taberî rivâyet etmiştir.³⁸

1.3.4. *Nusayr b. Yahya el-Belhî* (ö. 268 / 881). İmâm Muhammed’in öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî’den fıkıh eğitimi almıştır.³⁹ Musannef sahibi Ebû Mukâtil Hafs b. Selm es-Semerkandî (258/872)’den ve Ebû Mutî’ Hakem el-Belhî (199/815)’den ders aldı.⁴⁰

³³ Neseî, *Tebsiratu’l-Edille*, s. I, 357.

³⁴ Neseî, *Tebsiratu’l-Edille*, s. I, 357.

³⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*, I, 70; Neseî, *Tebsiratu’l-Edille* I, 357.

³⁶ Neseî, *Tebsiratu’l-Edille* I, 356-357.

³⁷ Beyâzî, *İşârâtu’l-Merâm*, s. 23; Zebîdî, *İthâfu’s-Sâde*, II, 7.

³⁸ İbn Hacer, el-Askalânî, *Lisânu’l-Mîzân*, (I-X), (nşr. M. Abdurrahman Mar’aşlî), Beyrut, 1416/1996, VI, 544-545.

³⁹ Leknevî, *el-Fevâidu’l-Behiyye*, s.14.

⁴⁰ Zebîdî, *İthâfu’s-Sâde*, II, 7.

1.3.5. *Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cûzcânî* (ö. 285/898). Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den (ö. 200 / 816) ders almıştır. Nîsâbûr kadısıdır.⁴¹

Kutlu'nun verdiği bilgiye göre Mâturîdî'nin Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) varan silsilesi şu şekildedir:⁴²

-I-

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)



Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/804)



Ebû Bekir Ahmed b. İshâk el-Cûzcânî (ö. III/IX. yüzyıl)



Ebû Nasr Ahmed el-İyâzî (ö. III/IX. Yüzyıl son çeyreği)

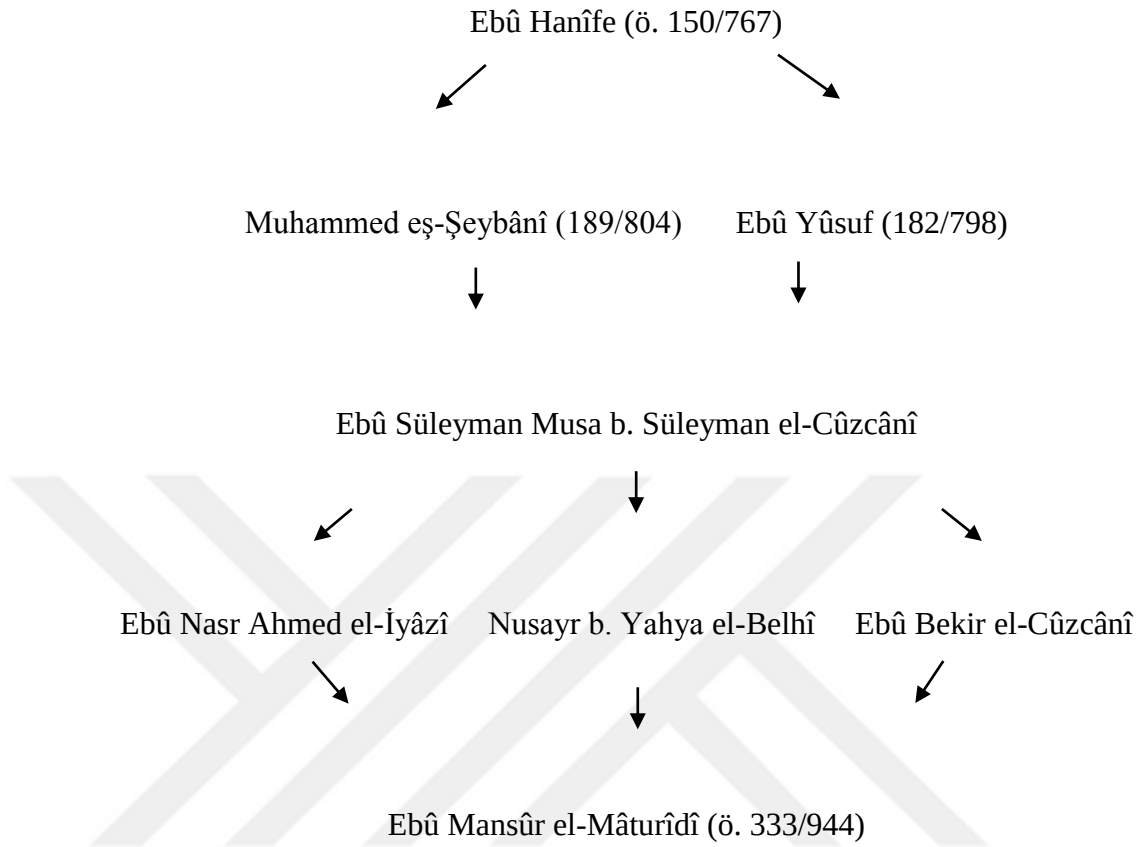


Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944)

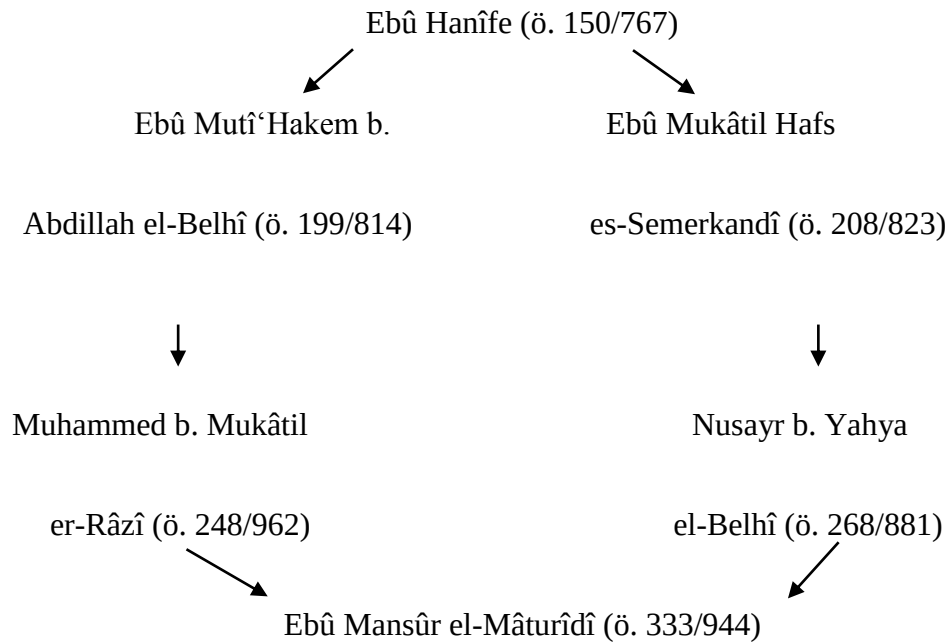
⁴¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, II, 29.

⁴² Kutlu, Sönmez, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ank., 2003, s. 131.

-II-



-III-



Ebû'l-Muîn en-Nesefî de *Tebsiratu'l-Edille* adlı eserinde Mâturîdî Hanefiliği, “İmâm-ı Âzam’ın önde gelen öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/804), onun öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî (ö. 200/816 ?), onun arkadaşı Ebû Bekir Ahmed b. İshâk Salih el-Cûzcânî (ö. III/IX. yüzyıl), Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî (ö. 260/874’den sonra) ve İmâm Mâturîdî”⁴³ kanalıyla öğrendiğini, söyler. Kemaluddin el-Beyâzî (ö. 1098/1687) ve Seyyid Muhammed ez-Zebîdî de (ö. 1205/1790), “Mâturîdî’nin hoca silsilesi Ebû Hanîfe’ye dayanır”⁴⁴ demişler.

Mâturîdî ‘nin ders aldığı hocalarının ilim silsilesine baktığımızda, hepsinin de Hanefî ekolüne bağlı olduğu görülmektedir. Yukarıda tabloda gösterildiği gibi âlimlerin hepsi Ebû Süleyman el-Cûzcânî’nin öğrencileridir. Mâturîdî tablolarında ismi geçen âlimler kanalıyla aldığı akide ve fikrî temelleri, bir Kelâm sistemine dönüştürmüştür.⁴⁵ Mâturîdî’nin akidesi Kur’ân ve sahih sünnete dayanmaktadır.⁴⁶

1.4. ÖĞRENCİLERİ

İmâm Mâturîdî’nin öğrencilerini incelediğimiz zaman aralarında, dört büyük imam görmekteyiz. Kendini eğitim ve öğretime vermiş olan İmâm Mâturîdî’nin hocaları gibi öğrencileri hakkında da pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Yine kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre öğrencilerinin ancak bir kısmının isimleri bilinmektedir.

Mâturîdî’nin öğrencileri şunlardır:

⁴³ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 356-360.

⁴⁴ Beyâzî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 23; Zebîdî, *İthâfu's-Sâde*, II, 6-7.

⁴⁵ Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1986, s. 3.

⁴⁶ Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), SDÜİF, Isparta, 2003, s. 33.

1.4.1. *Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkindî* (ö. 342/953). Hâkim es-Semerkindî olarak bilinmektedir. Kelâbâzî'nin verdiği bilgiye göre, "Hâkim es-Semerkindî Horasan âlimlerinin meşhurlarından, ulûmu'l-mevâris ve ulûmu'l-iktisâb konusunda eser veren birisidir. Kendisi hadis, fıkıh, kelâm ve lügat öğrenimi gören meşhur mutsavvıflardandır,"⁴⁷ der. *Sevâdu'l-A'zam*⁴⁸ adlı eseri bulunmaktadır. *Te'vilât*'ta bazen ismi sadece "Hâkim"⁴⁹ olarak geçmektedir. Bu da onun görüşlerine yer verildiği ve bilgi alış-verişinde bulunulduğunun göstergesidir.

1.4.2. *Ebu'l-Hasan Ali Saîd er-Rustuğfenî* (ö. 345/956), Semerkant'ın büyük âlimlerinden ve Mâturîdî'nin önde gelen öğrencilerindendir.⁵⁰ İmâm Muhammed'in *Mabsût* adlı eserinin tamamını ve *Câmiu'l-Kebîr*'i ise zekât bölümüne kadar okumuştur. Hocasının vefatından sonra bir yıl kadar sonra Belh'e gitmiş, Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah'dan fıkıh eğitimi almıştır. *İrşâdu'l-Muhtedî*, *Kitâbu'z-Zevâid ve'l-Fevâid fi Esnâfi'l-Ulûm*, gibi birçok eseri vardır.⁵¹ Mâturîdî ile fikhî konularda ve diğer konularda tartışma yapabilecek derecede yetişmiş bir öğrencisidir.⁵²

1.4.3. *Ebû Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî* (IV/X. Asrın başları), Kendisi Mâturîdî'nin hocalarından Ebû Nasr el-İyâzî'nin oğludur. Semerkand'ta bulunan "Dâru'l-Cûzcâniyye" adlı eğitim merkezinde Mâturîdî'den fıkıh, kelâm ve mezhepler alanında ders almıştır.⁵³ Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki tartışma

⁴⁷ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Tearruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* (nşr. Muhammed Emîn en-Nevâvî), Kahire, 1980, s. 46; Özen, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, s. 16.

⁴⁸ Kelâbâzî, *et-Tearruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, s. 46; Özen, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, s. 16.

⁴⁹ *Te'vilât*, III, 207.

⁵⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, II, 570.

⁵¹ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 358.

⁵² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, II, 570-571.

⁵³ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 356-357.

konularını içeren el-Mesâilü'l-Aşeri'l-Iyâziyye isimli bir eserinin meşhur olduğu bildirilmektedir.⁵⁴

1.4.4. *Ebû Muhammed Abdulkerim b. Musa el-Pezdevî* (ö. 390/1000). Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin dedesidir. Mâturîdî'nin öğrencisi olup, ondan fıkıh ve hadis eğitimi almıştır. 390 yılı Ramazanda ayında vefat etmiştir.⁵⁵

Bu dört isim Mâturîdî'nin öğrencileri olarak kaynaklarda geçmektedir. Bunlar kendi ilmî yetenek ve derecelerine göre Mâturîdî'nin kelâm sistemine katkıda bulunmuşlardır.

1.5. ESERLERİ

İmâm Mâturîdî, çok yönlü bir din âlimi olarak İslâmî ilimlerin her konusunda eserler yazmıştır. Ancak, eserlerinin çoğunluğu korunamamış; istilalar, göçler, doğal afetler, maddi imkânsızlıklar ve diğer nedenlerden dolayı yok olmuştur. Kaybolan eserlerinin çoğunluğu, Mu'tezile'yi, Haricîleri, Râfızîleri, Şîî-Karâmitleri ve bunlar gibi birçok mezhepleri eleştirmek için yazılmıştır. Ayrıca bunların arasında tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, mezhepler tarihi ve kıraatla ilgili çok sayıda eserler de vardır.⁵⁶

Mâturîdî'ye atfedilen 24 kadar eser bulunmaktadır.⁵⁷ Hepsinin ona ait olup olmadığı konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mâturîdî'ye aidiyeti kesin olan on dört eser bulunmaktadır. Bunlar Kitâbu't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân olup bunun dışındaki diğer on iki eser başta ifade ettiğimiz

⁵⁴ Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille*, I, 357.

⁵⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, II, 458.

⁵⁶ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 20.

⁵⁷ Tuğlu, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 35.

nedenlerden dolayı günümüze kadar maalesef ulaşmamıştır.⁵⁸ Bu iki eseri ileride detaylı bir şekilde incelemeye tabî tutacağız.

1.5.1. Mâturîdî'ye Aidiyeti Kesin Olan Ve Neşredilen Eserler

1) *Kitâbu't-Tevhîd*: Mâturîdî'nin eserlerinden elimizde sadece ikisi bulunmaktadır. Bu iki eserden ilki itikad alanına ait olup, dünyada tek yazma nüshası bulunan *Kitâbu't-Tevhîd*'dir.⁵⁹ Eserin bilinen tek nüshası Cambridge Üniversitesi'nde bulunmaktadır.

Kitâbu't-Tevhîd,⁶⁰ Mâturîdî'nin kelâmî görüşleri bakımından en değerli eserlerinden biridir. Aynı zamanda Mâturîdiyye akidesinin temel kaynağıdır. Mu'tezile ve diğer çeşitli İslamî fırkalar, bazı dinler, inançlar ve felsefî görüşler açısından da en eski kaynaklardan biri sayılmaktadır.⁶¹ *Kitâbu't-Tevhîd*, Ebu'l-Yusr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) de ifade ettiği gibi, “Anlaşılması zor bir kitaptır. Gereksiz bazı uzatmalar ve tertibinde düzensizlik bulunmaktadır.”⁶² Çünkü lafızlar ve ifadeler açık olmadığından anlaşılması zordur. Mâturîdî'nin öğrencileri *Kitâbu't-Tevhîd*'e atıflar yaptıkları halde, eserin yazma nüshalarının yaygınlık kazanmamasının ve şerhlerinin bulunmamasının en önemli nedeni de bu olsa gerek. *Kitâbu't-Tevhîd*'i

⁵⁸ Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul, 2008, s. 44.

⁵⁹ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 20.

⁶⁰ Mâturîdî'nin tam olarak basılmış tek eseri olup itikadî konuları ele almaktadır. Bu eser ilk defa Fethullah Huleyf tarafından neşredilerek Beyrut Doğu Edebiyatı Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1970). Daha sonra aynı baskı İstanbul (1979), Beyrut (1982) ve İskenderiye'de (trs., Dâru'l-Maârifî'l-Mısriyye) tekrar basılmıştır (Topaloğlu, Bekir “*Kitâbu't-Tevhîd*”, DİA, XXVI, 118-119.); Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi eseri yeniden tahkikini yapmış ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından (Ankara 2003) basılmıştır. Ayrıca Bekir Topaloğlu, bu yeni tahkikten yola çıkarak eseri (Ankara 2002) Türkçeye çevirmiştir. (Özen, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, 149.)

⁶¹ Ak, a.g.e. s. 5.

⁶² Topaloğlu, Bekir, “*Usûlü'd-Dîn*” DİA, XXXII, 217.

Türkçeye çeviren Bekir Topaloğlu, eser hakkında “kitap, ilim dalının ilk ve en dolgun eserler konumundadır.⁶³ Akla ve serbest düşünceye fazla önem veren yarı felsefî bir ekol niteliği taşır”⁶⁴ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

2) *Te’vîlâtü-Ehli’s-Sunne: Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Te’vîlâtü’l-Mâturîdiyye fî Beyâni Usûli Ehli’s-Sunne* adıyla da bilinmektedir. Ahmed Alâuddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144), eserin ismiyle ilgili şöyle demiştir: “Mâturîdî’ye nisbet edilen *Kitâbu’t-Te’vîlât*, çok yüce ve faydalı bir kitaptır. Mâturîdî, tefsir ve te’vil ayırımına giderek, tefsiri, Allah’ın murad ettiği manayı kesin olarak bilmek, te’vili de, Allah’ın muradının ne olduğu konusunda kesin hüküm vermeksizin muhtemel manalardan birini tercih etmek şeklinde tanımlamıştır. Bundan dolayı bu kitabını, tefsir değil, *Te’vîlât* olarak isimlendirmiştir.”⁶⁵

Kâtip Çelebi *Keşfu’z-Zunûn* adlı eserinde, “*Te’vîlâtü’l-Mâturîdiyye fî Beyâni Usûli Ehli’s-Sunne*”⁶⁶ şeklinde, başka yerde ise, “*Te’vîlâtü-Ehli’s-Sunne*”⁶⁷ şeklinde zikretmektedir. Herhalde Mâturîdî’nin Ehli’s-Sünnet imamlarından olmasından dolayı *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne* olarak adlandırılmıştır.

⁶³ Topaloğlu, Bekir, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân’dan Tercümeler*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, (Önsöz) XII.

⁶⁴ Topaloğlu, *Kitâbu’t-Tevhîd Açıklamalı Tercümesi*, s. 26.

⁶⁵ Alâuddîn es-Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Kitâbi’t-Te’vîlât*, Süleymaniyye Ktp. Medine Bölümü, Nu: 179, v. 1b, 2a.

⁶⁶ Çelebi, Kâtip, *Keşfu’z-Zunûn an Esmâi’l-Kutub ve’l-Funûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, I, 336.

⁶⁷ Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, I, 33.

Te'vîlât,⁶⁸ tefsir ilminde önemli yere sahiptir. Ayrıca fıkıh, fıkıh usûlü ve kelâm alanlarında da geniş bilgileri içermektedir.

Te'vîlât'ın tahkikini yapan Bekir Topaloğlu'nun varsayımına göre, "*Te'vîlât* doğrudan Mâturîdî'nin kaleminden çıkmayıp ders takrirlerinin öğrencileri tarafından not edilerek meydana gelmiştir."⁶⁹ Mâturîdî'nin tefsirine "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isminin verilmesi de bu anlayışın bir ürünüdür. Bu ismin bizzat müellifi ya da öğrencileri tarafından verilmiş olması sonucu değiştirmez"⁷⁰. Ak'a göre de, "Mâturîdî'nin bizzat kendisi tarafından yazılmayıp, öğrencilerinin hocalarının ders notlarını bir araya getirmelerinden oluşmuştur."⁷¹ Mâturîdî bu eseriyle kendisinden sonra gelen müfessirleri, kelâm ve fıkıh âlimlerini de etkilemiştir.

⁶⁸ *Te'vîlât*'ın bu güne kadar otuz beş nüshasının olduğu bilinmektedir. Bunların yirmi dokuzu İstanbul'da olup (on altısı Süleymaniyye Kütühanesi'nde, diğerleri Köprülü, Hacı Selim Ağa, Âtîf Efendi, Nuru Osmaniyye ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde kayıtlı) altısı tam diğer yirmi üç nüsha eksiktir. Kayseri Râşid Efendi ve Konya Yûsuf Ağa'daki nüshalar da çok eksiktir. Ayrıca Tire Necip Paşa kütüphanesinde de bir nüshası bulunmaktadır. Dimaşk Zâhiriyye ve Kahire Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye nüshalarından başka Berlin ve Londra'da sadece Âl-i İmrân sûresinin tefsir nüshaları bulunmaktadır. Muhammed Eroğlu *Te'vîlât*'ın Fatiha ve Bakara sûrelerinin ilmî neşrini hazırlamıştır. *Te'vîlât*'ın ilk neşr çalışması Mısırlı İbrahim Muhammed İsmail Avadayn ve Seyyid Muhammed Avadayn kardeşler, Fatiha ile Bakara sûresinin 141. âyetine kadar olan kısmını 1971 senesinde Kahire'de neşretmiştir. Muhammed Mustefizurrahman, 1983'de Fatiha ile Bakara sûrelerini Bağdat'ta yayımlamıştır (Topaloğlu, Bekir "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*", DİA, XXXXI, 32.). Fatma Yusuf Hıyemî tarafından *Te'vîlâtü-Ehli's-Sunne* adında bir tahkiki 2004 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Mecdi Muhammed Surûr Baslum tarafından *Te'vîlâtü-Ehli's-Sunne* adında yapılmış bir tahkik vardır (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005). *Te'vîlât*'taki Fatiha sûresinin 5. âyeti hakkında Osmanlı âlimlerinden Lâlezârî, *Yâkutetu'l-Hamrâ* adıyla bir şerh yazmıştır. Ayrıca Bekir Topaloğlu yönetiminde İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâturîdî Araştırma Vakfı tarafından başlatılan *Te'vîlât* eserinin tahkiki 18 cilt halinde yayınlanmıştır. Bizim çalışmamızın asıl konusu bu eser ve eserdeki hadislerdir.

⁶⁹ Bkz. Topaloğlu, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, (Önsöz), XV.

⁷⁰ Topaloğlu, Bekir, "*Mâturîdî*", DİA, XXVIII, 157.

⁷¹ Ak, a.g.e. s. 7.

1.5.2. Mâturîdî'ye Aidiyeti Kesin Olan Ve Neşredilmeyen Eserler

İmâm Mâturîdî'ye aidiyeti kesin olan ve ona ait olduğu bilinmekle birlikte henüz neşredilmeyen diğer eserleri, onun İslâm alanındaki bilgisini ortaya koymaktadır. Neseî'nin *Tebsiratu'l-Edille* adlı eserinde geçen, Mâturîdî'ye aidiyeti kesin olan ve neşredilmeyen eserler şunlardır:

1) *Kitâbu'l-Makâlât*.⁷² Mâturîdî, bu eserinde Ehl-i Sünnete muhalif fırkaların görüşlerini ele alıp eleştirmiş olabilir.⁷³

2) *Kitabu'l-Cedel fi Usûli'l-Fıkh*⁷⁴

3) *Kitabu-Redd Evâili'l-Edille li'l-Kâ'bî*.⁷⁵ Evâili'l-Edille'nin yazarı Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931) Bağdat Mu'tezilesinin önde gelenlerindendir.⁷⁶

4) *Kitabu-Redd Tehzîbi'l-Cedel li'l-Kâ'bî*. en-Neseî eseri bu isimle kaydetmiştir.⁷⁷

5) *Kitabu Beyâni Vehmi'l-Mu'tezile*⁷⁸

6) *er-Red' Ale'l-Karâmita (fi'l-Usûl)*. Neseî, Karmâtîler'e reddiye niteliğinde yazılmış ve Mâturîdî'ye nispet edilmiş eserdir. Aslî hükümlere dair görüşlerini eleştirmektedir.⁷⁹

⁷² Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 52, 359.

⁷³ Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercümesi*, s. 27.

⁷⁴ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁷⁵ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁷⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, (I-X), (nşr. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2002, V, 429.

⁷⁷ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁷⁸ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁷⁹ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

7) *er-Red' Ale'l-Karâmita (fi'l-Furû)*. Neseî, Karmâtîler'e reddiye niteliğinde yazılmış ve Mâturîdî'ye nispet edilmiş eserdir. Ferî hükümlere dair görüşlerini eleştirmektedir.⁸⁰

8) *Reddu'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Muhammed el-Bâhilî*. Neseî bu eserin tanıtımını yapmamaktadır. Ayrıca Bâhilînin kim olduğuna dair herhangi bilgi de vermemektedir.⁸¹

9) *Reddu Vaîdi'l-Fussâk li'l-Kâ'bi*⁸²

10) *Reddu Kitabi'l-Îmâme li-Ba'zî'r-Revâfiz*.

11) *Şerhu'l Câmi'i's-Sağîr*⁸³

12) *Meâhizu's-Şerâ'i fi'l-Usûli'l-Fıkh*⁸⁴

Bu eserlerin herhangi bir nüshalarına rastlanılmamıştır.⁸⁵ Neseî bu kitapları tanıtmadan zikretmiştir. Günümüzdeki yazarlarda aynı şekilde devam etmektedir.⁸⁶ Günümüze kadar ulaşamamış olan bu eserlerin hemen hemen hepsi o dönemdeki çeşitli felsefi materyalist fırkaların iddialarına cevaplar içermektedir. İsimlerinden bu eserlerin çeşitli mezheplere reddiyeler olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁸¹ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁸² Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

⁸³ Ak, *a.g.e.* s. 45.

⁸⁴ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 784.

⁸⁵ Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercümesi*, s. 29.

⁸⁶ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 359.

1.5.3. Mâturîdî'ye Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler

Ahmet Ak, Mâturîdî ve Maturidilik üzerine yaptığı doktora çalışmasında bazı eserlerin Mâturîdî'ye izafe edilmekle birlikte, ona aidiyeti konusunda şüphe olduğunu ifade etmiştir.

Mâturîdî'ye ait olduğu şüpheli olan eserler şunlardır:

1. *Kitâbu't-Tevhîd (Risâle fî't-Tevhîd)*. Bu eser, Mâturîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inden farklı küçük bir risaledir.
2. *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber* (Haydarâbâd 1321/1904, 1365): Topaloğlu'na göre, “Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-Ebsat adlı eserinin Ebu'l-Leys es-Semerkandî tarafından yapılan şerhinin yanlışlıkla Mâturîdî'ye ait gösterilerek yapılmıştır.”⁸⁷
3. *Kitabu'l-Usûl / Usûlu'd-Dîn*
4. *Vesâyâ ve Munacât*
5. *Pendnâme-i Mâturîdî*
6. *Fevâid*
7. *Kitâbu't-Tefsîri'l Esmâ ve's-Sîfat*
8. *Kitâbu'l-Akîde (Risâle fî'l-Akîde)*
9. *Usûlu'l-Îmân ve Risâle fî-Beyânî Gurûhî Ehli'd-Dalâl ve Makâletihim*.⁸⁸

Mâturîdî üzerine önemli çalışmaları bulunan Kutlu da bu eserleri “*Mâturîdî'ye Aidiyeti Şüpheli olan Eserler*” arasında saymaktadır.⁸⁹

⁸⁷ Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 149.

⁸⁸ Ak, *a.g.e.*, s. 44-46.

⁸⁹ Kutlu, Sönmez, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle ilgili Bibliyografya*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 398.

2. TE'VÎLÂTU'L-KUR'ÂN'A GENEL BAKIŞ

2.1. MÂTURÎDÎ'YE GÖRE TE'VÎL VE TEFSİR KAVRAMLARI

Tefsir ve Te'vil ilminin konusu Kur'ân âyetleridir. İkisinin arasında anlam ve metodolojik yöntem açısından farklar vardır. Tefsir kavramının lügat manası, “f-s-r” kökünden tef'il vezninde bir mastar olup, “örtülü veya kapalı bir şeyi açmak, açıklığa çıkarmak, izah etmektir.” Başka bir anlamı ise, lügatte “tabibin hastalığı teşhis için bakmış olduğu az suya”⁹⁰ denir. Terim anlamında ise, “Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki muradını beşeri gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı”⁹¹ şeklinde kısaca tarif edilebilir.⁹² Te'vil'in lügat manası, “dönmek, yerine varmak, yerini bulmak” olan “e-v-l” kökünden türemiş kelimedir.⁹³ Te'vil, sözü “tefsir etmek” ve “manasını açıklamak” demektir. Bu açıklama, sözün zahirine uygun olsun veya olmasın eşittir. Te'vil bu anlamda tefsir ile eş anlamdadır.⁹⁴

Te'vil, Kur'ân'da genel olarak şu anlamlara gelir:

- i. *Tefsir etmek:* Kur'ân'da, “Onun te'vilini (tefsirini) ancak Allah bilir”⁹⁵ buyurmaktadır. Ayrıca te'vil'in “tefsir etmek” anlamına geldiğini Resûlullah'ın

⁹⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs., I, 55.

⁹¹ Birişik, Abdülhamid, “*Tefsir*”, DİA, İstanbul, 2011, XXXX, 281.

⁹² Paçacı, Mehmet & Gözeler, Esra, *Tefsir İlmi*, (Kur'ân ve Hadis İlimleri, İlitam, editör: Mehmet Paçacı, İsmail Hakkı Ünal), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara, 2007, s. 5.

⁹³ İsfahânî, er-Râğıb Huseyn b. Ahmed, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Çaphane-i Haydari Tahran, 1373/1954, “evl” md., s. 30.

⁹⁴ Kırca, Celal, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı*, EÜSBE Dergisi, Sayı 3, Yıl: 1989, s. 288.

⁹⁵ 3. Âl-i İmrân. 7

(s) İbn Abbas (r) için söylediği şu dua örnektir: “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve te’vili öğret.”⁹⁶

ii. Çözüm: Kur’ân’da, “Bu daha iyidir ve tevil (çözüm) bakımından daha güzeldir.”⁹⁷

iii. Rüya tabiri: Kur’ân’da, Yusuf dedi ki: “Babacığım, işte bu daha önce gördüğüm rüyanın te’vilidir (tabiridir).”⁹⁸

Genel olarak te’vil kelimesinin Kur’ân’da geçen anlamları yukarıda belirttiğimiz şekildedir.

Tefsir tarihine baktığımızda tefsir ve te’vil kavramları tefsirciler tarafından eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Tefsirde tek manaya yönelim vardır, te’vilde ise mümkün olabilen farklı manalara yönlendirme vardır. Tefsirde anlamın doğruluğu hususunda kesinlik varken, te’vilde anlamın doğruluğu hususunda kesinlik yoktur.⁹⁹ Bunun gibi birçok farklı noktalar vardır. Buradan hareketle İmâm Mâturîdî, “tefsir, âyetlerin ilk indiği zamanki anlamlarını herkesten daha iyi bilen sahabenin işidir.”¹⁰⁰ Çünkü sahabiler âyet indiği zamandaki olaya ve Hz. Peygamber’in (s) açıklamalarına şahit olmuşlardır. İttifak edilen konuları biliyorlardı ve hakiki manaya vakıftılar.

Mâturîdî’ye göre Te’vil, “âlimlerin yani fakihlerin işidir.”¹⁰¹ Te’vil, “bir konunun varacağı nihai noktayı açmak demektir. Te’vilde sözü çok farklı anlamlara

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuaybu’l Arnaûd) Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1420/1999, 4/225.

⁹⁷ 4. Nisâ. 59

⁹⁸ 12. Yûsuf. 100

⁹⁹ Özdeş, *Mâturîdî’nin Te’vil Anlayışında Aklın Yeri*, s. 247.

¹⁰⁰ *Te’vilât*, I, 3.

¹⁰¹ *Te’vilât*, I, 3; Paçacı, Mehmet & Gözeler, Esra, *Tefsir İlmi*, (Kur’ân ve Hadis İlimleri, İlitam, editör: Mehmet Paçacı, İsmail Hakkı Ünal), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara, 2007, s. 5.

çekmek söz konusudur. Te'vilde söze şu ya da bu anlam verilebilir.”¹⁰² Te'vîl, “Bu kelime dönmek anlamındaki “آل يؤول/âle-yeûlu” kökünden alınarak türetilmiştir.”¹⁰³ Mâturîdî, te'vili, Ebû Zeyd'in şu ifadeleri ile açıklamaktadır: “Eğer şu söz, başkasına ait olsaydı şu manalara gelirdi.”¹⁰⁴ şeklinde. Devamında, “âyetlerin mânâlarını, sahîh delillerle ortaya koyabilecek, dinin asıllarını bilen, bu asıllardan hareketle nasslarda bulunmayan konularda da doğru hükümler verebilecek Âlimlerin ve Ehl-i Basar'ın işidir,”¹⁰⁵ der.

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ın başında tefsir ve te'vil kavramlarının farkından bahsederken, ikisine birbirinden farklı anlamlar vermiştir. Meselâ, “Tefsirde Allah'ı delil tutma varken, te'vilde ise Allah'ı delil tutma yoktur.”¹⁰⁶

İşcan'a göre Mâturîdî, “Hadis kitaplarında çokça yer verilen Kur'ân ile rey hakkında konuşma yasağını, te'vil ve tefsir ayrımı ile çözmeye çalışmıştır. Ona göre hadislerde yer alan bu yasak tefsirle ilgilidir. Tefsirde Hz. Peygamber (s) ve sahabe ön plandadır. Fakat Kur'ân'ı tefsirle sınırlandırmak mümkün değildir. Murad-ı ilahî konusunda insanoğlunun dile getirebileceği bazı konularda bulunmaktadır. Bundan dolayı te'vil yapmak caizdir. Te'vilde yasak olan, Allah'ı şahit tutmak, açıklamanın kesin olduğunu ileri sürmektir.”¹⁰⁷ der.

¹⁰² Bkz. *Te'vîlât*, I, 3; Ayrıca Bkz. Topaloğlu, Bekir, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 3; Paçacı & Gözeler, *Tefsir İlmi*, s. 6.

¹⁰³ *Te'vîlât*, I, 3.

¹⁰⁴ *Te'vîlât*, I, 3.

¹⁰⁵ *Te'vîlât*, III, 351-352.

¹⁰⁶ *Te'vîlât*, I, 3; Kırca, a.g.m., s. 289; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DIB Yay., Ankara, 1988, I, 19.

¹⁰⁷ İşcan, Mehmet Zeki, *İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Maturidi'nin Katkısı*, Ekev Akademi Dergisi, 34, 2008, s. 9.

*Tablo: Mâturîdî'ye göre tefsir ve te'vil kavramları*¹⁰⁸

TEFSİR	TE'VİL
<i>Kaynak:</i> Kesin deliller	<i>Kaynak:</i> Kesin olmayan deliller
<i>Konu:</i> Kur'ân âyetleri	<i>Konu:</i> Kur'ân âyetleri
<i>Sonuç:</i> Anlama kesin olarak ulaşılır.	<i>Sonuç:</i> Anlama kesin olarak ulaşamaz.

2.2. TE'VİLÂT'IN ÖNEMİ

Mâturîdî'nin yaşadığı devirde Abbasî devleti artık eski gücünü kaybettiğinden birçok İslâm devleti ortaya çıkmıştı. Böyle karmaşık bir ortamda Mâturîdî, Kur'ân âyetlerini Ehl-i Sünnet inancı açısından tefsir etti. Ebû Mansûr el-Mâturîdî, tefsirde sünni inanç sistemini sağlam ve güvenilir bir zemine oturtan ve bu konuda Kur'ân tefsiri yazan âlimlerden biridir.¹⁰⁹

Mâturîdî, tefsir âlimi olduğu kadar aynı zamanda kelam ve fıkıh âlimidir. *Te'vilât*, tefsir alanında meşhur olduğu gibi kelam alanında da meşhur olmuştur. Mâturîdî'nin diğer müfessirlerden farkı, âyetlere akılcı yaklaşımda bulunmasıdır.

Tefsirler genelde dirâyet tefsiri ve rivâyet tefsiri olarak iki kısma ayrılmaktadırlar. Mâturîdî'nin tefsiri ise hem dirâyet hem rivâyet tefsiri özellikleri

¹⁰⁸ Paçacı & Gözeler, *Tefsir İlmi*, s. 7.

¹⁰⁹ Kırca, *a.g.m.*, s. 285.

taşımaktadır. *Te'vîlât*, dirâyet tefsirinin ilk örneğini teşkil etmekle birlikte rivâyete dayalı açıklamalara da yer verir.¹¹⁰

Mâturîdî'nin tefsir metodu diğer müfessirlerden farklı olarak, hem akla hem de nakle dayanmaktadır. Genellikle âyetlerin tefsirinde kendi anlayışını ve görüşünü “عندنا”¹¹¹ (bize göre) ya da “قلنا”¹¹² (biz dedik) şeklinde kaydetmekle başlar. *Te'vîlât*'ta çoğu zaman görüş sahibinin adını da “قيل”¹¹³ (denildi ki) ya da “قال بعضهم”¹¹⁴ (bazıları dedi ki) gibi ifadelerle verir.

Te'vîlât'ta pek çok hadis ve rivâyete yer verilmiştir. Bu da Mâturîdî'nin hadise ve rivâyete verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın en bariz özelliklerinden biri, kelâm ilminin klasik meselelerini ele almasıdır. Mâturîdî bir mütekellim olarak Kur'ân-ı Kerim âyetlerine bakınca İlm-i Kelâm açısından âyetlere yönelmekte ve o ilmin ihtilaflarına kolayca kayıvermektedir. Meselâ, Nisâ 65. âyetinin tefsirinde iman-amel münasebeti ve imanın kalp ile tasdik oluşu gibi konular üzerinde durmaktadır.

Mâturîdî, gerek *Kitâbu't-Tevhîd*'de gerekse *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'a çeşitli münasebetlerle Allah'a ve Resûlüne olan sevgi ve saygısını zaman zaman duygusal ifadelerle dile getirmiştir.

¹¹⁰ Topaloğlu, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, (Önsöz), XI.

¹¹¹ *Te'vîlât*, III, 124.

¹¹² *Te'vîlât*, III, 126.

¹¹³ *Te'vîlât*, III, 16, 18, v.s.

¹¹⁴ *Te'vîlât*, III, 124.

Eseri incelediğimizde hem tefsir hem de te'vil metodunu kullandığını görürüz. Abdullah b. Abbas¹¹⁵ (ö. 68/687-88) gibi önde gelen sahabilerin görüşlerine de yer vermiştir. Çünkü Abdullah b. Abbas te'vilci yönü ile bilinen sahabilerdendir. Daha sonra kendi görüş ve delillerini ortaya koyar. Sonunda “Nihâi gerçeği bilen Allah'tır” (va'llâhu â'lem)¹¹⁶ ifadesini sık sık tekrar eder.

Te'vilât'ın önemi hakkında geçmişteki ve gününüzdeki âlimlerin de görüşleri bulunmaktadır. Meselâ, Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), bu kitabı anlatırken, “Hiçbir kitap ona eş olamaz, hatta bu konuda yazılan eserlerin hiç biri kıymet yönüyle ona yaklaşamaz”¹¹⁷ der. Zebîdî, (ö. 1205/1791) eser hakkında, “Bu öyle kitaptır ki, başka kitaplar bununla ölçülemez. Bu alanda tasnif edilmiş en güzel eserdir.”¹¹⁸ Bekir Topaloğlu, “*Te'vilâtü'l-Kur'an* ise âyeti âyetle tefsir etme, semantik yaklaşım yapma, geniş tahlil ve mukayeselere yer verme, psikolojik ve sosyolojik faktörlere dikkat çekme, Sunni akideyi pekiştirip Hanefî fikhını savunma, muhalif görüşlere sahip din ve mezhep saliklerini ilmî tenkide tâbi tutma, düşünüş ve sunuşta ahenge rivâyet etme gibi özelliklerle çağında ve sonraki dönemlerde kaleme alınan tefsir kitaplarından ayrılır.”¹¹⁹ demektedir. Kutlu'ya göre Mâturîdî, “*Te'vilât*'ta sırf âyetlerin yorumuyla yetinmemiş, konuyla ilgili itikâdî ve fikhî mezheplerin farklı yorumlarına yer vererek tartışmıştır. Bundan dolayı bu eser Mâturîdî'nin fikhî ve itikâdî görüşlerinin tespitinde önemli bir kaynaktır.”¹²⁰

¹¹⁵ *Te'vilât*, III, 9, 11, 16, 18, v.s.

¹¹⁶ *Te'vilât*, III, 317, 326, v.s.

¹¹⁷ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 335-336.

¹¹⁸ Zebîdî, *İthâfu's-Saâde*, II, 7.

¹¹⁹ Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümeler*, (Önsöz), XIII.

¹²⁰ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 20.

Te'vîlât, Kur'ân âyetlerinin başından sonuna kadar tefsir edilmiş ve yorumlanmış bir eserdir. Bu yönüyle Mâturîdî'nin tefsiri, et-Taberî'nin, İbn Kesir'in ve diğer birçok müfessirin eserleriyle benzerlik gösterir.

1. TE'VÎLÂT'IN KAYNAKLARI

Te'vîlât incelendiğinde, Mâturîdî, hadis kitaplarıyla beraber fıkıh, fıkıh usûlü, lügat, tefsir ve diğer kaynaklardan istifade ettiği görülmektedir.

1.1. FIKHA DAİR KAYNAKLAR

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta bol miktarda hadis ile çoğu sahabîden olmak üzere meşhur âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.¹²¹ Eserinde hadis âlimlerinden ziyade fıkıh, tefsir ve lügat âlimlerinin görüşlerinin, özellikle Hanefî âlimlerin ve zaman zaman Şâfi'î'nin (ö. 204/819) görüşlerine yer vermiş ve nakilde bulunmuştur.¹²² Fakat görüşleri hangi kaynaktan aldığına dair açıkça işaret yoktur. Genelde ihtilafın çözümünde Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî âlimlerin¹²³ görüşlerine yer verilmiştir.

Mâturîdî *Te'vîlât*'ta, Ebû Hanîfe'den birçok yerde söz etmektedir. Kendi fikirlerini Ebû Hanîfe'nin fikirleri ile temellendirir. Diğer fırka ve görüşlere gösterdiği tepki ve eleştirileri Ebû Hanîfe'ye karşı yapmadığı görülmektedir. Aksine kendisi Ebû Hanîfe'nin görüşlerini devam ettirmiştir.¹²⁴ Ebû Hanîfe'nin eserlerini, fikirlerini, akîdelerini şerh ve tefsir etmiştir. Neseî, Mâturîdî eserlerini onun görüşlerini ispatlamak ve delillendirmek için kaleme aldığını açıkça belirtmiştir.¹²⁵

¹²¹ Topaloğlu, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercüme*, (Önsöz), XV.

¹²² *Te'vîlât*, III, 24.

¹²³ *Te'vîlât*, III, 282.

¹²⁴ Neseî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 162.

¹²⁵ Beyâzî, *Îşârâtü'l-Merâm*, s. 23.

Mâturîdî itikâta İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin temel görüşlerini esas almış ve kendine has bir anlayış getirmiştir. O bu has anlayışıyla itikâta Ehl-i Sünnet imamlarından biri olmuştur. Mâturîdî, usûlda ve amelde yine Ebû Hanîfe mezhebi üzere amel etmiştir.

Mâturîdî, fıkıhla ilgili olan âyetlerin tefsirine de girer. Fıkıh konularında genellikle Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/797)¹²⁶ fıkıh ve kelâm görüşlerinden yararlanmıştır. Genelde Ebû Hanîfe'nin görüşüne katılmadığını açıkça ifade eden yer yoktur. Yeri geldikçe Şâfiî'yi eleştirir.¹²⁷ Fakihlerin ihtilafa düştüğü meselelerde zaman zaman kendi tercihini açıktan belirtir.¹²⁸

Eserinde Hanefîlerden çok sık bahseder. Meselâ, *Te'vîlât*'ta "قال اصحابنا"¹²⁹ (bizim arkadaşlarımızın görüşü) ya da "قال قوم"¹³⁰ (âlimlerin görüşü) şeklinde geçen ifadelerde Hanefîler'in görüşünü kastedildiği görülür. *Te'vîlât*'ta geçen bazı fıkıh âlimleri şunlardır: Ebû Yûsuf (ö. 182/798),¹³¹ Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805),¹³² Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),¹³³ Şâfiî (ö. 204/820)¹³⁴ ve daha az olarak Zufer b. Huzeyl (ö. 158/775) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi müçtehitlerin görüşlerini zikreder.

Mâturîdî, tenkid konusunda aşırıya gitmemiştir. Kur'ân veya Sünnet dışındaki görüşlerin doğru olma ihtimalini de belirtmektedir. Meselâ, Nisâ 59'da Allah'a ve

¹²⁶ *Te'vîlât*, III, 55, 76, 220, 242, 244, v.s.

¹²⁷ *Te'vîlât*, III, 15.

¹²⁸ *Te'vîlât*, III, 15.

¹²⁹ *Te'vîlât*, III, 282.

¹³⁰ *Te'vîlât*, III, 115, 119.

¹³¹ *Te'vîlât*, III, 240, 247.

¹³² *Te'vîlât*, III, 415, 416.

¹³³ *Te'vîlât*, III, 21, 23, 36, v.s.

¹³⁴ *Te'vîlât*, III, 15, 24, 201, 202, 409.

Peygamber’e itaat’ten bahsedilmektedir. Mâturîdî, âyetin tefsirinde “İctihad” kelimesini kullanmıştır. İctihada teşvik etmiş ve şer’î delillerden saymıştır. Bu âyet gerçekten Mâturîdî’nin te’vil konusundaki yöntemini ortaya koymaktadır.¹³⁵ Buradan anlaşılacağı üzere Mâturîdî, herhangi bir meselenin çözümünde öncelikle Kur’ân’a, sonra sünnete, sonra da Müslümanların icmaina¹³⁶ başvurulması gerektiğini belirtmiştir. Hepsini de “و” (veya) atıf harfiyle sıralamıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere İmâm Mâturîdî bu kaynakları sıraladığı görülmektedir.

Mâturîdî’nin eserinde itikâdî konularda hadis rivâyetlerine az yer verdiği görülmektedir. Daha çok fıkıh konularının çözümünde bu rivâyetlere çok sık başvurduğu görünmektedir.¹³⁷ Bundan dolayı *Te’vîlât*, Hanefî fıkının önemli bir kaynağı sayılmaktadır. Eserde, fıkha ve fıkıh usûlüne genişçe yer verilir.

Nisâ 43’de geçen “*Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut biriniz ayak yolundan gelmişseniz veya kadınlara yaklaşmışsanız ve bu durumlarda su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin*” âyetin tefsir ederken Mâturîdî, şöyle der: “Allah, mukim olan hastanın da teyemmüm edebileceğine izin (ebâha) vermiştir. Âyet hastalığı umumî olarak zikretmektedir. Hasta suyun kendisine zarar vermeyeceğinden korkmaz ise o zaman teyemmüm etmez. Eğer hasta abdest alırken suyun kendisine zarar vereceğinden korkarsa o zaman teyemmüm alabilir. Çünkü Allah hasta için teyemmüm almayı mubah kılmıştır. Ebû Hanîfe’ye göre, cünüp olan

¹³⁵ *Te’vîlât*, III, 294-295.

¹³⁶ *Te’vîlât*, III, 295.

¹³⁷ Topaloğlu, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, 152.

mukim eğer suyun kendisine zarar vereceğinden korkarsa teyemmüm alabilir.”¹³⁸

Mâturîdî, fikhî görüş olarak Ebû Hanîfe’nin görüşüne yer vermiştir.

Mâturîdî, Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebinin imamlarının delil aldığı görüşler yanında, yeri geldikçe İmâm Şâfi’î’nin görüşlerinin bir kısmını da delil olarak kullanmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Te’vîlât*’ta (Nisâ sûresinin tefsirinde) mezhep imamlarından 5’inin ismi geçmektedir. Bu alanda Mâturîdî’nin atıf yaptığı fıkıh âlimlerinden bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1- Te’vîlât’ta (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) geçen fıkıh âlimlerinin isimleri ve atıf sayıları şu şekildedir:

Hasan-ı Basrî	Ebû Hanîfe	İmâm Şâfiî	Ebû Yûsuf	Şeybânî
(ö. 110/728)	(ö. 150/767)	(ö. 204/820)	(ö. 182/798)	(ö. 189/805)
23	14	5	2	2

Fıkıh âlimlerinden zaman zaman nakillerde bulunmakta fakat hangi kaynaktan aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. *Te’vîlât*’ta fıkıh ve fıkıh usûlü kitaplarından istifade ettiği kanaatine varılabilir. Eserinde en çok Hanefî âlimlerin görüşlerinden yararlandığı görülmektedir.

¹³⁸ *Te’vîlât*, III, 244.

1.2. LÜGATE DAİR KAYNAKLAR

Mâturîdî, tefsirde lügat, sarf, nahiv ve diğer ilim dallarından çokça yararlanır. Belagat ilmine de zaman zaman başvurur. *Te'vîlât*'ta kelimenin lügat anlamına ve lügat ilmine önem verdiği görülmektedir. Lügatçilerden sık sık nakilde bulunur. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 198/805) gibi birçok lügat âlimlerinin görüşlerini nakletmiştir. Mâturîdî, yararlandığı lügatçı ve müfessirlerin görüşlerini nakletmekle yetinmemiştir. Bunları inceleyerek, konuyu açıklamaya çalışmıştır.¹³⁹ Bunların görüşlerine yeri geldikçe bağlı kalsa da, bazen kendi görüşlerini delil olarak göstermiştir.

Meselâ, Mâturîdî, Nisâ 86. âyetinin tefsirinde el-Kisâî'den faydalanmıştır. Bu âyette geçen “حسباً” kelimesinin “الحساب” kelimesinden türediğini ifade ederek İsrâ 4'deki “حسباً” kelimesiyle aynı mânâyâ geldiğini söyler ve “والقادر والقدير والأمر كالأمير” “والقادر والقدير والأمر كالأمير” anlamındadır, der.¹⁴⁰ Ali b. Hamza el-Kisâî, “Allah onları, yaptıklarından dolayı başaşağı etmiştir”¹⁴¹ âyetinde geçen “أركس” (*baş aşağı*) kelimesinin iki anlamı olduğunu söylemiştir. 1. أركسته في أمر كذا وكذا وركسته (Şöyle ben onu tersine çevirdim) ve 2. ارتكس الرجل اذا وقع فيه ورجع اليه (İnsanoğlu bulunduğu iyi durumdan kötü duruma düşüp geri dönünce ona baş aşağı oldu denir.) İbn Mesûd (r) (ö. 32/652-53) ve Hafsa binti Ömer (ö. 45/665), göre, “أركسهم” kelimesi “ردهم” (tersine çevirmek) anlamında, İbn Abbas (r) (ö. 68/687-88) ise “أوقعهم” (düşürmek) anlamındadır,¹⁴² der.

¹³⁹ İmamoğlu, M. Ragip, *İmâm Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), DİB Yay., Ankara, 1991, s. 53.

¹⁴⁰ *Te'vîlât*, III, 370.

¹⁴¹ 4. Nisâ. 88

¹⁴² *Te'vîlât*, III, 372.

Mâturîdî, Nisâ 173’de “Kulluk etmekten çekinenlere ve kibirlenenlere gelince” âyetinde geçen ve “peş peşe” anlamına gelen “الاستكاف” (çekimser olmak) ve “الاستكبار” “büyüklük taslamak” kelimelerinin aynı anlamı taşıdığını belirtmektedir. Daha sonra el-Kisâî’nin bu konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamayı nakletmektedir: el-Kisâî’ye göre, “âyette geçtiği şekilde farklı iki kelimenin bir arada gelmesinin Arap dilinin güzelliklerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak “الحال” ve “البال” (durum, hal) kelimeleri aynı manayı taşıdıkları halde “كيف حالك و بالك” ifadesinde bir arada yani peş peşe kullanılmasına değinmektedir. Buna benzer kullanımların Kur’ân’da ve şiirde çokça geçtiğini belirtmektedir. Fakat “الأنفة” ve “الاستكاف” kelimelerin Allah’a izafe edilmeyeceğini, “الاستكبار” kelimesi ise Allah’a izafe edilebileceğini söylemektedir. Bu bakımdan ikisinin anlamı farklı olduğunu, fakat hakikatte ikisinin arasında fark olmadığını, ikisinin anlamının aynı olduğunu¹⁴³ ifade etmektedir.

Nisâ 85’de geçen “مُقِيَّتَا” (karşılığı veren, doyuran) kelimesi üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Meselâ, İbn Abbas’a (r) göre “هو الحافظ” (koruyan), bazı âlimlere göre, “مُقِيَّتَا” kelimesi “حسيّا” (hesaba çeken), bazılarına göre ise “شَهِيد” (şahit olan) anlamındadır. Mâturîdî daha sonra Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 198/805), ve Ebû Bekir el-Kisâî gibi lügat âlimlerinden nakillerde bulunur. el-Ferrâ ve Ali b. Hamza el-Kisâî’ye göre “المُقْتَدِر / الْمُقِيَّت” (güç yetiren) anlamında ve “أَقَاتَ، يُقِيَّتُ إِقَاتَةً” olan “الْقُوَّة” kelimesinden türemiştir. Ama Ebû Bekir el-Kisâî’ye¹⁴⁴ göre ise, “kelime geçmiş kitaplardan alınmış ve bizim dilimizde olmayan bir kelimedir. Biz te’vil etmiyoruz. Çünkü bizim te’vilimiz hilafi bir manaya da

¹⁴³ Te’vîlât, IV, 124.

¹⁴⁴ Te’vîlât’ta geçen Ebû Bekir el-Kisâî hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

olabilir.”¹⁴⁵ Gördüğümüz gibi Mâturîdî birkaç lügat âlimin görüşlerine yer vermiş ve sonunda bunun yalnız Allah’ın bile bileceğini belirtmektedir.

Bunlar gibi birçok lügat âlimlerinin isimleri zikredilmektedir. Bu lügat âlimlerinin önemli bir kısmının tefsir, hadis, fıkıh, kelâm yönleriyle beraber nahiv, kıraat, edebiyat yönleri de vardır.

Tablo 2- Te’vîlât’ta (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) ismi geçen lügat âlimleri ve atıf sayıları şu şekildedir:

Ali b. Hamza el-Kisâî	Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ	Ebû Bekr el-Kisâî
17	5	3

Mâturîdî, bu rivâyetleri naklederken yararlandığı yazar isimleri 25 yerde zikretmiştir. el-Kisâî 17, el-Ferrâ 5 ve Ebû Bekr el-Kisâî 3 defa zikretmiştir.

1.3. TEFSİRE DAİR KAYNAKLAR

Diğer tefsirciler gibi Mâturîdî de kendisinden önce yaşamış olan müfessirlerin görüşlerine önem vermiş ve onların ortaya koyduğu delilleri bazen kendi görüşünü destekler mahiyette kullanmıştır.

Mâturîdî, *Te’vîlât*’ta genelde kendinden önceki müfessirlere “قال أهل التأويل”¹⁴⁶ diyerek atıfta bulunmuştur. Yeri geldikçe “قال المتأولون”¹⁴⁷ lafzını kullanmıştır. Tefsir

¹⁴⁵ *Te’vîlât*, III, 364-366.

¹⁴⁶ *Te’vîlât*, III, 199, 202; IV, 42, 45.

¹⁴⁷ *Te’vîlât*, III, 35, 83, 199, 202, 243, 366, 419, IV/32, 42, 45, 55, 65, 67, 83, 102, 116.

kitabında “أهل التأويل/Ehlu’t-Te’vil ve المتأولون/Mute’vilûn” kelimeleri çok sık rastlanan kelimelerdendir. Bu kelime Nisâ sûresinin tefsirinde 16 yerde geçmektedir.

Diğer müfessirler gibi Mâturîdî de, kendinden önceki el-Ferrâ (ö. 207/822) ve et-Taberî (ö. 310/923) gibi tefsir âlimlerin kaynaklarından da yararlanmış ve onların tefsirlerinden sık sık nakilde bulunmuştur. Mâturîdî, genelde “قال أهل¹⁴⁸, قال أهل¹⁴⁹, قال بعض أهل التأويل¹⁵⁰, قال عامة أهل التأويل¹⁵¹, قال قوم¹⁵², قال بعضهم¹⁵³, قال أهل العلم¹⁵⁴ ya da “قال بعض أهل العلم¹⁵⁵... gibi ifadeler ile kendinden önceki müfessirleri kastetmektedir. Mâturîdî, kendinden önceki eserlerin ne kitap isimlerini ne de müellif isimlerini zikreder. Yani hangi kaynaktan aldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Mâturîdî, eserinde diğer tefsir âlimlerin kaynaklarından alıntı yaptığı belirtmiştik. Meselâ, en çok et-Taberî’nin tefsirinden yararlandığı yaptığımız incelemede ortaya çıkmaktadır. Bazen de el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) tefsirlerinden de yararlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁴⁸ *Te’vîlât*, III, 347; IV, 27.

¹⁴⁹ *Te’vîlât*, III, 199, 202; IV, 42, 45.

¹⁵⁰ *Te’vîlât*, III, 419.

¹⁵¹ *Te’vîlât*, IV, 67.

¹⁵² *Te’vîlât*, III, 79.

¹⁵³ *Te’vîlât*, IV, 45.

¹⁵⁴ *Te’vîlât*, III, 51, 61.

¹⁵⁵ *Te’vîlât*, III, 15.

¹⁵⁶ *Te’vîlât*, III, 203, 338, 365.

Daha sonraki müfessirlerden Ebû Bekr el-Esam (ö. 200/816), Mukâtil İbn Süleyman (ö. 150/767)¹⁵⁷, el-Kelbî (ö. 146/763)¹⁵⁸ en çok naklettiği âlimler olmuşlardır.¹⁵⁹

Mâturîdî tefsirinde bazen kıraat ve mushaf farklarına değinmiştir. Bu konuda İmamoğlu, “Mâturîdî bazen kıraat ve mushaf farklarını tefsire yardımcı olacak şekilde almıştır, bazen de değişik kıraatleri tefsir etmek için almıştır. Bunun dışında kıraat farklarına çok az değinmiştir. Mushaf ve kıraat farkları arasında bir değerlendirme yapmamaktadır.”¹⁶⁰

Mâturîdî’den sonra yaşamış âlimler de onun tefsirinden istifade etmiştir. Meselâ, Zemahşerî, Keşşâf adlı tefsirinde *Te’vîlât*’tan faydalanmıştır.¹⁶¹ Sünnî âlimler arasında *Te’vîlât*’ın tanınmaması sebebiyle dirâyet tefsirinen kabul edilen Fahreddin er-Râzî Kitâbu’l-Erbâin adlı eserinde bir yerde¹⁶² ve Mefâtîhu’l-Gayb adlı eserinin beş yerinde¹⁶³ *Te’vîlât*’a atıf yapmıştır. Ebû Hayyân el-Endelusî Bahru’l-Muhît’te (III, 364) *Te’vîlât*’ın adını zikretmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁷ *Te’vîlât*, IV, 84, 98, 99.

¹⁵⁸ *Te’vîlât*, IV, 104.

¹⁵⁹ Özdeş, *a.g.e.*, s. 63-65.

¹⁶⁰ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.40.

¹⁶¹ Özdeş, Talip, *Mâturîdî’nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 84-85.

¹⁶² Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Kitâbu’l-Erbâin fî Usûli’-d-Dîn*, (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Kahire, 1406/1986, I, 277. Topaloğlu, Bekir, “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*”, DİA, XXXXI, 32.

¹⁶³ Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, V, 139; XIV, 41; XIV, 186; XXIV, 105; XXVII, 161; Topaloğlu, *a.g.m.*, DİA, XXXXI, 32.

¹⁶⁴ Topaloğlu, *a.g.m.*, DİA, XXXXI, 32.

2. TE'VÎLÂT'TA GEÇEN MEZHEP VE FIRKA İSİMLERİ

Mâturîdî çeşitli din, inanç, mezhep, felsefe, kültür ve medeniyetlerin görüldüğü Maverâunnehir bölgesinde yaşamıştır. O, kendi toplumun inanç ve değerlerine karşı her zaman sorumluluk içinde olmuştur. Eserleriyle inkârcı fırkalara karşı mücadele etmiş ve İslâm inanç esaslarını savunmaya çalışmıştır.

Mâturîdî'nin mezhepler hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, genel olarak mezheplere ve fırkalara karşı bakış açılarını anlamamıza ve değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

Mâturîdî, *Te'vîlât* ve *Kitâbu't-Tevhîd* adlı iki önemli eserinde sürekli olarak mezheplerin önde gelenlerinden ve onların görüşlerinden söz etmektedir. Eserinde mezhepleri bazen kişilere, bazen de fikirlere nispet eder. Bu da Mâturîdî'nin takip ettiği metottan kaynaklanmaktadır.

O, *Te'vîlât*'ta, farklı dinlerin, farklı mezheplerin, fırkaların ve bu konudaki âlimlerin metotlarına yer vererek sorunları tartışmakta ve bir sonuca bağlamaktadır. *Te'vîlât*'ta diğer dinlere, bazı müelliflere, çeşitli kaynaklara ve fikhî bazı mezheplere çokça yer verilir. Meselâ Mu'tezile,¹⁶⁵ Râfızîlik ya da Râfızîler,¹⁶⁶ Şia,¹⁶⁷ Hâricîlik,¹⁶⁸ Kerramiyye,¹⁶⁹ Mecûsîlik¹⁷⁰, Karâmita¹⁷¹ ve Dehriyye¹⁷² gibi birçok mezhep ve

¹⁶⁵ *Te'vîlât*, III, 236, 257, 310, 318, 319, 327, 341, 421, 424.

¹⁶⁶ *Te'vîlât*, III, 45, 50, 294, 300.

¹⁶⁷ *Te'vîlât*, III, 60.

¹⁶⁸ *Te'vîlât*, III, 257.

¹⁶⁹ *Te'vîlât*, III, 313.

¹⁷⁰ *Te'vîlât*, III, 254.

¹⁷¹ *Te'vîlât*, IV, 109.

¹⁷² *Te'vîlât*, III, 282.

materyalist fırkaların görüşleri yer almaktadır. Bu da İmâm Mâturîdî'nin farklı görüşlerden haberdar olduğunu ve onlara karşı Ehl-i Sünnet'i savunduğunu göstermektedir. Bazen de sapık fırkalardan bahsetmiş ve onların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymuştur. Sapık fırkalardan bahsederken “mulhid”¹⁷³ (inkârcı, inançsız) kelimesini kullanmıştır. Meselâ, inkârcı (mulhid) fırkanın dediğine göre: “Ahiretteki sevabımız içtiğimiz, yediğimiz ve yaptığımız tüm amellere bağlı olan nefis için olmayıp, fakat cevheri nurdan olan bir ruhânî varlığa verilir.”¹⁷⁴

Te'vîlât'ta yeri geldikçe mezheplerin önde gelenlerinden ve onların fikir ve görüşlerinden söz etmektedir. Görüşlerini değerlendirirken hak veya batıllığı noktasında yorum yaparak eleştirmiştir. Meselâ, “*Hayır, Rabbine and olsun ki, onlar aralarındaki münazarada seni hakem tayin etmedikçe, sonra da hükmedeceğim şeyden dolayı nefislerinde bir sıkıntı bulmaksızın... imân etmiş olmazlar...*”¹⁷⁵ âyetiyle Kerrâmiyye'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü onlar âyetin aksine, “Hakem tayin etmeden de imân etmiş olurlar” demişlerdir. Mâturîdî ise, “Siz mi iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?”¹⁷⁶ diyerek, onların fikirlerinin yanlış olduğunu ortaya koymuştur.

Mâturîdî'nin çok atıf yaptığı ve eleştirdiği akımlardan biri de Mu'tezile'dir.¹⁷⁷ *Te'vîlât*'ta bazen Mu'tezile'den, bazen de Ebû Bekr el-Esam (ö. 200/816) gibi mezhebin önde gelenlerinden de nakilde bulunulmuştur.¹⁷⁸ Mâturîdî, Nisâ 40. âyetin tefsirinde Mu'tezile ve Haricî gibi fırkaların yanlış görüşlerine hadisten deliller

¹⁷³ *Te'vîlât*, III, 286.

¹⁷⁴ *Te'vîlât*, III, 286.

¹⁷⁵ 4. Nisâ. 65

¹⁷⁶ *Te'vîlât*, III, 313.

¹⁷⁷ *Te'vîlât*, III, 236, 257, 310, 319, 327, 341, 421, 424; IV, 33, 37, 38, 39, 95.

¹⁷⁸ *Te'vîlât*, III, 146, 257, 383.

getirmek suretiyle karşı çıkmıştır. Bu âyette, Allah'ın zerre kadar haksızlık yapmayacağı ve zerre kadar iyilik olsa bile mükâfatlandıracağı bildirilmektedir.¹⁷⁹ Mu'tezile mezhebine göre, "büyük günah işleyen kimse iyilikleri olsa bile, ebedi olarak ateşte kalacaktır."¹⁸⁰ Mâturîdî, Hz. Peygamber'den (s) rivâyet edilen, "Şüphesiz ki, Allah hiç bir mümine işlediği hayrı mükâfatsız bırakmaz. O hayır sebebiyle hem dünyada dilediği verilir, hem de âhirette mükâfatlandırılır"¹⁸¹ hadisini örnek vererek Mu'tezilenin görüşüne karşı çıkmıştır.¹⁸² Bunun gibi birçok yerde hadislerden deliller getirerek itirazda bulunmuştur.

Mâturîdî, itikâd konusunda bazen Mu'tezile mensuplarının görüşlerini nakledip eleştirmiştir. Genel olarak Kelâm sahasında şahıslardan daha çok mezhep görüşlerine yer vermektedir. Meselâ, "قالت المعتزلة"¹⁸³ ve "قول المعتزلة"¹⁸⁴ gibi ifadeler birçok yerde geçmektedir. Kur'ân'da, "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar"¹⁸⁵ âyetinin tefsirinde Haricîlerin ve Mu'tezile mezhebinin bu konudaki görüşlerine yer verir. Meselâ, Mu'tezile'nin "Büyük günah işleyen kimse imandan çıkar, fakat küfre girmez" görüşünü belirtmiş, bu düşüncenin yanlış olduğunu ifade etmiş ve açıklamaya çalışmıştır. Bununla beraber Haricîler'in de "Büyük günah işleyen kimse kâfir olur. O, ebedi olarak cehennemde kalacaktır" görüşünü belirtmiştir. Mâturîdî, bu iki mezhebin görüşlerinin yanlışlığını pek çok açıdan izah

¹⁷⁹ 4. Nisâ. 40

¹⁸⁰ Te'vîlât, III, 236.

¹⁸¹ Müslim, Sıfâtü'l-Munâfikîn, 4/2162, h. no: 2808.

¹⁸² Te'vîlât, III, 236.

¹⁸³ Te'vîlât, III, 257; v.s.

¹⁸⁴ Te'vîlât, III, 319; v.s.

¹⁸⁵ 4. Nisâ. 48

etmeye çalışmaktadır. Mezheplerin görüşlerini belirttikten sonra “bize göre, şirk hariç Allah müminlerin bütün günahlarını bağışlar. Çünkü aklen affetmek caiz olmasaydı Allah istemezdi. Allah’ın aklen caiz olmayan şeyi istemesi caiz değildir...” diyerek bu konuda kendi görüşünü belirtmektedir.¹⁸⁶

Ebû Bekr el-Esam (ö. 200/816) Mu’tezile mezhebine bağlı ve Mâturîdî’nin de *Te’vilât*’ta çok atıfta bulunduğu âlimlerdendir. Kendisi Basra Mu’tezilesi’ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ebu’l-Huzeyl (ö. 235/749) ve Şîî kelamcı Hişâm b. Hakem (ö. 199/814) ile olan tartışmaları dışında hayatı hakkında da fazla bilgi rastlanmamaktadır. Kelâm konusunda otuza yakın eseri vardır. Ayrıca tefsir sahasında da iki eseri bilinmektedir.¹⁸⁷ Nisâ sûresinin tefsirinde ismi 3 yerde geçer.

Mâturîdî, bazen Dehriyye¹⁸⁸ gibi fırkaların görüşlerine yer vererek onlara karşı çıkmış ve eleştirmiştir. Meselâ, “*Doğrusu, âyetlerimizi inkâr edenleri ateşe sokacağız; derilerinin her yanışında, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz*”¹⁸⁹ âyetinin tefsirinde Dehriyye gibi birçok materyalist felsefî akımların görüşlerinden bahsetmektedir. Dehriyye tekrar dirilişi inkâr eden fırkalardandır. Onlar diyorlar ki, “Bütün âlemin zuhur etmesi ve kökleşmesi, daha sonradan fiilen olmuştur.” Mâturîdî, “Onlar ilk yaratılışı kabul ettikleri halde neden tekrar dirilmeyi inkâr ediyorlar?” diye eleştiride bulunmuştur. Ayrıca bu husustaki bazı felsefî akımların tekrar dirilişin ruhen

¹⁸⁶ *Te’vilât*, III, 356-357.

¹⁸⁷ Bilgin, Mustafa, *Tefsirde Mu’tezile Ekolü*, (Doktora Tezi) UÜSBE, Bursa, 1991, s. 70.

¹⁸⁸ Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının olmadığını savunan materyalist felsefe akımı. (Uludağ, Suleyman, “*Dehriyye*”, DİA, IX, 107.)

¹⁸⁹ 4. Nisâ. 56

olacağı fikrinin yanlış olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁰ Nisâ 150’de Allah’ı ve Peygamberlerini inkâr edenlerden bahsedilmektedir. Mâturîdî, “Allah’ı inkâr edenlerden kasdın, Dehriyye fırkasındakilerdir. Onlar Allah’ı ve ona iman edenleri inkâr etmektedirler. Âlemin de kadim olduğunu söylemektedirler,”¹⁹¹ der.

Mâturîdî, Karâmita’nın (Karmâtîler) fikirlerini de ele almaktadır. Diğer fırkalara nazaran az bahsettiği bir mezheptir. Tespit ettiğimiz kadarıyla *Te’vilât*’ta Nisâ sûresinin tefsirinde bir yerde onların fikrine yer vermiştir. Mâturîdî, Karâmita’nın “Peygamberler yedi tanedir. Yedincisi zamanın kâimidir.”¹⁹² görüşünü Nisâ 163’de geçen şu âyetle: “*Biz Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim’e, İsmail’e, Yakup’a, esbata (torunlara), İsa’ya, Eyyub’a, Yunus’a, Harun’a ve Süleyman’a vahyettik. Davud’a Zebûr’u verdik.*”¹⁹³ reddetmiştir. Mâturîdî, “Çünkü âyete baktığımız zaman ondan fazla Peygamber’in adı zikredilmektedir. Bu da onların görüşünü yalanlamaktadır. Yediden fazla Peygamber’in adının geçmesi, onların görüşünün yanlış olduğunu gösterir”¹⁹⁴ demektedir.

Mâturîdî, bazen Râfizîler’in görüşlerine de yer vermiştir. Meselâ, Mâturîdî, Nisâ 59. âyetinde geçen, “ulu’l-emir” kelimesinden kasdın, bunlar âlimler, fakihler ve hayır ehlidir,¹⁹⁵ der. Her üçüne de ihtimal vermektedir. Burada Râfizîlerin “ulu’l-emir” den kasdın, imam olduğu yorumu iptal olmuştur. Çünkü Allah “*Eğer bir şeyde*

¹⁹⁰ *Te’vilât*, III, 282.

¹⁹¹ *Te’vilât*, IV, 94.

¹⁹² *Te’vilât*, IV, 109-110.

¹⁹³ 4. Nisâ. 163

¹⁹⁴ *Te’vilât*, IV, 109-110.

¹⁹⁵ *Te’vilât*, III, 292.

çekişirseniz Allah'a ve Ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygamber'e bırakın"¹⁹⁶ buyurmuştur. Mâturîdî, "Râfîzî fırkasına göre imama itaat etmek farzdır, aralarındaki çekişenleri imamlar düzeltmektedir. İmamlara muhalefet eden kimse küfre girmiş olur. Şayet âyet onların dediği şekilde olsaydı, '(Eğer bir şeyde çekişirseniz) onu İmam'a bırakın' olması gerekirdi. İşte o zaman ona muhalefet etmek küfür olurdu. Fakat tartışma konusunda Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in Sünnetine başvurmaları gerektiğini emretmiştir. Hüccet konusunda bir kişinin sözünün Peygamber'in (s) sözünün yerine geçmeyeceğinin delilidir."¹⁹⁷ demektedir.

Mâturîdî, Nisâ 3'de "*ikişer, üçer, dörder nikâhlayın*" âyetinin tefsirini yaparken sadece dokuz "تسعة" kelimesini kullanır ve insanlardan dokuz nikâhı mubah sayanlardan bahseder. Devamında "Bize göre böyle olması mümkün değildir", der.¹⁹⁸ Şu rivâyeti örnek verir, "Rivâyet edildi ki bir adam kendisi ve sekiz tane eşi Müslüman oldu. Peygamber'e (s) gelerek kendisine bu konuyu arz etti. Peygamber Efendimiz ona şöyle buyurdu, "Onlardan dört tanesini seç, diğerlerini boşa."¹⁹⁹ Buradan anlaşılacağı üzere Mâturîdî, "ثم من الناس من يبيح نكاح التسع" demekle Şîîleri kastetmiştir. Çünkü onlar bu âyeti böyle yorumlarlar.

¹⁹⁶ 4. Nisâ. 59

¹⁹⁷ *Te'vîlât*, III, 292-294.

¹⁹⁸ *Te'vîlât*, III, 13.

¹⁹⁹ İbn Mâce, *Nikâh*, 1/628, h. no: 1952; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 2/272, h. no: 2241; Dârekutnî, *Nikâh*, 4/406, h. no: 3690; Ahmed, 8/220.

Tablo 3- Te'vîlat'ta (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Geçen Mezhep ve Fırkalar:

Mu'tezile	14
Râfizîlik	4
Hariciler	3
Mecûsî	3
Dehriyye	2
Şîâ	2
Kerrâmiyye	1
Karâmita	1

Mâturîdî, *Te'vîlât'ta* geçen Mezhep ve Fırkalarla ilgili bilgileri nereden ve hangi kaynaktan aldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TE'VÎLÂT'TA GEÇEN HADİSLERİN TAHRİCİ VE KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIMI

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta hadisçilere ve hadis kitaplarına atıfta bulunmamıştır. Mâturîdî'nin şeyhinden herhangi bir yolla hadis aldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Fakat *Te'vîlât*'taki rivâyetlerin çoğunluğu Musannef, Müsned, Kutub-i Sitte, tefsir kitapları ve diğer kaynaklarda yer almaktadır.

Mâturîdî'nin yaşadığı coğrafyada yetişen âlimler tarafından hadis külliyyatının en sahih kitapları kabul edilen Kutub-i Sitte ve bunların müelliflerine kaynaklık eden diğer edebi eserler, Mâturîdî'nin (ö. 333/944) vefat ettiği tarihte kaleme alınmıştır. Mâturîdî'nin kitaplarındaki hadislerin hangi kaynaklardan alındığı bilinmemektedir. Fakat Mâturîdî *Te'vîlât*'ta çokça bulunan rivâyetleri o tarihlerdeki yazılı kaynaklardan almış olabilir.

Mâturîdî, *Te'vîlât* adlı eserinin Nisâ sûresinin tefsirinde yaklaşık 580 rivâyeti Hz. Peygamber'e (s) isnad ederek, 225 rivâyeti sahabeye isnad ederek ve 30 rivâyeti de tabîîne isnad ederek nakletmektedir. Kutub-i Sitte öncesi, Kutub-i Sitte ve Kutub-i Sitte sonrası kaynaklarda sahabeye isnad edilen rivâyet sayısı 115, Taberî'nin tefsirinde geçen mevkûf rivâyetlerin sayısı 110, toplam mevkûf rivâyetlerin sayısı 225'tir. Kutub-i Sitte öncesi, Kutub-i Sitte ve Kutub-i Sitte sonrası kaynaklarda tabîîne isnad edilen rivâyet sayısı 9, kalan 21 rivâyet Taberî'nin tefsirinde geçmektedir. Toplam maktu rivâyetlerin sayısı 30'dur. Tahricte bulamadığımız 45 kadar rivâyetin, Mâturîdî'nin yaşadığı dönemde bulunduğu halde günümüze kadar ulaşmayan bir takım hadis kaynaklarında var olabileceği ihtimali söz konusudur.

Şimdi *Te 'vîlât'*'ta geçen hadislerin önceki kaynaklarda yer alıp almadıklarına bakabiliriz. *Te 'vîlât'*'ta yer alan rivâyetlerin hadis kitaplarındaki yeri konusunda hadis âlimlerin görüşlerini esas alacağız. Bu eserde yer alan rivâyetleri, kaynak açısından Kutub-i Sitte öncesi ve sonrası kaynaklar şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutacağız.

Bu rivâyetlerin Kutub-i Sitte öncesi kaynaklar, Kutub-i Sitte ve Kutub-i Sitte sonrası kaynakları göre dağılım tablosunu ve değerlendirmesini yapmak istiyoruz. Rivâyetleri merfû, mevkûf ve maktu olarak üç kısma ayırdık.

1. KUTUB-İ SİTTE ÖNCESİ KAYNAKLAR

Mâturîdî, eserinde Kutub-i Sitte öncesi kaynakların hiç birinin adını zikretmemektedir. Yaptığımız tahrir çalışmasında, rivâyetlerin bir kısmının Kutub-i Sitte öncesi bazı kaynaklarda bulunduğunu tespit ettik. Kutub-i Sitte öncesi kaynaklarda dağılımı şu şekildedir:

Tablo 4- *Te 'vîlât'*'taki (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Rivâyetlerin Kutub-i Sitte Öncesi Kaynaklarındaki Dağılımı

	Merfû	Mevkûf	Maktu	Toplam
Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), <i>Müsned</i>	85	5		90
İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), <i>Musannef</i>	14	21	3	38
Mâlik b. Enes, (ö. 179/795)	24	6		30

<i>Muvatta</i>				
Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), <i>Musannef</i>	10	13	2	25
Ebû Dâvûd Tayâlisî (ö. 204/819), <i>Müsned</i>	4			4
Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), <i>Sunen</i>	2	1		3
Toplam	139	46	5	190

Tablo incelendiğinde Mâturîdî'nin, delil aldığı rivâyetlerin, ilk hadis kaynakları olan Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sunen*'inde ve Ebû Dâvûd Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'inde rivâyetlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) *Musannef*'inde 25 ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde 90 rivâyet yer almaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde 38 ve Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta*'sında 30 rivâyet bulunmaktadır. Bu tablodaki verilere göre merfû rivâyet kullanımında Mâturîdî'nin en çok başvurduğu kaynağın Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada ise İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i yer almaktadır. Kutub-i Sitte öncesi kaynaklarda yer alan rivâyetlerin sayısı toplam 190'dır.

Mâturîdî, kendinden önce yazılmış hadis kaynaklarının isimlerini belirtmemektedir. Ancak kullandığı rivâyetlerin bir kısmı bu eserlerde yer almaktadır. Mâturîdî, kendine önceki bazı kaynaklardan kullandığı için tefsirinde bu rivâyetlere yer vermiştir. Kendi zamanında hadislerin kaynakları belli ve herkes tarafından bilindiği için eserinde kaynak ve yazar isimlerini zikretmemiş olabilir.

Başta ifade ettiğimiz gibi Nisâ sûresinin tefsirinde 45 kadar rivâyetin, Mâturîdî'nin yaşadığı dönemde bulunduğu halde günümüze kadar ulaşmayan bir takım hadis kaynaklarında var olabileceği ihtimali söz konusudur.

Mâturîdî'nin ilk dönem hadis kaynaklarından sınırlı sayıda rivâyet ettiğini ve delil aldığı rivâyetleri daha çok geç dönemde yazılan Kutub-i Sitte'ye dayandığını göstermektedir.

Yaptığımız tahric çalışmasında rivâyetlerin 25 tanesi Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) Musannef'inde 38 tanesi İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Musannef'inde yer almaktadır. İbn Ebî Şeybe ile Abdurrezzak b. Hemmâm'ın aynı isimde Musannefleri ile İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) tefsiri, mevkûf hadislerin fazlaca bulunduğu kaynak eserlerden bazılarıdır.

2. KUTUB-İ SİTTE

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta Kutub-i Sitte'deki eserlerden hiç birinin adını zikretmemektedir. Fakat yaptığımız tahric çalışmasında, rivâyetlerin büyük kısmının Kutub-i Sitte'de bulunduğunu tespit etmiş durumdayız. Kutub-i Sitte'de bu rivâyetlerin dağılımı:

Tablo 5- Te'vîlât'taki (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Rivâyetlerin Kutub-i

Sitte'deki Dağılımı

	Merfû	Mevkûf	Maktu	Toplam
Müslim (ö. 261/875), <i>Sahîh</i>	77	5	2	84
Ebû Dâvûd (ö. 275/889), <i>Sunen</i>	76	7		83

Tirmizî (ö. 279/892), <i>Sunen</i>	75	5		80
Buhârî (ö. 256/870), <i>Sahîh</i>	63	8	1	72
İbn Mâce (ö. 273/887), <i>Sunen</i>	60	4		64
Nesâî (ö. 303/915), <i>Sunen</i>	30	3		33
Toplam	381	32	3	416

Te'vîlât'ta tespit ettiğimiz rivâyetlerin Kutub-i Sitte'de dağılımı şöyledir: Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'inde 84 rivâyet, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inde 72 rivâyet, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sunen*'inde 83 rivâyet, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sunen*'inde 80 rivâyet, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sunen*'inde 64 ve Nesâî'nin *Sunen*'inde (ö. 303/915) 33 rivâyet bulunmaktadır.

Bu tablodaki verilere göre merfû rivâyet kullanımında Mâturîdî'nin en çok başvurduğu kaynağın Müslim'in *Sahîh*'i olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada ise Ebû Dâvûd'un *Suneni* yer almaktadır. Kutub-i Sitte'den 416 rivâyet, Kutub-i Sitte öncesi kaynaklardan 190 rivâyet almaktadır. Buna göre *Te'vîlât*'ın Kutub-i Sitte'ye istinat ettiği söylenebilir.

3. KUTUB-İ SİTTE SONRASI KAYNAKLAR

Mâturîdî'nin *Te'vilât*'ta naklettiği rivâyetlerin bir kısmı ilk dönem kaynaklarında ve Kutub-i Sitte'de de bulunmamaktadır. Başta da ifade ettiğimiz gibi kaynağını bulamadığımız bazı rivâyetler, Mâturîdî'nin yaşadığı dönemde bulunduğu halde günümüze ulaşmayan bir takım hadis kaynaklarında var olabilir.

Bazı rivâyetlerin Kutub-i Sitte'den sonra ve Mâturîdî'den sonra kaleme alınmış kaynaklarda yer aldığını görmekteyiz. Bu rivâyetleri de aşağıdaki tabloda gösterdik.

Tablo 6- Te'vilât'taki (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Rivâyetlerin Kutub-i Sitte Sonrası Kaynaklarında Dağılımı

	Merfû	Mevkûf	Maktu	Toplam
Dârekutnî (ö. 385/995), <i>Sunen</i>	37	9		46
el-Beyhakî (ö. 458/1066) <i>Sunenu'l-Kubrâ</i>	6	14	1	21
el-Beyhakî (ö. 458/1066) <i>Şuabu'l-Îmân</i>	8	11		19
Taberânî (ö. 360/971), <i>Mu'cemu'l-Kebîr</i>	7	3		10
Taberânî (ö. 360/971), <i>Mu'cemu'l-Evsat</i>	1			1
Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) <i>Müstedrek</i>	1			1

Toplam	60	37	1	98
--------	----	----	---	----

Te'vîlât'ta tespit ettiğimiz rivâyetlerin Kutub-i Sitte sonrası kaynaklarda yer alan rivâyetlerin dağılımı şöyledir: Dârekutnî (ö. 385/995) Sunen'inde 46 rivâyet, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) Sunenu'l-Kubra'sında 21, Şuabu'l-Îmân'da 19 rivâyet, Taberânî'nin (ö. 360/971) Mu'cemu'l-Kebîr'inde 10 rivâyet, Taberânî'nin (ö. 360/971) Mu'cemu'l-Evsat'ında 1 rivâyet ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014)

Müstedrek 'inde 1 rivâyet bulunmaktadır. Toplam 98 rivâyet geçmektedir.

Bu tablodaki verilere göre Kutub-i Sitte Sonrası kaynaklarda en çok merfû rivâyetlerin Dârekutnî'nin Sunen'in'de geçtiği görülmektedir. İkinci sırada ise Taberânî'nin Mu'cemu'l-Kebîr'i yer almaktadır.

4. MEVKÛF RİVÂYETLERLE TEFSİRİ

Tefsir kitaplarında Hz. Peygamber'in (s) sünnetinden sonraki kaynak, sahabe sözleridir. Hz. Peygamber'den sonra tefsir sahasında en büyük rolü sahabe almıştır. Çünkü sahabe, sarsılmaz imanları, hâdiseleri izlemeleri ve sebep-i nüzûle vakıf olmaları sebebiyle Kur'ân'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir.

Mâturîdî herhangi bir meselede hadis bulamadığında sahabilerin rivâyetlerine başvurmuştur. Mâturîdî'nin Kur'ân'ı tefsir ederken naklettiği sahabe tefsirlerinin büyük kısmını İbn Abbas'tan (r) (ö. 68/687-88) yaptığı nakiller oluşturmaktadır. Bununla birlikte âyetlerin açıklamasını yaparken Ebû Hüreyre (ö. 58/678),²⁰⁰ Enes b.

²⁰⁰ *Te'vîlât*, III, 71, 168, 177, 178, 180, 192, 222, 228, 369, 396; IV, 83.

Mâlik, (ö. 93/711-12)²⁰¹ Hz. Âişe (ö. 58/678),²⁰² Hz. Ali (ö. 40/661),²⁰³ İbn Abbas (ö. 68/687-88),²⁰⁴ İbn Mesûd (ö. 32/652-53),²⁰⁵ Hz. Ömer (ö. 23/644),²⁰⁶ Câbir b. Abdullah²⁰⁷ (r) (ö. 78/697) ve diğer sahabîlerden nakillerde bulunmuştur.

Te'vîlât'taki sahabe tefsiriyle ilgili nakilleri sayı olarak değerlendirdiğimizde ortaya çıkan ilk isim İbn Abbas'tır (ö. 68/687-88). Mâturîdî'nin sahabe müfessirler arasında en çok İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) tefsirlerinden yararlanmıştı. Bu da onun katında İbn Abbas'ın otoritesinin hangi boyutta olduğunu göstermektedir. Meselâ, *“Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz.”*²⁰⁸ âyetinin tefsirini İbn Abbas (ö. 68/687-88), *“Babalarınız ve oğullarınızdan hangisi daha çok Allah'a itaat ettiğini ve Allah katında kıyamet günü hangisinin derecesinin yüksek olduğunu bilemezsiniz. Çünkü Allah müminlerin birbirine şefaet etmelerine müsaade eder.”*²⁰⁹ şeklinde tefsirine örnek vermiştir.

Mâturîdî, Nisâ 24'de evlilik ile ilgili âyetin tefsirinde, konuyla ilgili Ebû Kılâbe (ö. 104/722), Ebû Sâid Hudrî (ö. 64/683), İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Hz. Ali (r) gibi sahabenin görüşlerine yer vermiştir. Bunların arasından İbn Abbas ve Hz. Ali'nin görüşlerini, *“Te'villerin en doğrusu, kabul açısından en uygunu budur ve Hz.*

²⁰¹ *Te'vîlât*, III, 118, 143, 186, 228, 229, 236, 367.

²⁰² *Te'vîlât*, III, 11, 12, 17, 31, 36, 106, 110, 111, 112, 132, 148; IV/40, 56, 57, 58, 107.

²⁰³ *Te'vîlât*, III, 17, 20, 49, 51, 62, 63, 110, 111, 114, 115, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 144, 147, 151, 152, 153, 186, 196, 210, 211, 217, 222, 227, 228, 237, 243, 289, 259, 407, 415, 416, 418; IV, 59, 73.

²⁰⁴ *Te'vîlât*, III, 9, 11, 16, 18, 23, 26, 30, 31, 35, 36, 37, 43, 48, 56, 59, 63, 71, 103, 110, 111, 117, 134, 135, 136, 140, 141, 146, 147, v.s.

²⁰⁵ *Te'vîlât*, III, 17, 26, 30, 49, 62, 63, 103, 111, 115, 118, 121, 132, 134, 136, 148, 150, 169, 186, 193, 196. v.s.

²⁰⁶ *Te'vîlât*, III, 16, 17, 30, 52, 59, 62, 81, 97, 117, 118, 132, 146, 148, 154, 178. v.s.

²⁰⁷ *Te'vîlât*, III, 46, 143, 144, 221, 228, 369; IV/7, 16, 126, 127.

²⁰⁸ 4. Nisâ. 11

²⁰⁹ *Te'vîlât*, III, 56.

Peygamber'den (s) rivâyet edilen hadisler bu şekildedir”²¹⁰ diyerek kabul etmiştir. Mâturîdî, Nisâ 76'da geçen “*Tâğût yolunda savaşır*lar” âyetin tefsirinde İbn Abbas'ın görüşüne yer vermiştir. İbn Abbas “Tâğût” kelimesini “şeytan” olarak açıklamıştır.²¹¹ Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Mâturîdî her şeyden önce İbn Abbas'ın (r) görüşlerini ön plana koymaktadır.

Mâturîdî, diğer sahabilerin tefsirlerinden de çok sık yararlanmıştır. Buna örnek Kur'ân'da, “*Kim de fakir ise, o hâlde örfe göre yesin ...*”²¹² âyeti hakkında Hz. Âişe (r) (ö. 58/678), “Bu âyet yetîm malı hususunda indi. Yetîmin velîsi fakîr olduğu zaman, o malın işlerini iyilikle bakıp yerine getirmesi karşılığında (hizmet ücreti ve zarurî olan ihtiyâcı kadar) o maldan yer,”²¹³ demiştir. Devamında İbn Abbas'dan (r) (ö. 68/687-88) gelen rivâyette “insan yetimin malından borç olarak yiyebilir, imkânı olduğu zaman geri öder,”²¹⁴ yer vermiştir.

Mâturîdî kendisinden en çok tefsir rivâyetinde bulunduğu müfessir İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) otorite kabul etse de, zaman zaman onunla aynı görüşü paylaşmamış, kendi görüşünü ileri sürmüştür. Meselâ Nisâ 11'de “*Eğer kadınlar ikinin üstünde ise, bırakılanın üçte ikisi onlarındır.*” İbn Abbas, “Burada Allah ikiden fazla olan kadınların payını beyan etti. Fakat sayısı iki olanın payını değil. Yani ikisine birisi için zikredilenin yarısı vardır” buyurdu. Mâturîdî ise, “Bize göre üç kişiye verilecek olan pay iki kişiye de verilir.”²¹⁵ diye açıklamada bulunmuştur.

²¹⁰ *Te'vîlât*, III, 135-136.

²¹¹ *Te'vîlât*, III, 328.

²¹² 4. Nisâ. 6

²¹³ Buhârî, *Tefsir*, 6/43, h. no: 4575; Beyhâkî, *Sunen*, *Vesâya*, 6/64, h. no: 12668.

²¹⁴ *Te'vîlât*, III, 31.

²¹⁵ *Te'vîlât*, III, 43-44.

Ancak zaman zaman, özellikle Hz. Peygamber'e izafe edilen (merfû) haberlerin naklinde, sahâbi râvînin zikredildiği de olur. Buna örnek, tövbenin kabul edilmesiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadiste: “Allah, kulun tövbesini ruhu boğazına gelmedikçe muhakkak kabul eder.”²¹⁶ buyurulmuştur. Bu hadisi merfû olmasına rağmen sadece sahâbi Hz. Ömer'in sözüymüş gibi zikredilmiştir.²¹⁷

Mâturîdî, delilleri sahih ve aklen doğruluğundan emin olduğu zaman kullanmıştır. Yeri geldiğinde sahabeden nakledilen tefsir rivâyetlerini tenkide tabi tutmuştur. Nisâ sûresinin tefsirinde toplam 21 sahabenin ismi geçmektedir.

Tablo 7-Te'vîlât'ta (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Geçen Sahabilerin Dağılımı

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-83),	102
Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53),	55
Ömer İbnu'l-Hattâb (ö. 23/644),	40
Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661),	39
Abdullah b. Ömer (ö. 73/692),	26
Hafsa binti Ömer (ö. 45/665),	22
Âişe binti Ebî Bekr es-Sıddîk, (ö. 58/678),	17

²¹⁶ İbn Mâce, *Zühd*, 2/1420, h. no: 4253; Tirmizî, *Daavât*, 5/547, h. no: 3537; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/394, h. no: 628; Ahmed, 10/300.

²¹⁷ *Te'vîlât*, III, 97.

Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634),	14
Enes b. Mâlik (ö. 93/712),	12
Câbir b. Abdullah (ö. 78/697),	10
Osman b. Affân (ö. 35/656),	7
Ebû Saîd Hudrî (ö. 64/683),	7
Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665),	5
Ümmü Seleme Hind bint-i Ebî Ümeyye (ö. 62/681),	4
İmrân b. Husayn (ö. 52/672),	3
Abdurrahman bin Avf (ö. 32/652),	2
Ebû Süfyan b. Harb (ö. 31/651-52),	2
Ebû Meryem Zirr İbn Hubeyş (ö. 82/701):	1
Muğire b. Şube (ö. 50/670),	1
Ebû Musa Eş'arî (ö. 42/663),	1

Mâturîdî, başta Hz. Peygamber'den (s) nakledilen rivâyetler olmak üzere, dört halifeden, sahâbiler İbn Abbas (ö. 68/687-88), İbn Mesûd (ö. 32/652-53), İbn Ömer (ö. 73/692), Âişe, (ö. 58/678), Ebû Musa Eş'arî (ö. 42/663) ve Ebu'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) rivâyette bulunmuştur.

Bazen mîrasla ilgili hadisi rivâyet ederken ne Hz. Peygamber’i ne de sahabeyi zikreder, “علي ما جاء في الخبر”²¹⁸ (haberde geldiği üzere) diyerek hadisi nakilde bulunur. Bazen de hadisi “و في بعض الأخبار”²¹⁹ (bazı haberlerde) diyerek nakleder.

Başta da ifade ettiğimiz gibi Mâturîdî genelde senede yer vermemesine rağmen Nisâ sûresinin tefsirinde sadece iki yerde en fazla üç râvîden oluşan senedlere yer vermiştir. Buna örnek olarak, “Muhsan olmayan câriye zina ederse hükmü ne olacağı” ile ilgili²²⁰ rivâyette Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Zeyd b. Hâlid (ö. 78/697) ve Şibl’in²²¹ isimleri zikredilmiştir. Amr b. Şuayb’in (r) (ö. 118/736) babasından ve dedesinden rivâyet ettiği hadiste, “Kâfirin diyeti Müslümanın diyetinin yarısıdır”²²² denmektedir. Burada en fazla senedinde üç râvî yani dedesi, babası ve kendisi zikredilmiştir.²²³ Mâturîdî, çok nadir tefsirinde hadisleri kullanırken iki ya da tek râvîden oluşan

²¹⁸ *Te’vîlât*, III, 45.

²¹⁹ *Te’vîlât*, III, 220.

²²⁰ Buhârî, *Buyu’*, 3/71, h. no: 2153; Müslim, *Hudûd*, 3/1329, h. no: 1703; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 4/160, h. no: 4469; Dârimî, *Hudûd*, 3/1499, h. no: 2371; Mâlik, *Hudûd*, 5/1207, h. no: 3053.

²²¹ Şibl, İbn Uyeyne’den, O da Zuhri’den, O da Ubeydullah b. Abdullah’tan, O da Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Hâlid’den rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber, “Oğlum hakir idi ...” hadisi ile “Sizden birinizin cariyesi zina ettiği zaman onu kırbaçlayın” hadislerini rivâyet etmiştir. Abbas ed-Dûrî, Yahya b. Maîn’in “Şibl, sahabi değildir.” dediğini duymuştur. Yukarıda bahsedilen Şibl, bazı kaynaklarda “Şibl b. Muabbed, Şibl b. Hâlid veya Şibl b. Halid” olarak geçmektedir. Mısır kaynaklarında ise, Şibl b. Hamid olarak geçmektedir. Bu yüzden bu kaynaklarda, “Şibl b. Hâmid’in Abdullah b. Mâlik el-Ûsî’den, O’nun da Hz. Peygamber’den (s) rivâyet ettiği hadiste” şeklinde geçmektedir. Halil b. Keykeldî’ye göre isabetli olanı da budur. Ebû Hâtim’in dediğine göre, “Sizden birinizin cariyesi zina ettiği zaman” hadisini Yunus, Akîl ve Zebîdî Zuhri’den; Zuhri de, Ubeydullah’tan, O da Şibl’den, O da Abdullah b. Mâlik’ten rivâyet etmiştir. “Hakir görme” ile ilgili hadise gelince, Zuhri’nin Ashabı da Şibl’i senetten düşürmüştür. Buhârî de, Sufyan b. Uyeyne yoluyla gelen hadiste Şibl’i senetten düşürmüştür. Halil b. Keykeldî’ye göre, bu Mürsel hadistir ve Şibl sahabi değildir. (Ebî Saîd Selâhuddin Halil b. Keykeldî, *Câmiu’t-Tahsil fî Ahkâmi’l-Merâsil*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi) Âlimu’l-Kutub, Beyrut, 1407/1986, s. 197.)

²²² Tirmizî, *Diyât*, 4/25, h. no: 1413.

²²³ *Te’vîlât*, III, 168.

senedleri kullanmıştır. Genellikle senedlere yer vermemiştir. Mâturîdî'nin hadisleri senedleriyle bildiği konusunda şüphe yoktur. Mâturîdî sünnetten sonra en çok sahabe sözlerine başvurduğu görülmektedir.

5. MAKTU RİVÂYETLERLE TEFSİRİ

Tabiîn sözleri, Mâturîdî'nin Tefsir'inde sahabe kavillerinden sonraki kaynağı oluşturmaktadır. Mâturîdî âyetlerin açıklamasını yaparken zaman zaman tâbiûn müfessirlerin açıklamasına yer vermiştir. Âyetlerin tefsirinde kendilerine başvurduğu âlimler arasında Alkame b. Kays (ö. 62/681),²²⁴ Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721),²²⁵ Abdullah b. Zeyd (Ebû Kılâbe) (ö. 104/722),²²⁶ Katâde b. Diâme (ö. 117/735)²²⁷ ve Bîşr b. Giyâs (ö. 218/833)²²⁸ gibi tâbiûn âlimler bulunmaktadır. Bunların en başında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gelir.²²⁹

Te'vîlât'taki tâbiûn tefsiriyle ilgili nakiller sayı olarak baktığımızda öne çıkan ilk isim Hasan-ı Basrî'dir (ö. 110/728). Tabiîn müfessirleri arasında Mâturîdî'nin en çok onun tefsirlerine başvurması, onun katında otoritesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Meselâ, “*mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin.*”²³⁰ âyetinin tefsirini yapan Hasan-ı Basrî, “sefihten kasıt, kâfirdir”²³¹ şeklinde ki açıklamasını örnek vermiştir. Bu da onun tefsirine önem verdiğini göstermektedir.

²²⁴ *Te'vîlât*, III, 20; IV, 31.

²²⁵ *Te'vîlât*, III, 36, 212, 227; IV, 21.

²²⁶ *Te'vîlât*, III, 135; IV, 61.

²²⁷ *Te'vîlât*, III, 39, 323; IV, 69, 84, 125.

²²⁸ *Te'vîlât*, III, 108, 109, 125, 126.

²²⁹ *Te'vîlât*, III, 21, 23, 36, 58, 187, 245, 289, 314, 355, 356, 360, 404, 425; IV, 15, 22, 39, 48, 82, 85, 92, 104, 121.

²³⁰ 4. Nisâ. 5

²³¹ *Te'vîlât*, III, 21.

Nisâ sûresinin tefsirinde diğ er tâbi  n âlimlere göre Mâturîdî'nin üzerinde Hasan-ı Basrî'nin tesiri oldukça etkili olduğu gözükmektedir.

Tablo 8- Te'v    'ta (Nisâ S uresinin Tefsirinde) Geçen Tabi  nlerin Dağılımı

Hasan-ı Basrî (�. 110/728),	23
Katâde b. Diâme (�. 117/735),	5
B��r b. Göğüs (�. 218/833),	4
Mucâhid b. Cebr (�. 103/721),	4
Alkame b. Kays (�. 62/681),	2
Abdullah b. Zeyd (Eb� K����be) (�. 104/722),	2
Atâ b. Eb� Rebah (�. 114/732),	1
��bn-i ��hab Zuhri (�. 124/742),	1
Dahh��k b. Muz��him (�. 102/720),	1
Amr b. D��n��r (�. 126/743),	1
Muhammed b. S����n (�. 110/718),	1
S����d b. Cubeyr (�. 94/713),	1
Hakem b. Utba el-K����fi, (�.115/733),	1
Mesr��k b. Ecda' (�. 63/683),	1

Mâturîdî, sahabeden sonra tâbiûnun görüşlerine de yer vermiştir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen, “İki zayıf kimse hakkında Allah'tan korkun!”, onlar kimlerdir diye sorulduğunda? Şöyle dedi: “Yetim ve kadındır ...” buyurdu. Hadisin senedini Mâturîdî, “وَعَنْ قَتَادَةَ قَالَ: ذَكَرَ لَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ -” (Katâde'den gelen rivâyette Allah Resûlü şöyle derdi) şeklinde nakletmiştir.²³² Görüldüğü gibi Katâde (ö. 117/735) tâbiî olduğu halde, sahabiyi düşürerek doğrudan Hz. Peygamber'den mürsel olarak nakilde bulunmuştur.

Tâbiîn müfessirler Peygamber ile karşılaşmadıklarından ve âyetlerin sebab-i nüzulüne şahit olmadıklarından dolayı âyetleri yorumlarken daha fazla açıklama yapma gereği duymuşlardır. Ayrıca sahabe dönemine göre, tâbiîn döneminde tefsir tamamen tefsir edilmeye başlamıştır. Bundan dolayı Mâturîdî sahabeden sonra tâbiînin açıklamalarına da önem vermiştir.

6. TEBE-İ TÂBÎÛN SÖZÜYLE TEFSİRİ

Mâturîdî, tefsirindeki sahabe ve tâbiûn sözünden sonraki kaynağını, tebe-i tâbiûn âlimlerin açıklamaları oluşturur. Genelde âyette geçen kelimelerin lügat konusunda tebe-i tâbiûnun açıklamalarına başvurmuştur. Lügavî konularda ise, Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 198/805),²³³ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822),²³⁴ gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Bununla birlikte tebe-i tâbiûn ve sonraki dönem âlimlerinin fikhî ve itikadî konularındaki açıklamalarına da yer vermektedir. Açıklamalarına yer verilen bu isimler arasında başta Ebû Hanîfe (ö. 150/767),²³⁵

²³² *Te'vîlât*, III, 39.

²³³ *Te'vîlât*, III, 141, 306, 326, 354, 365, 370, 372, 377, 427; IV/79, 99, 108, 124.

²³⁴ *Te'vîlât*, III, 203, 338, 365.

²³⁵ *Te'vîlât*, III, 55, 76, 220, 240, 242, 244, 247, 254, 395, 396, 415, 416; IV, 24, 73.

Şeybânî (ö. 189/805),²³⁶ ve Ebû Bekir el-Esam (ö. 200/816)²³⁷ gibi isimler gelmektedir. Bazen tebe-i tâbiîni ehli'l-ilim olarak ifade eder. Buna İmâm Şâfiî'yi örnek gösterir.²³⁸

Mâturîdî, lügat, fikhî ve ikikâdla ilgili tebe-i tâbiûn görüşlerini nakletmekle birlikte, âyetlerin açıklamasıyla ilgili tefsir rivâyetleri de nakletmiştir. Yeri geldiğinde eleştirilerde bulunmuştur. Mâturîdî'nin tefsirinde yaptığı bu eleştiriler, dirâyet tefsirine verdiği önemini göstermektedir. Çünkü yeri geldikçe naklî ve aklî delilleri getirerek eskiden yapılmış yanlışları düzeltmeye çalışmıştır.

Tablo 9- Te'vîlât'ta (Nisâ Sûresinin Tefsirinde) Geçen Tebe-i Tâbiînlerin

Dağılımı

Ebû Hanîfe (ö. 150/767),	14
Ali bin Hamza el-Kisâî (ö. 189/805),	14
Muhammed b. İdrîs Şâfiî (ö. 204/820),	5
el-Ferrâ (ö. 207/822),	3
Muhammed b. Hasan Şeybânî (ö. 189/805),	2
Yâ'kûb b. İbrâhim Ebû Yûsuf (ö. 182/798),	2
Haris b. Abdullah Avar Hemedanî,	1

²³⁶ *Te'vîlât*, III, 415, 416.

²³⁷ *Te'vîlât*, III, 146, 257, 383.

²³⁸ *Te'vîlât*, III, 15.

Nisâ 137’de “*Doğrusu inanıp sonra inkâr edenleri, sonra inanıp tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârları artmış olanları Allah bağışlamaz; onları doğru yola erdirmez.*” âyetinde birçok sahabenin görüşüne yer verilmiştir. Mâturîdî, “Bazılarına göre mürtedin tövbesi tövbe ettiği zaman kabul olunur, bazılarına göre ise mürtedin tövbesi kabul olunmaz. Sonunda tebe-i tâbiîn’den olan Ebû Hanîfe’nin görüşü nakledilmiştir: Ona göre, “Bir adam üç kere dinden döner ve her defasında tövbe eder. Üçüncü defasında tövbe ederse hapse atılır ta ki tövbenin huşu hali onda gözükünceye kadar.”²³⁹ Önemli ve lüzum gördüğü yerlerde kendi fikrini söyler ve savunur.

Mâturîdî tefsirinde lügat ya da ve fikhî konularında daha çok tebe-i tâbiîn âlimlerin açıklamalarına yer verdiği görülmektedir. Bu da onların fikirlerine değer verdiğini anlamına gelir. Eserinde zaman zaman tebe-i tâbiîn âlimlerin görüşlerin eleştirmiş, aklî ve naklî deliller getirerek kendi fikrini savunmuştur.

²³⁹ *Te’vîlât*, IV, 73.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TE'VÎLÂT'A GÖRE MÂTURÎDÎ'NİN HADİS ANLAYIŞI VE HADİS

YÖNTEMİ

1. MÂTURÎDÎ'NİN BİLGİ ANLAYIŞI / TEORİSİ VE HADİS

İmâm Mâturîdî, insanın düşünce ve fikirlerinde özgür ve sorumlu olduğu fikrinden hareket etmiştir. Mâturîdî incelenmeye ve öğrenilmeye en yaraşır olan kuramcılardan biridir. Bundan dolayı, bilgi ve düşünce açısından ve İslam kültürünü iyi anlamamız için Mâturîdî'nin fikirlerinden faydalanmamız gerekir.

Mâturîdî, bu konuda: “Faydalı olan şeylerin, ayrıca hakkın ve güzelliklerin zıtlardan ayrılarak bilinmesini sağlayan vasıtalar hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bazıları insan zihninde sübut bulan şeyle amel etmesi gerekir derken, bazıları da o sadece kendisine ilham olunan şeyle amel etmelidir. Çünkü bu Allah’tan gelmektedir,” der.²⁴⁰ Mâturîdî, “Nesnel olayların gerçekliklerinin bilinmesine götüren yollar *idrak, haberler ve istidlâlden* ibarettir,” der.²⁴¹

Mâturîdî'nin diğer âlimlerde olmayan vasfı, “bilginin ne olduğu, bilginin imkânı, bilginin değeri, bilgi edinme yolları, bilginin nasıl ortaya çıktığı ve dini bilginin içeriği gibi, bilgi sosyolojisi, felsefe ve din felsefesinin temel konuları arasında yer alan son derece önemli problemleri tartışan ve İslam düşüncesinde kendine has bir bilgi kuramı oluşturan ilk kişi”²⁴² olmasıdır. Yani diğer âlimlerden farkı ‘kendine has bir bilgi kuramının olmasıdır. Mâturîdî'nin bu bilgi kuramını hem

²⁴⁰ *Tevhîd*, s. 6; Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, s. 45.

²⁴¹ *Tevhîd*, s. 6; Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, s. 46.

²⁴² Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 30.

Tevhîd adlı eserinde, hem de *Te'vîlât*'ta açık bir şekilde görmek mümkündür. Onun bilgiye çok önem vermiş olması Kur'ân'ın bu meseleye çok önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Hanîfî Özcan'ın ifade ettiği gibi, “Kur'ân, Mâturîdî'nin gerek sistemine, gerekse metoduna yön veren ana etkidir.”²⁴³

Ayrıca, Mâturîdî, *Te'vîlât*'ın birçok yerinde fayda sağlamayan bilgiden uzak durmayı tavsiye etmiştir. Bilgiye olan ihtiyaca bir sınır çizerek bu konudaki sorumluluğa dikkat çekmiştir. Meselâ, Nisâ 20'de geçen “قنطارا” ifadesinin tam miktarının ne olduğu konusunda birçok görüş ve rivâyete yer vermiştir. Bu gibi konularda kendisi hiçbir zaman net açıklamada bulunmamıştır. Mâturîdî, “Sadece bunun bir temsili olduğunu, açılımının olmadığını vurgulamıştır.”²⁴⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Mâturîdî, lüzumsuz ve faydasız bilgiden de kaçınmamız gerektiğini belirtmektedir.

Mâturîdî'nin hadis ve sünnet anlayışının ortaya konması ve belirlenebilmesi için öncelikle bilgi sistemin incelememiz gerekmektedir. Çünkü Hadis, Mâturîdî'nin bilgi sistemi içerisinde yer almıştır. Bundan dolayı Mâturîdîlik'te hadisin yeri ortaya konmadan önce Mâturîdîliğin bilgi kaynaklarından kısaca değinmemiz uygun görünmektedir.

İmâm Mâturîdî Kitâbu't-Tevhîd adlı eserinde, Bilgi nedir? Nasıl elde edilir? Bilgi'nin değeri nedir? gibi soruların cevabını aramış ve öncelikle bilginin ne olduğu, kaynağı ve değeri gibi sorunları ele almıştır. Mâturîdî konuyu tartışırken her yerde

²⁴³ Özcan, Hanîfî, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, MÜİFVY, III. Baskı, İstanbul, 2012, s. 137.

²⁴⁴ *Te'vîlât*, III, 103-104.

genel geçer doğru bilginin kaynaklarını tek tek ele alıp bunların güvenilirliğini ortaya koymaya çalışmıştır.²⁴⁵

Mâturîdî, dinin gerekliliği konusunda iki bilgi kaynağından yararlanmanın kaçınılmaz olduğundan bahseder. Bunlardan biri nakil, diğeri ise akıldır.²⁴⁶ Aklın önemine örnek olarak Nisa Sûresinin 83. âyetinde, “*Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.*” Mâturîdî, “Allah'ın lütfu Peygamber'dir (s), rahmeti ise Kur'ân'dır. Yani Muhammed (s) ve Kur'ân olmasaydı şeytana uyardınız, pek az hariç şeytana uymazlar. Çünkü onlar akılla iman ederler.”²⁴⁷ buyurdu. Burada Mâturîdî, aklın önemine vurgu yapmıştır.

Kelâm ilminde doğru ve kesin bilginin kaynakları genelde üç tane kabul edilir. Bunlar sağlam duyular (havâs-ı selîme), doğru haber (haber-i sâdık) ve akıldır.²⁴⁸ Mâturîdî ve Mâturîdî mezhebine bağlı olanlar da bilgiye ulaştıran vasıtaları duyu, nakil ve akıl olarak üçe ayırmışlardır.²⁴⁹ Fakat bilgi konusunu incelerken, Mâturîdî'ye göre insanı bilgiye ulaştıran yollar üçtür: 1-İ'yan, 2-Nazar, 3-Haberi sâdık. Mâturîdî'nin insanı bilgiye ulaştıran yolları üç kısma ayırması, kısmen de olsa bunlar arasında bir ayırım yaptığı düşünülebilir. O'na göre bu bilgi vasıtalarının her birinin kendine ait alanı olup, bu alanla ilgili bilgi, o alanın bilgi vasıtası ile elde edilir.²⁵⁰

²⁴⁵ *Tevhîd*, s. 7.

²⁴⁶ *Tevhîd*, s. 4.

²⁴⁷ *Te'vîlât*, III, 356.

²⁴⁸ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 15; Taylan, Necip, “*Bilgi*”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 157-161.

²⁴⁹ *Tevhîd*, s. 7.

²⁵⁰ Erdem, Sabri, *Mâturîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kur'ân*, Şûle Yay., İstanbul, 1998, s. 29; Özcan, a.g.e., s. 73.

Mâturîdî'nin, *Te'vîlât* adlı eserini incelediğimizde “ilim” kavramına çok yer verdiği açıkça görülmektedir. Ayrıca havâss, ‘ıyân ve akıl kavramlarına da yer vermiştir. Fakat Mâturîdî bunları ilmi destekleyen ve buna hizmet eden kavramlar olarak görür.

Âlimler kelâm bilgi kaynaklarını zaman zaman farklı kelimelerle ifade etmişlerdir. Meselâ, Mâturîdî, bilgi kaynaklarını “idrak, haber ve istidlal”²⁵¹ olarak, Ebu'l-Muin en-Nesefî, “sağlam duyular (havâs-ı selîme), doğru haber (haber-i sâdık) ve akıl”²⁵² olarak, İmâm Eş'arî ise “duyu, haber ve nazar”²⁵³ olarak ifade etmiştir. Mâturîdî'de bunlar önemli yere sahiptir. Mâturîdî bütün bunların hepsini dini doğru anlamak için kullanır. Bu kavramlar, sağlam bir bilgi elde etmek için kullanılan vasıtalarıdır. Mâturîdî, bu vasıtaları doğru bilgiye elde etmek için kullanmıştır.

Başta da ifade ettiğimiz gibi, üç temel bilgi kaynağından biri olan haber, insanı bilgiye ulaştıran yolların üçüncüsüdür. Biz burada bilgi elde etme kaynaklarından sadece haberi ilerde değerlendirmeye tabi tutacağız.

2. MÂTURÎDÎ'NİN HADİS ANLAYIŞINA GENEL BAKIŞ

Mâturîdî'nin yaşadığı Hicrî üçüncü asır çeşitli ilimler bakımından oldukça verimli bir dönem olarak kabul edilse de, Hadis Usûlü'ne ilişkin müstakil eserler henüz yazılmamıştı. Usûlü'l-hadîse ilişkin ilk eser olarak da İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'si zikredilmektedir.²⁵⁴ Muhaddislerce, hadis rivâyeti, rivâyet şartları, çeşitleri,

²⁵¹ Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, s. 46.

²⁵² Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, I, 15.

²⁵³ Bkz. İbn Furek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Mucerred Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (thk. Daniel Gımarret), Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1987, s.17.

²⁵⁴ Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Akçağ Yay., I. Baskı, Ankara, 1998, s. 403-406.

râvîlerin durumu, mervîyyatın sınıfları gibi konuları içeren bu alandaki ilk eserin Hicrî dördüncü asırda yazıldığı kabul edilmiştir. Bu eser er-Râmehurmuzî'ye (ö. 360/920) ait olup *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* ismini taşımaktadır.²⁵⁵

Mâturîdî'nin öğrencilerinden Ebu'l-Yusr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) dedesi Abdulkerîm b. Musâ el-Pezdevî'nin hayatı hakkında anlatılan “Mâturîdî'den fıkıh ve hadis eğitimi aldı” şeklindeki bilgidен de Mâturîdî'nin hadis almış olduğunu anlıyoruz.²⁵⁶ Yine Nusayr b. Yahya el-Belhî'den fıkıh ve Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den (ö. 248/862) ise hadis aldığına dair bilgiler de bulunmaktadır.²⁵⁷ Hadis ricâlinin biyografilerine tahsîs edilmiş eserlerde, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248/862) dışındaki diğer hocalarının isimlerine rastlanmamaktadır.²⁵⁸ Bundan dolayı İmâm Mâturîdî'nin hadis ilmiyle olan ilişkisi, Muhammed b. Mukâtil ile sınırlı görünmektedir. Mâturîdî, eserinde hadislere yer verirken Muhammed b. Mukâtil ismini ya da onun isminin olduğu herhangi bir senedi belirtmez.²⁵⁹ Meselâ, Mâturîdî'nin doğum tarihi 232 olduğu tahmin edilirse, Muhammed b. Mukâtil'in vefat tarihi 248 olduğuna göre, Mâturîdî'nin Muhammed b. Mukâtil'den hadis işittiğinde 16 yaşlarında olması gerekirdi. Bu genç yaştaki birisinin ilerde yazacağı eser için bu kadar hadis alması mümkün görünmektedir. Fakat Muhammed b. Mukâtil hadisçiliğinden daha çok fıkıhçılığı ile tanınmış birisidir.

²⁵⁵ Koçyiğit, Talât, *Hadîs Usûlü*, TDV Yay., Ankara 2006, Önsöz, XIII; Canan, a.g.e., s. 406.

²⁵⁶ Kuraşî, Ebû Muhammed, Abdulkâdir b. Muhammed b. Nasrullah (775/1373), *el-Cevâhirul-Mudîyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (I-V), (thk. Abdulfettah Muhammed Hulv), Muessesetu'r-Risâle, II. Baskı, by. 1413/1993, II, 570-571.

²⁵⁷ Nesefî, *Tebseratu'l-Edille*, I, 259. Tuğlu, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 33.

²⁵⁸ Kahraman, Hüseyin, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, Arasta Yay., Bursa, 2001, s. 39.

²⁵⁹ Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s. 40.

İmâm Mâturîdî'nin hadis eğitimi aldığına dair herhangi bir kaynakta bilgi bulunamadığından hadis ilmine olan bakış açısını kesin olarak bilemiyoruz. *Te'vîlât*'ta bir hocasından herhangi bir yolla hadis aldığına dair de bilgi bulunmamaktadır. Neredeyse hadisçilere ve hadis kitaplarına hiç atıfta bulunmamıştır. Bu çalışmamızda değerli eser olan *Te'vîlât*'tan yola çıkarak, Mâturîdî'nin hadis anlayışını ve hadislere olan bakışını tespit edeceğiz.

İmâm Mâturîdî tefsirinde hadislere yer verirken bazen metinlerini, bazen ilgili kısımları, bazen de hadisin manasını vermekle yetinmiştir. Eserinde sahabenin herhangi bir âyetle ilgili yorumlarını ve görüşlerini dikkate almıştır. Yeri geldikçe kıraât farklılıklarına, sebab-i nuzûle, fikhî görüşlere ve lügat anlamlarına da girmiştir. Genel olarak akla uymayan rivâyetleri kabul etmemiştir. Meselâ, akılla anlaşılması mümkün olmayan durumlarda, “bunu bilmemiz bizim için gerekmez”, “bu konudaki bilgi Allah'tan bize ulaşan haberlere göredir ve Allah bu hususta beyanda bulunmamıştır, onun tefsiriyle uğraşılmaz,”²⁶⁰ şeklinde yorumlar yapmıştır.

Peygamberlerden gelen bilgi ya da rivâyetler, bize râviler aracılığıyla gelir. Mâturîdî tefsirinde görüşlerini naklettiği sahabe ve tâbiîn isimleri ve daha sonraki âlimlerin isimlerini vermekle beraber, hadislerin senetlerini vermemiştir.²⁶¹ Mâturîdî'nin rivâyet naklindeki genel metodu, sened zikretmeksizin doğrudan haberi ait olduğu şahsa izafe etme şeklindedir. Fakat buradan Mâturîdî'nin senedsiz rivâyetleri delil olarak aldığı anlamı çıkmaz.

²⁶⁰ Duman, Ali, *İmâm Mâturîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Temmuz-Aralık, 2009, s. 109-126.

²⁶¹ *Te'vîlât*, III, 9, 30, 42, 45, v.s.

Mâturîdî'nin *Te'vîlat*'ta senedleri zikretmezse de, rivâyetlerin senedlerini en iyi şekilde bildiği konusunda kanaat hâsıl olmaktadır. Senedsiz rivâyetler hadisçiler dışındaki âlimlerin eserlerinde sık rastlanır. Çünkü senede gösterilen titizlik hadis âlimlerine hastır. Yani hadisçiler çeşitli kitaplarda rastladığımız açıklamalardan ve gerekse günümüze ulaşan kitaplardan anlaşıldığına göre, isnad konusunda diğer âlimlere nazaran daha titiz davranmışlardır.²⁶² Mâturîdî'nin, *Te'vîlât*'ta özellikle ihtilaflı bazı konularda hadislerin senedini yazmadan farklı rivâyetleri yazmış olması onun hadis kültürünün genişliğini ve derinliğini göstermektedir.²⁶³

Mâturîdî ayrıca nakilde bulunduğu kaynak isimlerini de zikretmemiştir. *Te'vîlat*'taki hadisler, daima ta'lîken²⁶⁴ zikredilir.

Tefsirinde geçen hadislerin çoğunluğu Kutub-i Sitte ve diğer hadis kaynaklarında geçmektedir. Mâturîdî, râviler hakkında cerh ve tadil yapmaz. Eserinde lafzen rivâyete özen göstermiştir. Bazen de hadisleri manen rivâyet etmeyi tercih etmiştir. Mâturîdî'nin rivâyetleri nakletmede genel tavrı bir sözü doğrudan sâhibinden aktarmaktır. Meselâ, “Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre...”,²⁶⁵ “İbn Abbas'tan (ö. 68/687-83) rivâyet edildiğine göre...”,²⁶⁶ “Ebû Hanîfe (ö. 150/767) şöyle der...”²⁶⁷ gibi.

²⁶² Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s. 51-52.

²⁶³ Tuğlu, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 34.

²⁶⁴ *Tâlîk*, lügatta bir şeyi asmak, destek ve dayanaktan mahrum bırakmak manasına gelir. Hadis ıstılahında ise, musannafın, kitabında naklettiği bir hadisin isnadından, ya kendi şeyhini, yahut kendi şeyhiyle birlikte sırasıyla bir kaç şeyhi ve hatta bütün isnadı hazfederek قال رسول الله veya قال فلان ibaresiyle, hadisi, zikrettiği ilk kaynağına isnad etmesidir. (Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1997, s. 66.)

²⁶⁵ *Te'vîlât*, III, 291, IV, 69.

²⁶⁶ *Te'vîlât*, IV, 39, 57.

²⁶⁷ *Te'vîlât*, III, 55.

Mâturîdî âyetleri te’vil ederken dilsel analizlere ve aklî temellendirmelere başvurmuştur. Yorumlarında akla ve reye önem vermiştir. Eserinde hadis ve sahabe tefsiri çok rastlanır.

Âyetlerde te’vil kelimesini kullandığı gibi hadisler hakkında yorum yaparken de te’vil kelimesini kullanmıştır. Meselâ, “Kur’ân karşılığında seni onunla evlendirdim.”²⁶⁸ hadisinin te’vilini yaparken, ona göre “sûre mehir olmaz. Çünkü mal değildir. Mal olmayanın kıymeti yoktur. Masrafları karşılamayan mehir olamaz”²⁶⁹, buyurur. Mâturîdî bazı rivâyetleri te’vil ederek kendi anlayış doğrultusunda açıklamaya çalışmıştır.

Mâturîdî eserlerindeki hadislerin veya haberlerin sıhhati konusunda değerlendirme yapmıştır. Meselâ hadisin sıhhati konusunda emin değilse, “eğer sübutu kesin ise” şeklinde ihtiyatî ve itirâzî bir cümle kullanmıştır.

Mâturîdî *Te’vilât*’ta âyetlerin açıklamasında, özellikle fikhî konuların izahında Hz. Peygamber’in (s) sünnetine yer verdiği anlaşılmaktadır. Meselâ, Hz. Peygamber’den (s) naklettiği hadisle haramlık doğuran süt emzirmenin tam olarak ne olduğu konusuna açıklık getirmiştir. Mâturîdî’ye göre, “Çocuğun gelişimini sağlayan emzirmenin radâ’ olduğu ve bunun dışında süt emme çağı sona erdikten sonraki süt emmenin, haram kılma gibi hukûkî sonuç doğuran bir emzirme olmadığını,”²⁷⁰ açıklamaktadır.

Kaynaklarda Mâturîdî’nin hadis silsilesi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bağdâdî eserinde Mâturîdî’nin hocasından Ebû Hanîfe’ye giden ilim silsilesine şu

²⁶⁸ Buhârî, *Nikâh*, 7/20, h. no: 5149; Dârekutnî, *Nikâh*, 4/362, h. no: 3611.

²⁶⁹ *Te’vilât*, III, 142-143.

²⁷⁰ *Te’vilât*, III, 112-113.

şekilde vermiştir, “Ebû Mansûr el-Mâturîdî=>Muhammed b. Mukâtil er-Râzî =>Babası İshak b. Salih=>Ebû Mutî’ el-Belhî=>Ebû Hanîfe=> şeklindeki bir silsile ile Ebû Hanîfe’nin doğrudan sahabeden hadis aldığı düşünülürse ki Bağdâdî onun Enes b. Mâlik’i (ö. 93/711-12) gördüğünü kaydeder,”²⁷¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ebû Hanîfe tebe-i tâbiîn’den olduğuna göre Mâtirîdî’nin tâbiûndan hadis almış olması daha mantıklıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Mâturîdî hadis âlimlerinden farkı hadis kitaplarına ve hadisçilere hiç atıfta bulunmaması ve isnad konusuna da hiç girmemesidir. Yeri geldikçe hadislerin sıhhati konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadis yorumlarına da çok sık yer verdiği görülmektedir. Bu da onun hadise verdiği önemi ortaya koymaktadır.

3. MÂTURÎDÎ’YE GÖRE HADİS VE SÜNNETİN KAYNAĞI

Hiz. Peygamber’in (s) sünnetinin kaynağı ya da vahiyle ilişkisi konusunda şu görüşler dile getirilmektedir:²⁷²

a. Sünnetin tamamı vahiy mahsulüdür.

b. Bir kısmı vahiy mahsulü, bir kısmı ise Hiz. Peygamber’in (s) içtihadının sonucudur.

c. Sünnette vahiy ürünü hiçbir şey yoktur.

Sünnetin vahiy kaynaklı kabul edilmesinin sonucunda da vahiy, metlûv ve gayr-i metlûv olmak üzere iki kısımda telakki edilir olmuştur.

²⁷¹ Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb, *Tarihu Bağdâd*, (I-XIV), Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., XIII, 323-324.

²⁷² Kırbasoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, (Eleştirel Bir Yaklaşım), Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 217.

Vahyin, vahy-i metlûv ve vahy-i gayri metlûv şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulması düşüncesini başlatanın İbn Şihâb ez-Zuhrî'dir (ö. 124).²⁷³

Birçok âlimler de hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu savunmuştur. Bu kanaate sahip olanlar bazı âyet ve hadisleri delil olarak getirmişlerdir. Meselâ, *“O hevâsından konuşmaz. (Söyledikleri) kendisine vahyedilen vahiyden başka bişey değildir.”*²⁷⁴ âyetinden anlaşıldığına üzere Kur'ân gibi sünnet de vahiy ürünüdür. Yine Şûrâ 51'de geçen vahiy (ilhâm), kelimesinin sünnet olarak kabul edilmesi gibi birçok âyetten delil getirilmiştir. Bakara 151'de *“Size âyetlerimizi okuyan, ardından da ve size Kitâb'ı, hikmeti ve bilmediklerinizi öğreten bir peygamber gönderdik”* âyetinde geçen “hikmet” kelimesinden kasdın da genel kanaate göre “sünnet” anlamındadır. Bu konuda İmâm Şâfiî şu açıklamayı yapmaktadır, “Allah, Kitap'tan söz etmektedir. Kitap Kur'ân'dır. Yine Allah hikmetten bahsetmektedir. Kur'ân'ı bilen kimselerden duydum ki, hikmet, Resûlullah'ın sünnetidir... Burada sözü edilen hikmet sünnetten başka bir şey olamaz.”²⁷⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'e itaati emreden pek çok âyetten²⁷⁶ de “sünnetin ilâhi kaynaklı olduğu” yani vahiy gayr-i metlûv olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Ama sünnetin tamamının mı, yoksa bir kısmının mı vahiy ürünü olarak kabul edileceği konusunda çeşitli görüşler vardır. Klasik İslâm âlimleri, sünnetin temelini vahiy kabul ettikleri halde, Hz. Peygamber'in davranışlarını üçe ayırmışlar:

²⁷³ el-Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *el-Esmâ' ve'l-Sıfât*, Matbaatu's-Saâde, 1939, s. 196-197.

²⁷⁴ 53. Necm. 3-4

²⁷⁵ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, s. 78; Çakın, Kamil, *Hadis İnkârcıları*, Seba Yayınları, Ankara, 1998, s. 17.

²⁷⁶ 4. Nisâ. 59, 80

1-Hz. Peygamber'in şeriatı açıklamak için yaptığı işler: Namaz kılması, oruç tutması v.s. bunlara uymak gerekir.

2- Hz. Peygamber'e mahsus olanlar: Dörtten fazla kadınla evlenmek gibi.

3-İnsanlık icabı ve Arabistan'da yaygın olan geleneklere göre yapmış olduğu iş ve hareketler: Yiyecek içmesi, giyinmesi gibi.

Bunlardan birincisi vahiy mahsulüdür. Diğer iki sünnet ise bağlayıcılık vasfına sahip değildir.²⁷⁷ Yani sünnetin otoritesinin en önemli dayanaklarından biri, onun en azından bir kısmının vahye dayanmasıdır. Meselâ, Bedir'de Hz. Peygamber'in (s) karargâh olarak seçtiği yeri beğenmeyen Hubâb b. Münzir'in "Yâ resûlallah, burası Allah'ın karargâh kurmanı emrettiği ve bizim açımızdan değiştirmemiz mümkün olmayan bir yer midir? Yoksa şahsi bir görüş neticesi, bir harb tedbiri olarak mı seçilmiştir?" şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır ki, sahabeye göre Kur'ân dışında vahiy mümkündür.²⁷⁸

Sünnet'in vahiy ürünü olduğu görüşünün temeli h. II. asra kadar devam etmiştir. Halen günümüzde de hadisin vahiy kaynaklı olup olmadığı tartışması devam etmektedir. Hadislerin kaynaklarını vahiy olarak kabul edenler, hadisleri Kur'ân'ın âyetleri gibi uyulması gereken emir olarak telakki etmişlerdir. Meselâ, h. 120-130 yıllarında vefat etmiş olan ve Evzâî'nin (ö. 157/773) hocalarından sayılan Hassân b. Atıyye'nin (ö. 130/748 ?)²⁷⁹ "Cebrâil tıpkı Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e (s) indirdiği gibi,

²⁷⁷ Çakın, Kamil, *İslâm'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Seba Yay., Ankara, 1997, s. 37.

²⁷⁸ Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s. 16-17.

²⁷⁹ İbn Hacer, el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004, II, 49.

Sünnetleri de indirirdi.”²⁸⁰ sözüyle sünnetin bir vahiy ürünü olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Ebû Hanîfe ise: “Eğer bir kimse, ‘Peygamber’in (s) her söylediğine inanıyorum, ancak Nebi (s) haksız (cevren) konuşmaz ve Kur’ân’a muhalefet etmez’ derse bu, onun Peygamber’i (s) tasdik ettiğini ve onu Kur’ân’a muhalefetten sakınmış olduğunu göstermektedir. Eğer Peygamber (s), Kur’ân’a muhalefet etse ve Allah’a karşı haktan başka bir şey söyleseydi, Allah Teâla, “*Eğer Muhammed, bize karşı ona (Kur’ân’a) bazı sözler katmış olsaydı, biz onu kuvvetle yakalardık, sonra onun şah damarını koparırdık, hiçbiriniz de onu koruyamazdınız*”²⁸¹ âyetine uygun olarak, onu kuvvetle yakalar ve şah damarını koparırdı. Bu âyete göre Allah Resûlü, Allah’ın Kitâbı’na aykırı davranmamıştır. Nebi’den (s), Kur’ân’a aykırı olarak hadis rivâyet eden kimseyi reddetmek, Peygamber’i (s) reddetmek ve yalanlamak anlamına gelmemektedir. Bu, ancak Peygamber’in (s) söylediği sözün dışında rivâyette bulunan kimseyi reddetmektir. Onun için Peygamber’in (s) söylediği her söylediği söz kabul edilmesi gerekmektedir. Buna iman eder ve Allah’ın Resûlü’nün söylediği söze olduğu gibi şehadet ederiz. Ve yine şehadet ederiz ki o, Allah’ın yasakladığı bir şeyi emretmez. Allah’ın tavsif ettiği bir şeyi ona aykırı olacak bir şekilde tavsif etmez. Şehadet ederiz ki o, bütün işlerde Allah ile beraberdir. Bidate yol açabilecek hiçbir şey yapmamıştır. Allah’ın söylediklerine hiçbir şey katmamış ve zorlayıcılardan olmamıştır. Buna binaen Allah Teâla, “*Kim Peygamber’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur*”²⁸² buyurmuştur.”²⁸³ Ebû Hanîfe’nin söylemiş olduğu

²⁸⁰ Dârimî, *Mukaddime*, 49 (1, 174, 608). (Muhakkike göre senedinde bulunan Muhammed b. Kesir’in zayıf birisi olmasından dolayı, hadisin senedi zayıftır.)

²⁸¹ 69. Hakka. 44-47

²⁸² 4. Nisâ. 80

²⁸³ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 2012, s.95-96.

yukarıdaki sözlerine dayanarak, sünnetin vahiy kaynaklı olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte Şafî (ö. 204/819) de sünnetin vahiy ürünü olduğunu kabul edenlerdendir. Risâle adlı eserinde, “Sünnet’in getirdiği hiçbir hüküm yoktur ki, Kur’ân’da onun aslı, dayanağı bulunmasın. Zira onun sünneti Kur’ân’ın açıklamasıdır.”²⁸⁴ demektedir.

Vahiy, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında hem Kur’ân’ı hem de sünneti içerisine almaktadır. Başka bir ifadeyle vahiy, Kur’ân ve sünnet itibariyle bir bütündür.”²⁸⁵

Mâturîdî’nin görüşü, birçok âlimin ‘hadislerin kaynağı vahiydir’ şeklindeki görüşleriyle aynıdır. Yani Mâturîdî’nin hadislerin kaynağı konusundaki kanaati genel görüşe paraleldir. Mâturîdî’ye göre, Hz. Peygamber’e (s) gelen vahiy, Kur’ân’da yazılı olan (metlûv) ve Kur’ân’da bulunmayan (gayr-i metlûv) vahiy olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi Kur’ân ikincisi ise sünnet olup her ikisi de Allah tarafından indirilmiştir. Bundan dolayı hadisler de Kur’ân gibi vahiy ürünüdür ve ilâhî kaynaklıdır.²⁸⁶ Bu sebeple Mâturîdî’ye göre, hadis ve Hz. Peygamber’in sünnetinin bir kısmının kaynağı Kur’ân dışında kalan vahiydir.²⁸⁷

Kur’ân’da “... *Sana indirilene de inanırlar.*”²⁸⁸ âyetinin tefsirinde Mâturîdî, iki anlama işaret eder. Birincisi “ما أنزل إليك من القرآن” (sana indirilen Kur’ân’a inanırlar),

²⁸⁴ Şafî, *er-Risâle*, s. 92-93; Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 218.

²⁸⁵ Çakın, *İslam’da Hadis ve Sünnetin Yeri*, s. 35-36.

²⁸⁶ Kahraman, Hüseyin, *Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî’nin Hadis Yorumu*, Milet ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi, VII, sayı 2, Mayıs Ağustos 2010, s. 142.

²⁸⁷ Tuğlu, Nuri, *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, Milet ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi, VII, sayı 2, Mayıs Ağustos 2010, s. 103.

²⁸⁸ 2. Bakara. 4

ikincisi, “ ما أنزل إليك من الأحكام، والشرائع التي ليس ذكرها في القرآن. ” (sana indirilen fakat Kur’ân’da yer almayan hükümlere ve şeriata da işaret edebilir) demektedir.²⁸⁹ Buradan anlaşılacağı üzere Kur’ân’da yer almayan hükümlerden kasdın, Hz. Peygamber’in hadisidir. İmâm Mâturîdî’ye göre Allah Teâlâ insanlara indirmek istediği hükümleri dilerse Kur’ân âyeti olarak gönderir, dilerse Peygamberi’nin (s) dili ile bildirir.

Mâturîdî, Meselâ, Nisâ 82’de “Eğer o Allah’tan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar bulurlardı.” âyetinin tefsirinde Mâturîdî diyor ki, “Eğer Kur’ân, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı Hz. Peygamber’in (s) verdiği haberlerle uyum içinde olmazdı ve onlara karşı gelirdi. Peygamber’in safında olmayanlar Peygamber’i kâhinlikle suçluyordu. Yani bir kâhinin verdiği haberlerde birbirine uyumaz, bilakis bir kısmı bir kısmına muhalif ve çelişkili olurdu. Fakat Peygamber’den gelen haberler, onların bildikleriyle uyum içinde olunca bu onun Allah tarafından geldiğine delil olmuştur.”²⁹⁰ Mâturîdî, buradan da anlaşıldığı üzere sünneti Kurân gibi vahiy ürünü olarak kabul etmektedir.

Kullandığı delilleri de genel kanaatin dayandığı delillerle paralellik arz etmektedir. Meselâ, recm cezası, Kur’ân’da hükmü bulunmayıp hadis ile sabit olmuştur. Bu rivâyette yer alan, “(Bu konuda hükmü) benden alın; Allah onların durumunu açıkladı...”²⁹¹ ifadesi de Allah’ın, bu konudaki “yol gösterme” vaadini yerine getirmesidir. Çünkü Kur’ân’da “Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahid getirin. Eğer (bunlar) şahitlik ederse, o kadınlar ölüm alıp

²⁸⁹ Te’vîlât, I, 32.

²⁹⁰ Te’vîlât, III, 350.

²⁹¹ Müslim, *Hudûd*, 3/1316, h. no: 1690; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 4/249, h. no: 4417; Tirmizî, *Hudûd*, 4/41, h. no: 1434; İbn Mâce, *Hudûd*, 2/852, h. no: 2250; Dârimî, *Hudûd*, 3/1500, h. no: 2372.

götürünceye ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun”²⁹² buyurmasına rağmen, daha sonra bu konuda “yol gösteren” herhangi bir âyet inmemiştir. Mâturîdî, “Bu hüküm Kur’ân’da olmayan vahiy ile sabit olmuştur. Allah bu açıklamayı peygamber aracılığıyla yapmıştır.”²⁹³ Bundan dolayı Hz. Peygamber’in sünneti ve hadisi de Allah tarafından gelmiştir ve vahy-i gayr-i metlûv’dur. Buradan Hz. Peygamber’den (s) gelen bütün söz, fiil ve takrîrlerin vahye dayandığı sonucunu çıkartabiliriz.

Kur’ân’da pek çok âyette özellikle Nisâ sûresinde Hz. Peygamber’e ve diğer Peygamberlere itaatten bahsedilmektedir. Genelde âyetlerde Hz. Peygamber’e itaat Allah’a itaatle bir sayılmıştır. Meselâ, Nisâ 64’de “*Biz her peygamberi Allah’ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik*” buyurulmuştur. Mâturîdî, “İtaat sadece Hz. Peygamber ile sınırlı kalmamış geçmiş bütün Peygamberler için de söz konusudur. Âyette belirtildiği gibi önceki peygamberler için de itaat emredilmiştir. Allah geçmiş Peygamberlere de kendilerine itaat edilmeleri için göndermiştir.”²⁹⁴

Hz. Peygamber’e itaati emreden pek çok âyetten de sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu çıkarabiliriz. Meselâ, Nisâ 59’da “*Ey inananlar! Allah’a itaat edin; elçiye ve sizden olan emir sahibine itaat edin.*” âyeti hakkında Mâturîdî, “Allah’a itaat edin” ifadesinden kasdın, ‘farzlarını yerine getirme, kitabında emrettiklerine uyma ve yasakladıklarından da kaçınma; “Resûle itaat edin” ifadesinden kasdın da, ‘sünnetini yerine getirmek, sünnetinde emrettiklerine uyma ve yasakladıklarında da kaçınmak’²⁹⁵ şeklinde açıklamıştır. Âyetin devamında, “*Herhangi bir şeyde anlaşmazlığa*

²⁹² 4. Nisâ. 15

²⁹³ *Te’vîlât*, III, 89.

²⁹⁴ *Te’vîlât*, III, 309.

²⁹⁵ *Te’vîlât*, III, 292.

düşerseniz, onu Allah'a ve elçiye götürün"²⁹⁶ ifadesindeki "Allah'a götürmek ifadesinden kasdın, 'Allah'ın kitabına başvurmak'; elçiye götürmek ifadesinden kasdın ise, 'hayatta iken Hz. Peygamber'e sormak, vefatından sonra da sünnetine başvurmak"²⁹⁷ şeklindedir, der. Mâturîdî, "İtaatin dildeki anlamı emri yerine getirmektir. Bundan dolayı Peygamberin bütün emirlerinin yerine getirilmesi gereklidir. Onun emri sabit olduğu zaman Peygamberin emri, Allah'ın emridir. Peygamber'e itaat da Allah'a itaattir. Allah da bütün açıklamalarını Hz. Peygamber'in diliyle yapar. Allah tarafından dini hükümlerin tamamı Hz. Peygamber aracılığıyla gelmiştir. Hükümleri Allah'a ait olanlar veya Peygamber'e ait olanlar diye ayırmak, şüphe ve ihtilafa sebep olur. Allah kendisine karşı çıkan bir peygamber göndermekten yücedir"²⁹⁸ şeklinde açıklamıştır.

Kur'ân'da, "*Kim elçiye itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur; kim de itaatten yüz çevirirse, aldırma!*"²⁹⁹ âyeti ile ilgili olarak Mâturîdî, "Allah elçisine itaat etmeyi emretmiştir. Allah elçisine (s) itaat ettiği zaman Allah'a itaat etmiş olur ve onun emirlerini yerine getirmiş olur."³⁰⁰ Nisâ 65. âyetin tefsirinde Allah Resûlüne itaati imanın şartlarından saymıştır. Allah'a itaat, Peygamber'e (s) itaattir. Allah Resûlüne itaat ettiği zaman ve onun emirlerini yerine getirdiği zaman Allah'a itaat etmiş olur."³⁰¹ Devamında Mâturîdî diyor ki, "Hz. Peygamber de Allah'ın emirlerini yerine getirmeyi buyurmuştur. Çünkü O'na itaat ettiği zaman Allah'a itaat etmiş olur. Bu konuda bir

²⁹⁶ 4. Nisâ, 59

²⁹⁷ *Te'vîlât*, III, 294.

²⁹⁸ *Te'vîlât*, III, 303-304.

²⁹⁹ 4. Nisâ, 80

³⁰⁰ *Te'vîlât*, III, 344.

³⁰¹ *Te'vîlât*, III, 344.

rivâyeti zikreder: Hz. Peygamber Medine’de iken, “Beni seven Allah’ı sevmiştir; bana itaat eden Allah’a itaat etmiştir”³⁰² deyince, münafıklar bu ifadeyi ayıpladılar. Allah, Elçisini yalnız bırakmamak için, bu âyeti indirmiştir, “*Kim elçiye itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur. Kim de itaatten yüz çevirirse, sen buna aldırma! Zaten biz seni onların üzerine bekçi göndermedik*”³⁰³ Yine bu konuda Mâturîdî şu hadisi de nakletmiştir: “Allah’a itaat eden kimse, namaz, oruç ve Kur’ân okuma gibi ibadetleri az olsa bile Allah’ı anmış demektir. Allah’a isyan eden de namaz, oruç ve Kur’ân okuma gibi ibadetleri çok olsa bile Allah’ı unutmuş demektir”.³⁰⁴ Dolayısıyla Mâturîdî, “Allah’a itaat, Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmakla olur. Allah’ı sevmek de, yine O’nun emirlerine uyup, yasaklarından uzaklaşmakla olur”³⁰⁵ buyurmaktadır. Devamında Allah’ın şu âyetine yer verir, “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”³⁰⁶ buyurmaktadır.

Nisâ 13’de “*Kim Allah’a ve elçisine itaat ederse ...*”, Nisâ 14’de “*Kim de Allah’a ve elçisine karşı gelir ...*” âyetleri hakkında Mâturîdî, bu âyetlerde geçen “Allah’a itaatten kastedilenin, ‘Allah’ın farzlarını yerine getirmek’; Resûlune itaatten kastedilenin de, ‘sünnetlerine uymak’” olduğunun belirtildiğini nakletmektedir. Yine Mâturîdî, burada kastedilenin “Allah’ın ve elçisinin emirlerine uymak, yasaklarından

³⁰² Buhârî, *Ahkâm*, 9/61, h. no: 7137; Müslim, *Îmâre*, 3/1466, h. no: 1835.

³⁰³ *Te’vîlât*, III, 344.

³⁰⁴ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 2/630; Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 2/174, h. no: 677.

³⁰⁵ *Te’vîlât*, III, 344-345.

³⁰⁶ 3. Âl-i İmrân. 31

kaçınmak”³⁰⁷ olduğunu kaydeder. Hz. Peygamber’e itaat edilmesinin bizzat Allah’ın izni ve emriyle dile getirilmiş olduğudur.³⁰⁸

Burada Mâturîdî’nin Hz. Peygamber’e gelen vahyi sadece Kur’ân’la sınırlamamıştır. Bu açıklamalara göre, hadis ve Hz. Peygamber’in sünnetinin bir kısmının kaynağı, Kur’ân dışında kalan vahiydir.³⁰⁹ “Allah’a itaat” ve “Peygambere itaat”, birbirinden ayrılamaz bir ikilidir.³¹⁰ Bunun gibi yukarıda örnek verdiğimiz âyetlerin yanında sünnetin vahyin bir parçası olduğunu açıkça belirten birçok rivâyet de bulunmaktadır.

Hz. Peygamber’den (s) gelen bütün söz, fiil ve takrirlerin tamamını vahye dayandırmak doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber’in (s) rivâyetlerinde günün gereklerine göre emrettiği beşerî talepler de vardır. Her şeyi vahye dayandırmak insanı insanlık vasfından da soyutlar. Bu konuda Allah Resûlün’den birçok rivâyet gelmiştir. Meselâ, “Ben ancak bir beşerim ...”³¹¹ buyurmaktadır. Ayrıca Kur’ân’da³¹² Hz. Peygamber’in (s) insanlık vasfı vurgulanmıştır. Burada başta da ifade edildiği gibi Genelde Mâturîdî’nin hadislerin bir kısmı vahiy kaynaklı olarak değerlendirmesi son derece önemlidir.

³⁰⁷ *Te’vîlât*, III, 74-75.

³⁰⁸ *Te’vîlât*, III, 297-298.

³⁰⁹ Gürler, Kadir, *İmâm Mâturîdî’ye Göre Hz. Peygamber’in Otoritesi*, (Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı), (haz. Ahmet Kartal), Eskişehir, 28-30 Nisan 2014, s. 614.

³¹⁰ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998, s. 3.

³¹¹ Buhârî, *Ahkâm*, 9/69, h. no: 7168; Müslim, *Fedâil*, 3/1835, h. no: 2362;

³¹² 18. Kehf. 110; 21. Enbiyâ. 3

4. MÂTURÎDÎ'DE HADİS/SÜNNET/ESER KAVRAMLARI

Hadis usûlüyle ilgili müstakil çalışmaların geç dönemde başlaması ve müelliflerin eserlerindeki usûl ve şartların ağırlıklı olarak daha sonraki çalışmalarla tespit ediliyor olmasından dolayı biz de Mâturîdî'nin hadis/sünnet anlayışına ilişkin bazı konulardaki yaklaşımlarını, içerik olarak geniş ve kapsamlı bir tefsir olan *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne* başka bir adıyla *Te'vîlâtü'l Kur'ân*'daki Nisâ sûresinin tefsirinden hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Hadîs, lügatta “yeni” manâsına geldiği gibi, haber manâsına da gelir. Bu kelimeden türeyen bazı fiiller, haber vermek ve nakletmek gibi anlamlarda kullanılır. Meselâ, Kur'ân'da, “*Demek onlar, bu söze inanmazlarsa, arkalarından üzüلerek kendini helâk edeceksin*”³¹³ âyetinde geçen “hadîs” kelimesi, söz veya haber anlamında kullanılmış olup bu kelime ile Kur'ân kastedilmiştir.³¹⁴

Hadisçilerin genel olarak ortak tanımına göre hadis, “Hz. Peygamber’e izafe edilen söz, fiil ve takririnden ibarettir”.³¹⁵ Hadis âlimleri tarafından “hadis” ve “sünnet” terimleri eşanlamlı olarak kullanılmış ve sadece merfû hadisleri için kabul görülmüştür. Fakat bazı âlimler ise sahabe (mevkuf) ve tâbiûna (maktû) izafe edilen ve haberleri de “hadis” kapsamına almışlardır. Bu durumda kelime “haber” teriminin müradifidir. Bazıları ise hadisi sadece Hz. Peygamber’den (s) nakledilen sözlerde kullanmışlar, başkalarından gelene ise haber demişlerdir.³¹⁶

³¹³ 18. Kehf. 6

³¹⁴ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 10.

³¹⁵ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 2.

³¹⁶ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 11.

Sünnet, lügat anlamı “ister iyi olsun, ister kötü olsun uyulan ve alışılmış olan yol” anlamına gelir.³¹⁷ Hadisçilere göre ise sünnet, “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takririnden ibarettir.” Bu manada “hadis” terimiyle aynıdır. Yani Hz. Peygamber’in ahlâkî sıfatları, sîreti, magazîsi ve kendisine vahiy gelmeden önce ibadet için çekildiği Hirâ mağarasındaki yaşayışı da sünnetten sayılır.³¹⁸

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta naklettiği rivâyetler için hadis, haber ve sünnet farkı gözetmeksizin bütün içerikleri kapsayacak şekilde kavramlaştırmadan kullanmıştır. Rivâyetleri kullanırken bu kavramları bir arada kullanmaktan çekinmemiştir.

Mâturîdî'nin rivâyet malzemesini hadis, sünnet, haber ve eser gibi genel isimlerle takdîm ettiği görülür. Meselâ, Nisâ 101'de şöyle buyurulmaktadır: *“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”* Mâturîdî'ye göre, “Bu âyette yeryüzünde sefere çıkıldığında kâfirlerin zarar vermesinden endişe duyuluyorsa, namazı kısaltmak mubah kılınmıştır. Fakat hangi durumlarda kısaltma yapılacağına dair açıklamada bulunmamaktadır. Sahabilere göre bu muhtemelen rekâtların kısaltılmasıdır. Bu konuyla ilgili birçok rivâyete ve sahabilerden gelen görüşlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber (s) bize bildirdi ki, gerçekten Allah Teâlâ güvenli halde namazı kısaltmayı sadaka olarak verdi. “قُتِبَ بِالسَّنَةِ أَنْ الْقَصْرَ” (sünnetle sabittir ki, kısır namazı), Allah'ın izin verdiği gibi korku zamanlarda olduğu gibi güvenli vakitlerde de kısaltmak (namazı) caizdir.”³¹⁹ Burada Mâturîdî, seferde namazın kısaltılmasıyla ilgili birçok rivâyete yer verdikten sonra “بالسنة” ifadesiyle sünneti “hadîs” kelimesiyle eş

³¹⁷ Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Prof. Dr. Bünyamin Erul, Nida Yay., IV. Baskı, İstanbul, 2013, s. 23.

³¹⁸ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 2.

³¹⁹ *Te'vîlât*, IV, 8.

anlamda kullanmıştır. Devamında bu konuyla ilgili rivâyete yer verirken “ولكنه إتمام” (Çünkü Ömer’den (r) gelen rivâyette olduğu gibi tamamlamaktır) buyurur ve şu rivâyeti zikreder, “Sefer namazı Peygamberinizin dediği gibi iki rekâttır ve tamdır.”³²⁰ Burada “يقول عمر” kasdın, Ömer’in sözü değilde “Ömer’in naklettiği hadis” anlamındadır. Daha sonra başka bir rivâyette “لقول رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ”³²¹ (Allah Resûlü’nün şu sözünde olduğu gibi) şeklinde yer verir. Aynı şekilde devamında “وهذا وأيد”³²² (Bize göre Ömer’in (r) dediği sözün anlamı) ve “وأيّد ذلك ما كان يقول عمر رضي الله عنه”³²³ (Bu, Ömer’in (r) dediğini teyit etmektedir) cümlesinde geçen “قول عمر” ve “يقول عمر” kelimelerinin anlamı “Ömer’in naklettiği ya da rivâyet ettiği” anlamındadır.

Mâturîdî seferde namazın kısaltılmasıyla ilgili Hz. Peygamber’e izâfe edilen “O size Allah’ın bir sadakasıdır. Onu kabul ediniz”³²⁴ rivâyetin başında “فكل واحد من”³²⁵ “الخبرين موافق لصاحبه؛ أعني خبر عمر - رضي الله عنه - مع ما روي عن ابن عباس - رضي الله عنهما” (İbn Abbas’tan (r) ve Ömer’den (r) gelen her iki haber birbiriyle uyum sağlamaktadır) şeklinde geçer. Hadisin sonunda “وهذا يؤيد حديث عمر رضي الله عنه”³²⁵ (Bu da Ömer’in naklettiği hadisi teyit etmektedir) şeklinde yer alır. En başta aynı rivâyet için haber kelimesine yer verirken, daha sonra hadis kelimesini kullanmıştır. İkisini de aynı anlamda kullanmıştır.

³²⁰ İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salâ*, 1/338, h. no: 1063; Ahmed, 1/367.

³²¹ *Te’vîlât*, IV, 8.

³²² *Te’vîlât*, IV, 9.

³²³ *Te’vîlât*, IV, 11-12.

³²⁴ Müslim, *Salatu’l-Musâfirîn*, 1/478, h. no: 686; Ebû Dâvûd, *Salatü’s Sefer* 2/3, h. no: 1199; Tirmizî, *Tefsîru’l Kur’ân*, 5/542, h. no: 3034; Nesâî, *Taksîru’s-Salât*, 3/115, h. no: 1432; Dârimî, *Salât*, 2/945, h. no: 1546.

³²⁵ *Te’vîlât*, IV, 8.

Mâturîdî, Nisâ 58'de “Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.” âyetinin tefsirinde âriyet konusuyla ilgili birçok hadise ve âlimlerin farklı farklı görüşlerine yer vermiştir. Meselâ, âriyet olarak alınan malın geri ödenmesiyle ilgili olarak, Hz. Peygamber'e izâfe edilen “El, aldığı malı ödeyinceye kadar ondan sorumludur”³²⁶ şeklindeki rivâyette “بَحْدِثُ النَّبِيِّ”³²⁷ (Nebî'den gelen hadiste) şeklinde takdim edilmiştir. Hadisin devamında “فَالْحَدِيثُ يَحْتَمِلُ مَعْنَيْنِ” (Hadisin muhtemel iki anlamı vardır)³²⁸ şeklinde buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri zikrederken “الْحَدِيثُ”³²⁹ kelimesini kullandığını görmekteyiz. Devamında “وَلَا يَدْخُلُ فِي” (Âriyet ile ilgili haberlerin umumuna dâhil değildir)³³⁰ diyerek, yukarıda zikrettiğimiz hadislerle atıf yaparak “الْحَدِيثُ” kelimesinin yerine “الْخَبَرُ” kelimesini kullanmıştır. Burada ister haber ister hadis kelimesi olsun hiçbir fark gözetmemiştir. Devamında, “بَحْدِثُ صَفْوَانَ” (Safvân'ın naklettiği hadise göre), Resûlulah (s) Huneyn günü Safvân'dan zırhını âriyet olarak istedi. Safvân: “Bu gasp mı Ya Muhammed?!” dedi. Resûlullah (s): “Hayır, aksine telef olduğu takdirde de bedeli ödenmek üzere alınan bir ariyettir”³³¹ dedi. Rivâyette “بَحْدِثُ صَفْوَانَ” (Safvân'ın naklettiği hadiste) şeklinde geçmektedir. Devamında, “وَرَوَى فِي خَبَرٍ آخَرَ” (Rivâyet edilen başka bir haberde), Safvân Resûlulah'la beraber Huneyn savaşına katılmak

³²⁶ Ebû Dâvûd, *Buyu'*, 3/296, h. no: 3561; Tirmizî, *Buyu'*, 3/566, 1266; Dârimî, *Buyu'*, 3/1691, h. no: 2638; İbn Mâce, *Sadakât*, 2/802, h. no: 2400; Ahmed, 33/277.

³²⁷ *Te'vîlât*, III, 289.

³²⁸ *Te'vîlât*, III, 289.

³²⁹ *Te'vîlât*, III, 289.

³³⁰ *Te'vîlât*, III, 289.

³³¹ Ebû Dâvûd, *Buyu'*, 3/296, h. no: 3562; *Te'vîlât*, III, 289-290.

istedi. Resûlullah (s): “Ya Safvân! Sende silah var mı?” dedi. Safvân: Ariyet olarak mı, gasp olarak mı (istiyorsun)? dedi. Hz. Peygamber (s): “Hayır (gasp olarak değil), ariyet olarak.” buyurdu. Sonra geri verdi.³³² Hadisin baş tarafında “وروي في خبر آخر” (rivâyet edilen başka bir haberde) şeklinde verilmiştir. Devamında “فهو عندنا - إن ثبت خبر صفوان”³³³ (Bize göre Safvân’dan gelen haber sabit olursa) Burada da haber kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Görüldüğü rivâyetlere yer verirken bazen “haber” bazen de, “hadis” kelimelerine yer vermiştir. Buradan anlaşılacağı üzere bu kavramlarda fark gözetmeksizin aynı anlamda kullanmıştır.

Nisâ 92’de “... Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir” buyurulmaktadır. Mâturîdî, “Âyette geçen aileden kasdın kimler olduğuna dair açıklama bulunmamaktadır. Fakat aşağıdaki habere göre aile ve veliden kasıt, varislerdir”³³⁴ buyurmuş ve şu rivâyete yer vermiştir, “Peygamberimiz (s) Eşyemu’d-Dîbâbî’nin karısını kocasının diyetinden dolayı mirasçı yaptı.”³³⁵ Burada rivâyetin başında “على”³³⁶ (gelen habere göre) şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi haber kelimesi kullanılmıştır.

Nisâ 92’de Hz. Peygamber’den kasda benzeyen adam öldürmenin diyetiyle ilgili olarak rivâyet edilen hadiste “والحكم فيه بما روينا من خبر ابن عمر - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ” “رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” (Bu konuda hüküm, İbn Ömer’in Resûlullah’tan verdiği

³³² Ebû Dâvûd, *Buyu'*, 3/296, h. no: 3563.

³³³ *Te'vîlât*, III, 290.

³³⁴ *Te'vîlât*, III, 394.

³³⁵ Ebû Dâvûd, *Ferâiz*, 3/129, h. no: 2927; Tirmizî, *Diyet*, 4/27, h. no: 1415; İbn Mâce, *Diyet*, 2/883, h. no: 2642; Ahmed, 25/22.

³³⁶ *Te'vîlât*, III, 394.

habere göredir.) ve “وَحَدِيثُ النِّعْمَانِ عَنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ”³³⁷ (Numan’ın Resûlullah’tan naklettiği hadiste) şeklinde geçmektedir. Rivâyetlerin birinde haber kelimesi diğesinde ise hadis kelimesi kullanılmıştır.

Hadis veya sünnet yerine kullanılmış olan kelimelerden biri de “eser” kelimesidir. Eser kelimesi lügat olarak bir sözü nakletmek manasına gelir. Hadis’e “eser” dendiği gibi muhaddise de “eserî” denmiştir. es-Suyûtî, Tedrîb adlı eserinde, “bazı muhaddisler merfû ve mevkûf rivâyetlere “eser” derken, Horasan fakihleri mevkûf’a “eser”, merfû’a “haber” demişlerdir. Cumhur ise “eseri” hadisin müteradifi olarak kullanmıştır”³³⁸ demektedir. İbn Hacer; Nuhbet’ul-Fiker fi Mustalahı Ehli’l-Eser adlı kitabında eser kelimesini hadis anlamında kullanmıştır.³³⁹ Âsâr, eser kelimesinin çoğulu olup haber ve hadis mânasına gelir.³⁴⁰

Mâturîdî bazen yeri geldikçe çok nadir olsa bile *eser* ya da *eserin* çoğulu olan *âsâr* kelimesini kullanmıştır. Meselâ, Nisâ 36’da “وَقَدْ جَاءَتْ الْآثَارُ فِي ذَلِكَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (bu konuda Enes (r)’dan gelen âsârda)³⁴¹ şeklinde çoğul kullanmıştır.

Âsâr kelimesine örnek olarak, “وَعَلَى ذَلِكَ تَوَاتَرَتْ الْآثَارُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” (Bu konuda Hz. Peygamber’den (s) mutevâtir eserler vardır.)³⁴² Âsâr’dan kasdın, hadis ve haber demektir.

Nisâ 58’de şöyle buyurmaktadır: “Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”

³³⁷ Te’vîlât, III, 414.

³³⁸ Canan, a.g.e., s. 421.

³³⁹ Canan, a.g.e., s. 421.

³⁴⁰ Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, II. Baskı, Ankara, 1985, s. 101.

³⁴¹ Te’vîlât, III, 228, 222, 225, 233.

³⁴² Te’vîlât, III, 395.

Mâturîdî, “kim insanlar arasında hükmü ve emri üstlenirse, emaneti üstlenmiş olur. Bu konuda birçok rivâyet vardır.”³⁴³ der. “Allah bir halk kitlesinin başına getirip de, öldüğü gün halkını aldatmış olarak ölen hiç bir kul yoktur ki, Allah ona cenneti haram etmesin.”³⁴⁴ dedikten sonra “وعلى ذلك جاءت الآثار” (bu konuda nakiller vardır) diyerek “الآثار” kelimesini kullanmıştır. Devamında, Mâturîdî haber kelimesine örnek olarak hadisin başında, “وفي خبر آخر” (Başka bir haberde) şeklinde yer verir. Daha sonra şu rivâyete yer verir, “Bir kul ki, Allah onu halkı görüp gözetmek üzere vâlî kılar da, o, hayırlı irşâdiyle halkı muhafaza etmezse, elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacaktır.”³⁴⁵ Bunun gibi “وقد جاء الخبر فيه”³⁴⁶ (bu konuda haber gelmiştir), “روى في بعض الأخبار عن النبي”³⁴⁸ (İbn Abbas’ın naklettiği haber) ve “خبر ابن عباس”³⁴⁷ (Hz. Peygamber’den rivâyet edilen bazı haberler) şeklinde yer vermiştir.

Mâturîdî, Nisâ 92. âyetin tefsirinde yanlışlıkla adam öldürmenin diyetiyle ilgili rivâyetlere yer verirken Amr b. Umeyye hakkındaki bir olaydan bahseder. Rivâyete göre, “Amr b. Umeyye yolda giderken Âmiroğullarından olduklarını öğrendiği iki kişiye rastladı. Onların, sahabilere ve kendisine yaptıklarını unutamıyordu. Gizlice takip etti ve bir ağaç altında uykuya daldıkları bir sırada ikisini de öldürdü. Resûlullah’ın zamanında onlar güvence almışlardı. Âmiroğullarından olduklarını daha sonra öğrendi. Resûlullah’ın huzuruna çıktı. Resûlullah (s) “Sen iki kişiyi öldürdün.

³⁴³ *Te'vîlât*, III, 290.

³⁴⁴ Müslim, *Îmân*, 1/125, h. no: 142.

³⁴⁵ Buhârî, *Ahkâm*, 9/64, h. no: 7150; *Te'vîlât*, III, 290.

³⁴⁶ *Te'vîlât*, III, 408.

³⁴⁷ *Te'vîlât*, III, 408.

³⁴⁸ *Te'vîlât*, III, 417.

Onların diyetini ödeyeceğim.”³⁴⁹ buyurdu. Burada “وَحَدِيثُ عَمْرٍو بْنِ أُمِيَّةَ”³⁵⁰ (Amr b. Umeyye’den gelen hadiste) şeklinde yer alır.

Peygamber’in (s) hadisleri takdîm edilirken kullanılan bu ıstılâhlar, sahabilere izâfe edilen rivâyetler için de kullanılmaktadır. Ancak sahabi söz konusu olduğunda bu ifadeler, sözün sahibine izâfetle kullanılır. Meselâ, Hz. Ömer’in, mîras oranlarının belirtildiği âyette geçen “الْكَلَالَةُ”³⁵¹ kelimesinin mânâsı konusundaki sözleri de “وَحَدِيثُ بَيْنِ أَبِي سَعِيدٍ”³⁵² şeklinde geçmiştir. Bazen de Nisâ 24. âyetin tefsirinde “بَيْنِ أَبِي سَعِيدٍ”³⁵³ (Hz. Ömer’in (r) naklettiği hadis Kelâlenin ne olduğunu açıklamaktadır) şeklinde geçmiştir. Bazen de Nisâ 24. âyetin tefsirinde “بَيْنِ أَبِي سَعِيدٍ”³⁵⁴ (bu hadis Ebû Saîd el-Hudrî’nin (r) hadisinde açıkladığına göre, âyet müşrik kadınların eşleri hakkında inmiştir) şeklinde, devamında “وَكَانَ حَدِيثُهُ يَقْوِي قَوْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَمَنْ وَافَقَهُ.” (bu hadis Alî’nin (r) sözünü güçlendirmektedir) şeklinde geçmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Mâturîdî’nin, bu terimlerin şahıslara izâfesinde fark gördüğünü, mutlak olarak (tek başına) kullanıldığında Hz. Peygamber’i kastettiğini söyleyebiliriz.

Mâturîdî, Nisâ sûresinin tefsirini yaparken, merfû rivâyetleri kullanırken sadece bir kaç yerde hadis ve sünnet sözcüğünü kullanmıştır. Genellikle baktığımız zaman daha çok “خبر” veya çoğul olarak “أخبار”³⁵⁴ kelimelerine yer vermiştir.

³⁴⁹ Tirmizî, *Diyet*, 4/20, h. no: 1404; *Te’vîlât*, III, 404-405.

³⁵⁰ *Te’vîlât*, III, 404-405.

³⁵¹ 4. Nisâ. 12

³⁵² *Te’vîlât*, III, 59.

³⁵³ *Te’vîlât*, III, 134-135.

³⁵⁴ *Te’vîlât*, IV, 8.

Nisâ 26’da “سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ” Sizden öncekilerin sünnetleri ... ” âyetinde geçen “سنن” kelimesini “شرائع الذين من قبلكم” (sizden öncekilerin şeriatı). Şeriatı, yani sizden önceki Tevrat, İncil, Zebur ve diğer kitapların ehillerinin şeriatı”³⁵⁵ şeklinde açıklamış.

Mâturîdî, Nisâ 59’da “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün”³⁵⁶ âyetinin tefsirinde “Resûl'e götürün'den” kasdın “سنة رسول الله”³⁵⁷ olduğunu söylemiş ve “سنة رسوله صلى الله عليه وسلم”³⁵⁸ (Allah Resûlunun (s) sünneti) ifadelerini bir kaç yerde kullanmıştır. Devamında “قول الرسول صلى الله عليه وسلم”³⁵⁹ (Allah Resûlunun sözü) ifadesine yer vermiştir. Bazen “حديث الرسول” yerine “قول الرسول” ifadesini kullandığı olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere “sünnet, hadis ve kavl” kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Mâturîdî, ilgili âyetin tefsirinde resûle arz edilmesinden³⁶⁰ kastın Hz. Peygamber’in hayatta olması durumuyla alakalı olduğunu, vefat ettiyse sünnetine başvurun anlamında³⁶¹ olduğunu söyleyerek hadis ve sünnetin aynı anlamı taşıdığını vurgulamıştır. Kısaca Mâturîdî, hadis, sünnet, eser ve haber kelimelerini fark gözetmeksizin aynı anlamda kullanmaktadır.

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta hadis, haber, sünnet ve eser gibi kavramları fark gözetmeksizin aynı anlamda kullanmıştır. Bu kavramları bir arada kullanmaktan çekinmemiştir. Genellikle baktığımız zaman daha çok haber kavramını kullanmıştır. Bu ıstılâhları aynı şekilde sahabilere izâfe edilen rivâyetler için de kullanılmaktadır.

³⁵⁵ *Te'vîlât*, III, 170.

³⁵⁶ 4. Nisâ. 59

³⁵⁷ *Te'vîlât*, III, 295.

³⁵⁸ *Te'vîlât*, III, 293.

³⁵⁹ *Te'vîlât*, III, 294-295.

³⁶⁰ 4. Nisâ. 59

³⁶¹ *Te'vîlât*, III, 294.

5. MÂTURÎDÎ'DE HABER VE ÇEŞİTLERİ

Çoğulu “*ahbâr*” olan haber, her şeyden önce kişinin mensup olduğu varlık türünü ve soyunu, kendisini ve her şeyin adını öğrenmeyi sağlayan ve beşer hayatının kurulup devam etmesini temin eden bilgi vasıtasıdır.³⁶² Haber bir bilgi edinme vasıtası olarak tarih, mantık ve hadis gibi farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Bunların her biri haberi kendi amacı doğrultusunda kullanmıştır. Haberin bir bilgi vasıtası olarak kullanıldığı disiplinlerden biri de hadistir. Zaman zaman haber ile hadis arasındaki farklar göz ardı edilmekte ve birbirilerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Hadis ile haber arasında hem kapsam hem de nitelik bakımından farklar vardır.³⁶³ Bundan dolayı öncelikle haber ve hadis arasındaki farklara değinmek gerekir.

Bazı âlimler tarafından hadis, haberden daha kapsamlı kabul edilmiştir. Bu durum, “her hadis haber, fakat her haber hadis değildir”³⁶⁴ şeklinde çeşitli açıklamalar yapılmıştır.

Hadisin eşanlamı olarak kullanılan haber, sözlükte, bilgi, bir şeyi öğrenmek, bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzüne vakıf olmak³⁶⁵ anlamındadır. Haber de hadis gibi, Hz. Peygamber’den nakledilen söz, fiil ve takrirleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Hadisçilerin edebiyatında hem haber hem de hadis kavramı, merfû, mevkûf ve maktû‘ sıfatlarıyla birlikte de kullanılmaktadır. Haber, Hz. Peygamber’le beraber sonraki iki neslin, hatta daha

³⁶² Topaloğlu, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, 153.

³⁶³ Erdemci, Cemalettin, *Kelâm İlminde Haberin Epistemolojik Değeri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi VI (2006), Sayı: 1, s. 156-157.

³⁶⁴ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Ulûmu’l- Hadîs ve Mustalahuhû), (terc. M. Yaşar Kandemir), MÜİF Yay., İstanbul, 1996, s. 8.

³⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 226-229.

sonrakilerin rivâyetleri de dâhil olarak nakledilen bütün bir malzemenin adıdır. Bu farklı yaklaşımlarla beraber Hadis ilminde haber, hadisın eşanlamı olarak kullanılmış ve haber denildiğinde hadis anlaşılmıştır.³⁶⁶

Mâturîdî'ye göre “haber sayesinde geçmiş milletlerin durumu hakkında bilgi edindiği gibi, insan kendisinin veya diğer varlıkların ismini ve gaybla ilgili bilgiyi de haberler sayesinde elde eder.”³⁶⁷ Mâturîdî'nin bilgi teorisinde haber, kaynağı bakımından ikiye ayrılmaktadır. “Birincisinin kaynağı Allah'tır. Bu haber, Allah'tan Peygamber'e gelirken vahiy, Peygamber'den bize intikal ederken de haber-i Resûldür.”³⁶⁸

Mâturîdî'ye göre, “eğer haber doğru ise onunla amel edilmesi görüşündedir.”³⁶⁹ Haberde, kesin bir duyusun olması gerekir³⁷⁰ aksi takdirde o haber insanın aklı ile ulaşamayacağı bilgileri alması kâfi olmaz. Bu bağlamda ona göre, haberle beraber tefekkürün yani nazarın da olması gerekmektedir. Habere, doğruluğu veya yanlışlığı konusunda doğrudan hüküm vermeden, araştırılması ve incelenmesi gerekir,”³⁷¹ der.

Mâturîdî ise haber'in, içeriğinin gerçeğe uygun olup olmaması açısından tarif eder ve “kendisinde yanlış (galat) veya yalan (kizb) bulunması muhtemel olan bir söz”³⁷² olduğunu belirtir.

³⁶⁶ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 118.

³⁶⁷ *Tevhîd*, s. 7.

³⁶⁸ *Tevhîd*, s. 7-8; Tuğlu, *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, s. 103-104.

³⁶⁹ *Tevhîd*, s. 11; *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, s. 102.

³⁷⁰ “kesin bir duyus” anlamına gelen bu ifade, kişinin kulakla kesin olarak duyması anlamında olabileceği gibi, kalbin işitmiş gibi bir eğilim içinde olması anlamına da gelebilir.

³⁷¹ *Tevhîd*, s. 8-9; Tuğlu, *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, s. 102-103.

³⁷² Özcan, *a.g.e.*, s.82.

Başta da belirttiğimiz gibi Mâturîdî, Hz. Peygamber’den bize intikal ederken de haber-i Resûl adını vermektedir. Haber-i Resûl, “haber-i sâdık”³⁷³ olarak da nitelendirilmektedir. Haber’in bize ulaşma şekline göre de “mütevâtir ve âhâd” olarak iki kısma ayrılmaktadır.³⁷⁴

Mâturîdî, tefsirinde haber ve sünnet kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır. Meselâ, Nisâ 16. âyetin tefsirinde had cezasıyla ilgili şu rivâyeti zikretmiştir, Hz. Peygamber (s), “Benden Öğrenin! Benden öğrenin! Allah o kadınlara çıkar bir yol halk etti. Bekârla bekâr (zina ederse) yüz dayakla bir sene sürgün; evli ile evliye yüz dayak ve recim (var!)”³⁷⁵ Bu rivâyetin başında “و لكن نسخ عندنا بالخبر الذي روي عن (ص)” (Çünkü bize göre Peygamber’den (s) rivâyet edilen haber ile nesh olunmuştur) şeklinde, rivâyetin sonunda ise “ففيه دليل حكم نسخ القرآن بالسنة”³⁷⁶ (burada Kur’ân’ın hükmünün sünnetle nesh olunduğun delilidir) şeklinde gelmiştir. Görüldüğü gibi rivâyetin başında “haber” kelimesini kullanırken, rivâyetin sonunda ise “sünnet” kelimesini kullanmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Mâturîdî bu kavramlar arasında fark gözetmemektedir.

Mâturîdî ve Mâturîdîler sünnet ve hadis konusunda İslâm âlimlerinin genel kanaati yönünde bir hadis sünnet telakkisi içinde olmuşlardır. Nisâ sûresinin tefsirinde haber kelimesini birçok yerde geçmektedir.³⁷⁷ Yani hadis, eser, haber gibi kavramları

³⁷³ Özcan, *a.g.e.*, s.83.

³⁷⁴ Özcan, *a.g.e.*, s.82.

³⁷⁵ Müslim, *Hudûd*, 3/1316, h. no: 1690; İbn Mâce, *Hudûd*, 2/850, h. no: 2550; Tirmîzi, *Hudûd*, 4/41, h. no: 1434; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 4/144, h. no: 4415; Dârimî, *Hudûd*, 3/1500, h. no: 2372; Ahmed, 25/250.

³⁷⁶ *Te’vîlât*, III, 76.

³⁷⁷ *Te’vîlât*, III, 20, 45, 81; Neseî, *Tefsiratu’l-Edille*, II, 856, 857; Ayrıca bkz. Kahraman, *Mâturîdîlikte Hadis Kültürü*, s. 32-33.

hadise delalet etmek üzere kullanmıştır. Meselâ “eser” kelimesine, “Hz. Peygamber’den peş peşe gelen eserler” diyerek “اثر” kelimesinin çoğulu olan “الاثار” kelimesini kullanmıştır.³⁷⁸ Buradan anlaşılacağı üzere “hadis” ya da “haber” yerine yeri geldikçe “eser” kelimesini kullanmıştır.

Nisâ sûresinin tefsirinde “hadis” kavramının yerine daha çok “haber” kavramına yer verilmektedir. Bazen müfret olarak “خبر” kelimesi, bazen de çoğul olarak, “اخبار”³⁷⁹ kullanılmıştır.

Mâturîdî haberin doğruluğunun veya yanlışlığının incelenmesinden yana olmuştur. Çünkü haberi “kendisinde yanlış (galat) veya yalan (kizb) bulunması muhtemel olan bir söz” olarak tarif eder. Hz. Peygamber’den gelen haberleri âhâd haber ve mütevâtir haber olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.

5.1. MÂTURÎDÎ’YE GÖRE MÜTEVÂTİR HABER VE DEĞERİ

Mütevâtir kelimesi Arapça “v-t-r” fiilinden türemiştir ve tevâtere’nin ism-i fâilidir. Lügatte bir şeyin ardı arkası kesilmeksizin birbirini takip etmesi ve peş peşe gelmesi anlamına gelmektedir.³⁸⁰ Arapçada “vâtertu'l-kitâbe” demek, “birbiri arkasına mektup gönderdim” manâsındadır. Tevâtürle kökü aynı olan “vâtere's-savme” denildiği zaman, bir kimsenin devamlı oruç tuttuğu anlaşılırsa da, bu orucun gün aşırı veya iki gün ara ile fakat devamlı olarak tutulduğu kastedilmiş olur.³⁸¹ Buna örnek olarak Kur’ân’da, “ثم ارسلنا رسلنا تترا” “sonra biz bir biri arkasına peygamberlerimizi gönderdik”³⁸² manasındadır. Buna göre, tevâtere'l-haberu denildiği zaman, haberin

³⁷⁸ Te’vîlât, III, 395.

³⁷⁹ Te’vîlât, III, 45, 122 v.s.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 273-278.

³⁸¹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 445.

³⁸² 23. Mu’minûn. 44

fasılalarla birbiri arkasına geldiği yahut bir başka deyişle, habercilerin birbiri arkasına gelerek aynı haberi getirdikleri anlaşılır.³⁸³

İbn Hacer mütevatir hakkında şöyle demektedir: “Âlimler tarafından mütevatir haberin çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bazıları sayıyı belirterek dört kişinin rivâyetiyle haber mütevatir olur demişlerse de, bazıları beş, bazılarına göre yedi, on, on iki, kırk, yetmiş v.s. demişlerdir. Bu sayıları ileri sürenlerin her biri içinde o rakamın geçtiği bir delile isnad etmiştir.”³⁸⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere mütevatir haberi rivâyet edenlerin sayısı ile ilgili âlimler arasında görüş birliği yoktur. Ancak asıl olan râvilerin çokluğu söz konusudur.

Genel olarak hadisçilere göre mütevâtir haberin tarifi ise, “yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız, ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği haberdır”³⁸⁵ diye tanımlamaktadırlar.

Mâturîdî’ye göre, mütevâtir haber, “Peygamberler’den bize ulaşan haberler, yanılmaları mümkün olan veya yalan söylemeleri muhtemel bulunan kişilerin dilinden ulaşmaktadır. Çünkü onların (peygamberlerde olduğu gibi) doğruluk ve masumiyetlerini kanıtlayacak herhangi bir delil veya belgeleri yoktur. Böyle haberler iyice incelenmesi gerekmektedir. Eğer bir haberin yalan olmasına dair bir ihtimal verilmiyorsa, kendisine böyle bir haber ulaşan kimsenin yapması gereken şey, onun masumiyetine açık belge bulunan birinden (peygamber) bizzat duyduğu bir söz gibi telakki etmesidir. İşte mütevâtir haberin vasfı bu şekilde”³⁸⁶ diye belirtilmektedir.

³⁸³ Koçyiğit, *Hadis İslahları*, s. 445.

³⁸⁴ İbn Hacer, el-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker şerhi*, (Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker), (çev. Talât Koçyiğit), AÜİF Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, s. 22-23.

³⁸⁵ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 87.

³⁸⁶ *Tevhîd*, s. 8-9.

Burada Mâturîdî, bu ifadeleriyle mütevâtir haberi kabul edilmesi gereken bir bilgi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, “mütevâtir haberin gerçek, doğru ve kesin bilgi verebilmesi için sadece güvenilir bir şekilde nakledilmesi yeterli olmayıp, onun aslında görme ve işitme gibi bizzat duyulara dayanan bir haber olması da gerekmektedir.”³⁸⁷ Eğer haber, his ve müşahedeye dayanmazsa ona yalan ve hatanın karışma ihtimali doğabilir,”³⁸⁸ der.

Mâturîdî, Hz. Peygamber’den (s) gelen haberleri, rivâyet ve amel yönüyle diye iki kısma ayırmaktadır. Mâturîdî, “Amelen Mütevâtir haber, bazen rivâyet bakımından âhâd haber olarak kabul edilse de, kendisiyle amel edildiği takdirde mütevâtir derecesine ulaşır. Bu amel edilebilmesi bakımından en üstün haber sayılır. Zira insanların nesilden nesle uygulayarak devam ettirmeleri suretiyle örf haline gelen mütevâtir bir haber olması, yaygın hale geldiğinin göstergesidir. Yaygın olduğu için onu senediyle beraber rivâyet etmeye gerek duymamışlar. Kur’ân’daki bir hükmün âhâd haberle neshi mümkün değilse de, amelen mütevâtir haberle âyet neshedilebilir”³⁸⁹ der. Şu rivâyeti örnek verir. Meselâ, “Varise vasiyet yoktur”³⁹⁰ hadisin âhâd haber olarak görenlere Mâturîdî, şöyle demiştir: “Bu rivâyeti bakımından âhâd haber fakat amel bakımından mütevâtir haberdur. Aslında amelen-mütevâtir haber amel etme açısından en yüksek haberdur. Çünkü mütevâtir zamandan zamana insanların amel etmesiyle bilinen şeydir. Ortaya çıkmasıyla amel olunur” der. Başka bir örnekte ise, Hz. Peygamber (s): “Yırtıcı hayvanların azı dişlilerini yemekten

³⁸⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 85.

³⁸⁸ *Te’vîlât*, IV, 100.

³⁸⁹ *Te’vîlât*, I, 333-334; Özen, *a.g.m.*, DİA, XXVIII, 161-162.

³⁹⁰ İbn Mâce, *Vesâya*, 2/905, h. no: 2712; Ebû Dâvûd, *Vesâya*, 3/114, h. no: 2870; Tirmizî, *Vesâya*, 4/433, h. no: 2120; Nesâî, *Vesâya*, 6/247, h. no: 3641; Ahmed, 29/215.

yasakladı.”³⁹¹ Mâturîdî, bununla ilgili olarak, “bu rivâyet açısından âhâd haberdır. Zamanla insanların amel etmesiyle tevâtür olmuş ve kendisiyle amel edilmesini gerekli kılmıştır. Zira herkesin Kur’ân, sünnet ve bunun gibi başka bilgi konularda aynı düşüncede olması mümkün görünmemektedir.”³⁹² buyurmuştur.

Belirtildiği gibi, Mâturîdî, âhâd hadisi amelen mütevâtir olarak kabul etmiştir. Fakat mütevâtir dememiştir. Çünkü Mâturîdî’ye göre, başlangıçta âhâd haber olan ileride mütevâtir olamaz.

Aynı şekilde diğer âlimler gibi Mâturîdî’nin de mütevâtir haberi nakledenlerin sayısı ile ilgili kesin açıklaması bulunmamaktadır. Fakat Nisâ 158’de geçen Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi olayında altı-yedi kişinin verdiği haberi âhâd haber olarak kabul etmiştir. Bu âyetin tefsirinde, Mâturîdî, Hz. İsa’nın çarmıha asıldığı şeklinde gelen haberin Yahudî ve Hristiyanlar arasında mütevâtir olduğunu ve bunun doğru olmadığını söylemiştir. Ayrıca, Mu’tazile mezhebinden bir grup mütevâtir haberin de yalan olma ihtimalinin olduğunu söylemiştir. Mâturîdî, haber verenlerin sayısı ile ilgili olarak, Mu’tazile’ye şöyle cevap vermiştir: “Hz. İsa’nın çarmıha gerildiğini gören altı ya da yedi kişi civarındadır. Bu haberler daha sonra yaygın olmaya başlamıştır. Böyle âhâd olan haber daha sonra mütevâtir seviyesine ulaşamaz.”³⁹³ Mâturîdî’ye göre eğer sayı yediden fazla olursa mütevâtir olur diyemiyoruz. Çünkü bu Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi olayına şahit olanların sayısı ile alakalıdır.

³⁹¹ Buhârî, *Zebâih*, 7/96, h. no: 5530; Müslim, *Sayd*, 3/1533, h. no: 1932.

³⁹² *Te’vîlât*, I, 333-334.

³⁹³ *Te’vîlât*, IV, 100-102.

Mâturîdî, “Hz. Peygamber’den (s) bize tevâtüren ulaşan haber reddedilmeyecek bir bilgi verir”³⁹⁴ demiştir. Mâturîdî, yeri geldikçe tefsirinde tevâtür kelimesini kullanmıştır. Meselâ, “وَعَلَىٰ ذَٰلِكَ تَوَاتَرَتِ الْآثَارُ عَنِ النَّبِيِّ (ص)”³⁹⁵ (bu konuda Hz. Peygamber’den tevâtüren rivâyet edilmiş eserler vardır) şeklinde verilmiştir.

Mâturîdî’ye göre Kur’ân ile mütevâtir sünnet arasında muvâfakat bulunmaktadır. Meselâ Nisâ 59. âyetin tefsirinde asıl kaynağın Kur’ân ve sünnet olduğunu belirtmiştir.³⁹⁶ Bu ifadesindeki sünnetten kasdın, mütevâtir haberdir.

Mâturîdî, Mütevâtir haberi hadisçilerden farklı olarak değerlendirir ve mütevâtir haberi eksiksiz ve kesin bilgi kaynağı olarak görür. Başta belirttiğimiz şartları taşıyan habere mütevâtir haber denmektedir. Mâturîdî, mütevâtir haber için râvîlerinin sayısına çok da önem vermez. Önemli olan kesin bilgi meydana getiriyor olmasıdır.

5.2. MÂTURÎDÎ’YE GÖRE ÂHÂD HABER VE DEĞERİ

Âhâd, lügatta, “bir” manasına gelen “âhâd” ve “vâhid” kelimelerinin çoğuludur. Haber ise, herhangi bir şey veya mesele ile ilgili olarak nakledilen bilgi anlamındadır. Hadîs ilminde ise, Hz. Peygamber’in kavli, fiilî ve takrîrî sünnetlerinin sözle ifadesi demek olan “hadîs” kelimesinin müterâdifi olarak kullanılır. İstılahta ise, tevâtür derecesine ulaşmayan veya mütevâtir olmayan haberlere verilmiş bir isim olarak kullanılır. Meselâ haberu’l-vâhid (bir kişinin haberi) denir ve bir kişi tarafından

³⁹⁴ *Tevhîd*, s. 9.

³⁹⁵ *Te’vîlât*, III, 395.

³⁹⁶ *Te’vîlât*, III, 291-293.

rivâyet edilen haber kastedilir. Haber-i âhâd da birer kişi tarafından rivâyet edilen haberlerdir.³⁹⁷

Âhâd haber, kelâm ve fıkıh ilimlerinde önemli bir tartışma konusudur. Mâturîdî'ye göre, âhâd haber, “akıl tarafından râvilerin durumu, muhtevanın niteliği ve kesinleşmiş nakil karşısındaki konumu açılardan değerlendirilmelidir. Kabul ve red açısından hangisi ağır gelirse yanılma ihtimali bulunmakla birlikte onunla amel edilebilir.”³⁹⁸

Mâturîdî, bilgiyi gerektiren, Hz. Peygamber'den geldiği bilinen ve mütevatir derecesine ulaşmayan âhâd haberi,³⁹⁹ amel bakımından hüccet olarak görmüş⁴⁰⁰ ve âhâd haberlerle kesin hüküm vermenin caiz olmadığını belirtmiştir. Çünkü âhâd haber amel açısından ilim (ilmu'l-amel) ifade eder, doğruluğuna kesin olarak şahitlik (ilmu's-şehâde) gerektirmez.⁴⁰¹ Mütevatir derecesine ulaşmama konusunda hadisçilerle aynı görüştedir.

Mâturîdî birçok âyetin tefsirinde âhâd haberle amel etmenin mümkün olduğunu kabul etmektedir.⁴⁰² Ancak, âhâd haberin kabul edilebilmesi için râvilerin fasık olmayıp âdil olmaları şartının aranacağını da belirtmektedir.⁴⁰³ Âhâd haber “delil olma” yönünden bazen Kur'ân'dan sonra ikinci, bazen de Kur'ân ve akıldan sonra üçüncü derecede delildir. Ama birinci derecede delil olduğu yer sayısı oldukça

³⁹⁷ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 21.

³⁹⁸ Topaloğlu, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, 152.

³⁹⁹ *Tevhîd*, s. 9;

⁴⁰⁰ Özen, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı*, s. 223.

⁴⁰¹ Özen, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı*, s. 224.

⁴⁰² Özen, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı*, s. 224.

⁴⁰³ Özen, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı*, s. 224.

sınırlıdır.⁴⁰⁴ Mâturîdî, muhtemelen mütevâtir dışındaki haberleri âhâd kabul eder. Nisâ sûresinin tefsirinde Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayında altı-yedi kişinin verdiği haberi de âhâd olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁵

Mâturîdî'ye göre âhâd haber bilgi değil zann ifade eder. Her ne kadar delil olmak yönünden hiç kimsenin fikrinin Peygamberin (s) sözü yeri geçemeyeceği görüşünde olsa da⁴⁰⁶ Mâturîdî âhâd haberle amelde seçici davranmıştır. Araştırdığı konuyla ilgili her hadisi delil olarak kabul edip amel etmemiştir. Şayet herhangi bir konuda hadisle amel etmek durumunda kaldığı zaman önce Kur'ân'a, sonra sünnete arz etmiştir. Bununla beraber akla uygunluğuna bakmıştır. Bir konuda birbirine çelişik hadisler varsa öncelikle te'vil etmiş, te'vil mümkün olmazsa bu haberleri reddetmiştir.⁴⁰⁷

Başta söylediğimiz gibi Mâturîdî, âhâd haberin hemen kabul edilmeyip araştırılması taraftarıdır. Yani yalan veya yanlışlıktan kaynaklanan âhâd haberin sübûtu konusunda şüpheyile yaklaşmıştır. Meselâ, Mâturîdî, Nisâ 23'de , “...sizi emziren analarınız, süt bacılarınız..... size haram kılındı”⁴⁰⁸ âyetin tefsirinde Hz. Âişe'den gelen şu rivâyeti zikretmiştir: “Önceleri 10 emme haram kılıyordu, sonra da 5 emmeye çevrildi. Hz. Peygamber vefât ettiğinde (Ku'rân'da) okuduklarımız içinde

⁴⁰⁴ Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s.59.

⁴⁰⁵ *Te'vilât*, IV, 101-102.

⁴⁰⁶ Özen, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası*, s. 217.

⁴⁰⁷ Özdeş, Talip, “*Maturidi'nin Fıkhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler*”, CÜİFD, Sayı 2, Sivas, 1998, s. 351.

⁴⁰⁸ 4. Nisâ. 23

bu âyet de vardı.”⁴⁰⁹ Mâturîdî zikrettiğimiz bu rivâyeti reddetmiş ve “ya kendisinden böyle bir rivâyet sâbit değildir ya da yanılmıştır”⁴¹⁰ şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bu da Mâturîdî’nin âhâd haber konusundaki ne kadar dikkatli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü buradaki “sâbit değildir” sözünden kasdın, râvilerin yalan söylemiş olabileceğine, “yanılmıştır” sözünden kasdın ise râvinin yani Hz. Âişe’nin vehim ve yanlışlığına da işaret etmiş olabilir.

Mâturîdî, tefsirinde yeri geldikçe bazen kırâat konusunda âhâd haberleri kabul etmiştir. Meselâ, Nisâ 79’da geçen “*Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.*” âyetiyle ilgili olarak Mâturîdî, İbn Mesûd’a (ö. 32/652-53) ait “أنا قدرتها عليك” şeklindeki kırâati nakletmiştir. Bir grup insan, âyete ters düştüğü gerekçesiyle İbn Mesûd’dan gelen bu kırâate karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Mâturîdî ise kırâatin Kur’ân’a ters düşmediğini ve İbn Mesûd’a ait bu kırâatin sadece mutlak ifadeyi beyan ettiğini belirtmiştir. Kırâat konusunda buna benzer âhâd haberlerin kabul edilebileceği açıklamasında bulunmaktadır. Mâturîdî, devamında, kırâatlarla ilgili bu tür haberlerin, senedi Hz. Peygamber’e ulaşacak biçimde olması gerekir. Merfû’ kırâatler söz konusu olduğunda, âhâd haber de olsa, böylesine bir kırâatin uydurulmasını imkân dâhilinde görmediğinden dolayı Kitâb’a ters düşmediği sürece kabul edileceğini belirtmektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Müslim, *Radâ*, 2/1075, h. no: 1452; Tirmizî, *Radâ*, 3/455, h. no: 1150; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/182, h. no: 2064; Nesâî, *Nikâh*, 6/100, h. no: 3307; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/625, h. no: 1942; Dârimî, *Nikâh*, 3/1444, 2299; Mâlik, *Radâ*, 4/877, h. no: 2253.

⁴¹⁰ *Te’vîlât*, III, 111-112.

⁴¹¹ *Te’vîlât*, III, 342-343.

Ehl-i Sünnet içinde hadislerin itikâdî konularda hüccet olabileceği konusunda ihtilaf yoktur.⁴¹² İhtilâf daha çok, âhâd haberlerin itikâdî konularda değeri ile alâkalıdır. Mâturîdî'ye göre “âhâd haber ilim ifade etmez ve dolayısıyla itikâdla ilgili konular böyle haberler üzerine binâ edilemez.”⁴¹³ Mâturîdî ve Eş'arî kelâmcıları “Haber-i vâhid itikâta delil olmaz” kaidesi hususunda müttefiktirler.⁴¹⁴

Mâturîdî mezhebinin âhâd haberler karşısındaki tavrı genel olarak aynıdır. Birkaç râviden nakledilmiş hadislerin üstüne itikâd bina edilemez. Bu râvi çok samimi ve rivâyet yönünden sika olabilir. Fakat insan denen varlık, yanlış ve yalandan korunmuş değildir, her zaman hata yapabileceği gibi bilerek de haberi çarpıtabilir. Hz. Peygamber'i dinleyen kişiler bile onun yanından ayrıldıktan sonra onun emirlerine karşı çıkabilmekte, emir ve yasaklarını değiştirebilmektedir.⁴¹⁵ Mâturîdî, böyle insanları münafık olarak tanımlamaktadır.⁴¹⁶

Mâturîdî'nin itikâdî konular dışındaki kabul ettiği âhâd haberleri her zaman reddetmemiştir. Genelde bunlar arasını telif edilmeye çalışılmıştır. Eğer haber âhâd ise bunun âhâd olduğu, ilim ifade etmeyeceği belirtilmiştir. Sonra “eğer sâbitse...” “eğer sahihse...” gibi kayıtlar konularak te'vile gidilmiştir. Meselâ, Mâturîdî âyetten geçen Kur'ân'da “... *Sizi emziren analarınız, süt bacılarınız... Size haram kılındı*”⁴¹⁷ âyetinin tefsirinde Mâturîdî, Hz. Alî'nin (ö. 40/661) Hz. Peygamber'den (s) rivâyet ettiği “Bir

⁴¹² Yavuz, Y. Şevki, “*Haber-i Vâhid*”, DİA, XIV, 352-353.

⁴¹³ Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s.60-61.

⁴¹⁴ Neseî, *Tebziratu'l-Edille*, I, 132.

⁴¹⁵ Nisâ 81'de “(Sana) ‘baş üstene’ derler, ama yanından ayrıldıkları zaman, içlerinden bir kısmı senin dediklerinden başka bir şeyi gece kurar. Allah onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a güven, Allah sana vekil olarak yeter.” âyetini buna delil olarak gösterirler. (Te'vîlât, III, 347.)

⁴¹⁶ Te'vîlât, III, 347.

⁴¹⁷ 4. Nisâ. 23

tek yudum (bile, ilk) iki yıl (daki emme) gibi haram kılar” hadisini zikretmiştir. Bu hadisin sonunda “فإن ثبت هذا فهو الأصل في ذلك والمعتد عليه”⁴¹⁸ Eğer sâbit ise, bu konuda itimâd edilecek en sağlam delil bu hadistir” denilerek sübût hakkında yine bir ihtiyât payı bırakmıştır.

Mâturîdî, âhâd haberin Kur’ân’a ve umûmî belvâyâ aykırı olduğu şu rivâyete karşı çıkmıştır, “Alış-veriş yapan taraflar, birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerlik hakkına sâhiptirler.”⁴¹⁹ Kur’ân’da geçen “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, ...*”⁴²⁰ âyetine dayanarak Mâturîdî, “Böyle bir hadisin (sahih) olması mümkün değildir”, diyerek kabul etmemiştir. Mâturîdî, “Şayet gerçekten böyle bir rivâyet varsa, başka anlamlara yorumlanabilir. Âyete baktığımızda ‘mekânından ayrılma’ söz konusu değildir, karşılıklı rızaya dayanan ticaret tamamlanmış olur. Mâturîdî’ye göre böyle vakitte (mütevâtir veya meşhûr) delile ihtiyâç duyulur. Bu haber umûmî belvâyâ aykırı gelmektedir. Alış-veriş herkes tarafından bilinmekte ve herkes bu hadisin tersine amel etmektedir. Böyle bir durumda şazz bir bilginin bulunması câiz değildir. Bütün bu hususlar göstermektedir ki, bu hadiste hata vardır ya da neshedilmiştir.”⁴²¹ Mâturîdî başlangıçta hadisi reddetme yönüne gitse de doğrudan reddedememiş, başka mânâlara yönlendirebileceğini söylemiştir. Mâturîdî âhâd haber konusunda çok titiz davranmıştır. O, “râvilerin

⁴¹⁸ *Te’vîlât*, III, 114.

⁴¹⁹ Buhârî, *Buyu*’, 3/58, h. no: 2079; Müslim, *Buyu*’, 3/1163, h. no: 1531; Ebû Dâvûd, *Buyu*’, 3/273, h. no: 3459; Tirmizî, *Buyu*’, 3/539, h. no: 1245; Nesâî, *Buyu*’, 7/251, h. no: 4482; İbn Mâce, *Ticârât*, 2/736, h. no: 2181; Dârimî, *Buyu*’, 2/325, h. no: 2547; Mâlik, *Buyu*’, 4/969, h. no: 2473; Ahmed, 8/173; 9/308.

⁴²⁰ 4. Nisâ. 29

⁴²¹ *Te’vîlât*, III, 176-180.

hallerine bakma ve âyete uygun olup olmaması bakımından haberi incelemek gerekir” der.⁴²²

İslam âlimleri arasında âhâd haber, Kur’ân ve mütevâtir sünnet’i tahsîs edip edemeyeceği konusunda çeşitli görüşler vardır. Genel görüşe göre, “hâss nitelikli âhâd haber, âmm olan nass’ı tahsîs eder” şeklindedir. Fakat Mâturîdî ve diğer bazı Hanefî usûlcülerine göre ise, “âhâd haberler, küvvet açısından Kur’ân’la eşdeğer olmadıklarından dolayı Kur’ân’ın umûm ifadelerini tahsis edemezler.”⁴²³

Mâturîdî âhâd haber konusunda her zaman araştırılmasından yana olmuştur. İtikâdî konular dışındaki âhâd haberleri genelde reddetmeden, telif etmeye çalışmıştır. Ameli konularda kabul ettiği âhâd haberi, itikâdî konularda kabul etmemiştir. Mâturîdî’nin kendinden önceki Hanefî âlimlerin geleneklerini devam ettirdiği görülmektedir.

5.2.1. FERD HABER

Arapça bir kelime olan ferd (çoğulu efrâd) sözlükte “tek, yegâne, eşi olmayan” anlamına gelir. Terim olarak senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı teke düşen veya senedindeki veya metnindeki bir özellik açısından başka rivâyetlerden farklı olan hadisleri ifade eder. Senedin bir yerinde râvinin tek kalmasına teferrüd ve infirâd denir.⁴²⁴

⁴²² *Tevhîd*, s. 9.

⁴²³ Pekcan, Ali, İmâm Mâturîdî’nin “*Usûl-i Fıkh’a Dair Görüşleri ya da “Meâhizu’ş-Şerâi”i Yeniden Kurmaya Çalışmak*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, (2004), Sayı: 2, s. 160.

⁴²⁴ Polat, Selahattin, “*Ferd*”, DİA, XII, 368.

Mâturîdî Nisâ 79. âyetin tefsirinde sadece bir yerde “خبر الفرد” (ferd haber) kelimesini kullanmıştır. Ona göre “ferd haber, kendisiyle hilâf bulunmadığı sürece makbuldür. Eğer değilse zâhiri te’vil edilir.”⁴²⁵ Senedin herhangi bir yerinde râvinin tek kalışıyla ilgili söz etmemektedir.

5.3. MÂTURÎDÎ’YE GÖRE MÜRSEL HABER VE DEĞERİ

Hadisçilere göre Mürsel haber, “Hz. Peygamber’e (s) yakın bir devirde yaşamış olmalarından dolayı, sahabenin çoğunluğunu gören ve onlarla sohbet eden tâbiûnun, hadis nakil ederken, kendilerinden hadis işittikleri sahabileri atlayarak, onların isimlerini zikretmeksizin “قال رسول الله” diyerek rivâyet ettikleri hadislere mürsel denilmiştir.”⁴²⁶

Mâturîdî tefsirinde yeri geldikçe mürsel rivâyetlere yer vermiştir. Meselâ, “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler...”⁴²⁷ âyetiyle ilgili olarak yetimlere iyi davranılması gerektiği konusunda zikredilen hadiste “Hz. Peygamber (s) iki zayıf kimse hakkında Allah’tan korkun!”, onlar kimlerdir diye sorulduğunda? Şöyle dedi: “Yetim ve kadındır ...” buyurdu. Hadisin senedini Mâturîdî, “an Katâde kâle: zukirâ lenâ enne resûlallah (s) kâne yekûl” şeklinde nakleder.⁴²⁸ Görüldüğü gibi senedde bir tâbiî olan Katâde’nin (ö. 117/735) doğrudan sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber’den rivâyeti şeklindedir. Yine Hz. Peygamber’den gelen “Dil ile yapılan sadakadan daha faziletli sadaka yoktur.”⁴²⁹ hadisini Hasan Basrî doğrudan Hz. Peygamber’den

⁴²⁵ Te’vîlât, III, 343.

⁴²⁶ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 68.

⁴²⁷ 4. Nisâ. 10

⁴²⁸ Te’vîlât, III, 39.

⁴²⁹ Heysemî, Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1412, VIII, 354.

nakletmektedir. Senedi ise “ani’l-Hasan kâle: kâle resûlullah (s)” şeklindedir.⁴³⁰ Yine başka bir yerde Mâturîdî, “ruviye ani’l-Hasan kâle, kâle resûlullah (s)”⁴³¹ şeklinde nakilde bulunur.

Bu rivâyetlerde “bir tâbiûnun doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyeti” olduğu anlaşılmaktadır. Mâturîdî yeri geldikçe senedine inkıtâ’ bulunan bu hadislerden yararlanmıştır. Araştırmamızda “Bu hadis mürseldir” diye bir tanımla karşılaşmadık.

5.4. MÂTURÎDÎ’NİN MERFÛ’ VE MEVKÛF RİVÂYETLERİ

KULLANIŞI

Senedin son bulduğu şahıs ile ilgili Hz. Peygamber’e izâfe edilen söz, fiil ve takrirlerden ister munkatı isnadla rivâyet edilmiş olsun, ister muttasıl isnadla rivâyet edilmiş olsun bütün hadislerle merfû hadis,⁴³² sahabeden isnadı ister munkatı olsun ister muttasıl olsun, söz, fiil ve takrir olarak rivâyet edilen haberlere mevkûf hadis,⁴³³ isnadı tâbiûnda son bulan ve tâbiû’nun söz ve fiillerinden ibaret olan haberlere maktû hadis⁴³⁴ adı verilmiştir.

Te’vîlât’a baktığımız zaman Mâturîdî’nin hadisçilere benzer bir yaklaşım içinde olduğunu görürüz. Nisâ 23. âyetin tefsirindeki rivâyetlerde, “haramlık doğuracak süt emmenin miktarı” konusunda, hem Hz. Peygamber’e hem de Hz. Alî (ö. 40/661), İbn Mesûd (ö. 32/652-53), İbn Abbas (ö. 68/687-88), Hz. Âişe (ö. 58/678) gibi sahabilere izâfe edilen rivâyetlere yer verilmiş ve sözün akışı içerisinde bunlardan

⁴³⁰ *Te’vîlât*, III, 360.

⁴³¹ *Te’vîlât*, III, 187.

⁴³² Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 158.

⁴³³ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 160.

⁴³⁴ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 161.

“bu merfû, bu mevkûf” şeklinde bahsedilmiştir.⁴³⁵ Başka bir yerde “merfû olarak rivâyet edilmişti”⁴³⁶ veya “merfû olarak rivâyet etti”,⁴³⁷ “Eşyemu’d-Dibâbî’nin hanımına kocasının diyetinden miras payı verme konusunda merfû olarak rivâyet edilen hadiste”⁴³⁸ şeklinde yer almaktadır. Burada Mâturîdî’nin hadisçilerle aynı ölçüt içerisinde olduğunu görüyoruz

Mâturîdî, sadece bir yerde Nisâ sûresinin 79. âyetinin tefsirinde, “Hz. Peygamber’den rivâyet edilen haber merfû ise, cerhe tabi tutulması uygun olmaz”⁴³⁹ diyerek merfû haberin önemini ortaya koymuştur. Nisâ sûresinin tefsirinde merfû hadisler çok olmasına rağmen merfû’ kelimesi sadece bir kaç yerde geçer. Meselâ, “وقد روي في مثل ذلك مرفوعاً”⁴⁴¹ “وروي مرفوعاً أنه قال”⁴⁴⁰ gibi. Aynı şekilde mevkûf rivâyetleri de eserinde çok zikretmiştir. Fakat kelime olarak sadece birkaç yerde geçer. Meselâ, mevkûf⁴⁴² olarak iki yerde, mevkûfan⁴⁴³ olarak bir yerde mevkûfatun⁴⁴⁴ olarak da bir yerde geçer.

Mâturîdî, Nisâ sûresinin tefsirinde birkaç yerde mevkûf ve merfû kelimelerini kullanmıştır. Ayrıca merfû hadisin önemine de vurgu yapmıştır. Rivâyetlerin

⁴³⁵ *Te’vîlât*, III, 112-115.

⁴³⁶ *Te’vîlât*, III, 397.

⁴³⁷ *Te’vîlât*, III, 118.

⁴³⁸ *Te’vîlât*, III, 397.

⁴³⁹ *Te’vîlât*, III, 342.

⁴⁴⁰ *Te’vîlât*, III, 118.

⁴⁴¹ *Te’vîlât*, III, 397.

⁴⁴² *Te’vîlât*, III, 159, 160.

⁴⁴³ *Te’vîlât*, III, 194.

⁴⁴⁴ *Te’vîlât*, III, 115.

Peygamber’e ve sahabilere nispet konusunda, hadisçilerle aynı görüşte olduğu görülmektedir.

6. MÂTURÎDÎ’NİN TA’LİKLERİ

Sünnet, hadis, eser ve haber gibi birbirine yakın hatta eşanlamlı kelimelerin hepsini ifade edebilecek bir tabir, rivâyet kelimesidir. Çünkü rivâyet, daha önce meydana gelen bir hadiseyi, bir haberi nakletmek, anlatmak anlamına gelir.⁴⁴⁵

Mâturîdî, rivâyet konusunda genellikle hadis usûlünde “talîk” adı verilen yöntemi kullanmıştır. Talîk, bir hadisin, şeyhten semâ yoluyla alındığına delâlet etmeyecek şekilde (ravâ, zekera, kâle gibi) kesin (cezm) veya (kîyle, ruviye, zükira gibi) kesin olmayan (temrîz) sigâlarla senedinin başından bir veya daha fazla râvî hazfederek nakledilmesidir. Hadis usûlü açısından cezm sigâları ile nakledilen talîklerle, temrîz sigâsı ile nakleden talîkler arasında haberin sihhati bakımından fark görülmüştür.⁴⁴⁶ Dolayısıyla Mâturîdî açısından rivâyetlerin sihhatiyle ilgili farklılıklar akla gelebilir. Mâturîdî, sihhat derecesine farklı olan haberleri hiçbir ayırt etmeden bu sigâların her hangi biriyle naklettiğini görebiliriz. Meselâ Mâturîdî, sahih olduğunu bildiğimiz ya da sahih kaynaklarda geçen bazı rivâyetleri bile “قيل” lafzıyla vermiştir. Nisâ 19’da “*Ey iman edenler, kadınlara zorla vâris olmanız size helal değildir*” âyetinin nuzûl sebebi olarak “قيل” lafzıyla aktarılan rivâyetler de güvenilir kaynaklarda⁴⁴⁷ yer almaktadır. Meselâ, “Yediğin zaman ona da yedirmen, elbise aldığın zaman ona da almandır...”⁴⁴⁸, “sonra bu adet beş ma'lum emme ile

⁴⁴⁵ Canan, *a.g.e.*, s. 421.

⁴⁴⁶ Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s.55.

⁴⁴⁷ *Te'vîlât*, III, 99.

⁴⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/244, h. no: 2142; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/593, h. no: 1850.

neshedildi”⁴⁴⁹ gibi hadisleri Mâturîdî “فيل”⁴⁵⁰ sigâsı ile vermiştir.

6.1. CEZM SİGÂSİ İLE YAPILAN TA’LİKLER

Cezm, sözlükte “kesmek, kesin bir şekilde yemin etmek ve bir işi bitirmek” anlamlarına gelir. Hadis ilminde ise senedi tam olarak zikredilmek istenmeyen bir hadisin sağlam bir isnadı bulunduğunu belirten edâ lafızlarından biriyle rivâyet edilmesidir.⁴⁵¹

Mâturîdî, cezm sigâsı olarak tespit edebildiğimiz “*kâle*,⁴⁵² *zakara lanâ ennâ*,⁴⁵³ *zakara annâ*⁴⁵⁴ *zakara fî*,⁴⁵⁵ *ravâ*⁴⁵⁶ *zakara fî ba’di’l-ahbâr*,⁴⁵⁷ *mâ câe fî’l-haber*,⁴⁵⁸ *mâ câe*,⁴⁵⁹ *balaga’l haberu*”⁴⁶⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Genel olarak baktığımız zaman Te’vîlât’da cezm’den daha çok temriz sigâsı kullanılmıştır.

6.2. TEMRİZ SİGÂSİ İLE YAPILAN TA’LİKLER

Sözlükte “hastalanmak” anlamındaki maraz kökünden gelen temrîz ise, “birine hastalık nisbet etmek, onu zayıf saymak” demektir. Râvinin kelimedeki yanlışın farkına vardığını, ancak hocasından bu şekilde duyduğu için rivâyeti olduğu gibi

⁴⁴⁹ Müslim, *Radâ*, 2/1075, h. no: 1452; Tirmizî, *Radâ*, 3/455, h. no: 1150; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/223, h. no: 2062; Nesâî, *Nikâh*, 6/100, h. no: 3307; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/625, h. no: 1942; Dârimî, *Nikâh*, 3/1444, h. no: 2299; Mâlik, *Radâ*, 4/877, h. no: 2253.

⁴⁵⁰ *Te’vîlât*, III, 105-106.

⁴⁵¹ Çakan, İsmail Lütfî, “*Cezm*”, DİA, VII, 513.

⁴⁵² En çok kullanılan cezm sigâsıdır. Mâturîdî genel olarak bu sigâyı kullanmıştır.

⁴⁵³ *Te’vîlât*, III, 39.

⁴⁵⁴ *Te’vîlât*, III, 288.

⁴⁵⁵ *Te’vîlât*, IV, 16.

⁴⁵⁶ *Te’vîlât*, III, 114.

⁴⁵⁷ *Te’vîlât*, IV, 49.

⁴⁵⁸ *Te’vîlât*, III, 45.

⁴⁵⁹ *Te’vîlât*, III, 91.

⁴⁶⁰ *Te’vîlât*, III, 245.

muhafaza ettiğini gösteren bu işarete “temrîz alâmeti” denir. Temrîzin ikinci kullanım şekli ise râvinin veya haberin zayıf olduğunu söylemektir ki buna taz‘îf ad da verilir. Temrîz için bazen maraz kökünün tef‘îl kalıbının mâzi ve muzârisi kullanılmıştır.⁴⁶¹

Temrîz sigâları, hadisin hocadan muteber bir yolla alındığını kesin olarak göstermeyen durumlarda kullanılır. Yani Hz. Peygamber’e (s) aidiyetinde şüphe olan rivâyetler için geçerlidir.

Mâturîdî, kitabında nakilde bulunduğu hadisler için genelde meçhul sigâsını kullanmaktadır. *Te’vîlât*’ta meçhul muzâriden daha çok meçhul mâzî kalıpları kullanılmıştır.

Te’vîlât’ta geçen temrîz sigâlar şunlardır:

“*Ruviye*⁴⁶², *ruviye an*,⁴⁶³ *ruviye ennehu*,⁴⁶⁴ *ruviye fî ba’di’l-ahbâr*,⁴⁶⁵ *ruviye fî’l-haber*,⁴⁶⁶ *mâ ruviye*,⁴⁶⁷ *mâ ruviye an*,⁴⁶⁸ *kad ruviye an*,⁴⁶⁹ *kad ruviye fî*,⁴⁷⁰ *kemâ ruviye*, *fî ba’di’l-ahbâr*,⁴⁷¹ *kemâ ruviye fî’l-haber*,⁴⁷² *kemâ kîle*,⁴⁷³ *mâ ruviynâ min habar*,⁴⁷⁴ “*an*” (*falandan naklen*),⁴⁷⁵ vb. Mâturîdî aynı usûlü sahabe ve tâbiûn kavilleri

⁴⁶¹ Ahatlı, Erdinç, “*Temrîz*”, DİA, XXXX, 433-434.

⁴⁶² *Te’vîlât*, III, 13.

⁴⁶³ *Te’vîlât*, III, 76.

⁴⁶⁴ *Te’vîlât*, III, 77.

⁴⁶⁵ *Te’vîlât*, III, 417.

⁴⁶⁶ *Te’vîlât*, IV, 48.

⁴⁶⁷ *Te’vîlât*, III, 46.

⁴⁶⁸ *Te’vîlât*, III, 71.

⁴⁶⁹ *Te’vîlât*, III, 151.

⁴⁷⁰ *Te’vîlât*, III, 397.

⁴⁷¹ *Te’vîlât*, III, 220.

⁴⁷² *Te’vîlât*, IV, 47.

⁴⁷³ *Te’vîlât*, III, 334.

⁴⁷⁴ *Te’vîlât*, IV, 58.

⁴⁷⁵ *Te’vîlât*, III, 147.

için de kullanmaktadır. Ancak bu durumda sözün sahibinin ismini zikretmiştir. Genel olarak “*an fulan (falandan naklen), ruviye anhu,*⁴⁷⁶ *ruviye fi,*⁴⁷⁷ *kîle fi,*⁴⁷⁸ sigâları ile gelmiştir.

Mâturîdî, merfû rivâyetleri nakilde bulunurken genelde “*an,*⁴⁷⁹ *ruviye an,*⁴⁸⁰ *ruviye fi’l-haber,*⁴⁸¹ *kemâ câe fi’l-haber*”⁴⁸² gibi sigâlar ile kullanır. Bunlara kıyasla nadir olarak “*zekerâ,*⁴⁸³ *kîle*”⁴⁸⁴ gibi sigâlar ile doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyet ettikleri de olur. Sahabe ve tâbiûna ait (mevkûf ve maktu’) haberler ise genellikle “*kîle,*⁴⁸⁵ ve *an*”⁴⁸⁶ sigâları ile nakledilmektedir.

Cezm sigâsı, sahih veya hüccet olma yönünden sahihe denk hasen hadislerin rivâyetlerin edasında kullanılırken, temrîz ise zayıf hadislerin edasında kullanılmıştır. Mâturîdî, muhaddislerden farklı olarak sahih ya da hasen hadislerde bile temrîz sigâsını kullanmıştır. Burada Mâturîdî’nin iki sigâ arasında hiç fark gözetmediği görülmektedir.

7. TEFSİRDE SEBEB-İ NUZÛL’A BAŞVURMASI

Sebeb-i nuzûl, Kur’ân ilimlerinden biri olarak, İslamiyet’in ilk yüzyılından itibaren Kur’ân’ın anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. Bu ilmi bilmek Kur’ân’ı

⁴⁷⁶ *Te’vîlât*, III, 167.

⁴⁷⁷ *Te’vîlât*, IV, 40.

⁴⁷⁸ *Te’vîlât*, IV, 104-105.

⁴⁷⁹ *Te’vîlât*, III, 147.

⁴⁸⁰ *Te’vîlât*, III, 164.

⁴⁸¹ *Te’vîlât*, III, 16.

⁴⁸² *Te’vîlât*, III, 45.

⁴⁸³ *Te’vîlât*, III, 288.

⁴⁸⁴ *Te’vîlât*, III, 206.

⁴⁸⁵ *Te’vîlât*, III, 134.

⁴⁸⁶ *Te’vîlât*, III, 115.

anlamakla ve bilmekle eş değer tutulmuştur Sebeb-i nuzûl, nakil ilimlerdendir. Dolayısıyla sahabiler tarafından tabîlere “öğretim (talim) yoluyla sözlü olarak ” aktarılmıştır. Rivâyet yoluyla sonraki nesillere aktarılmıştır.⁴⁸⁷

Kur’ân’ın doğru anlaşılması için âyetlerin ne zaman, nerede, kim ya da kimler hakkında, hangi olayla ilgili olarak indiğini bilmek önemlidir. Çünkü başta da ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’daki âyetlerin nuzûl sebeblerini bilmenin, tefsir ilmi ve diğer ilimler açısından da büyük öneme sahiptir. Her inen âyet için nuzûl sebebi söz konusu olamaz, nuzûl sebebi bulunmayan âyetler de vardır.

Yani sebeb-i nuzûl akılla idrak edilmeyen, sadece duyu ve müşahedeye dayanan ve sahabeden gelen rivâyettir. Bu rivâyet adeta Hz. Peygamber’den bildirilmiş hükmünde kabul edilir. Bunun için hadis usûlünde hükmen merfû sayılır.⁴⁸⁸ Sahabeden ilim alan tabîler de sebeb-i nuzûl rivâyetleri nakletmişlerdir. Bu rivâyetler hadis usûlünde mürsel hükmündedir.⁴⁸⁹

Mâturîdî, *Te’vîlât*’ın bütününde, naklettiği haberlerin senedlerine yer vermediği gibi nuzûl sebepleriyle ilgili haberlerin senedlerine de yer vermemektedir. Nuzûl sebepleriyle ilgili haberleri nadiren ilk râvsinin ismini zikrederek,⁴⁹⁰ genelde “قال بعض أهل التأويل” veya “روي في الخبر” “يقال”، “قيل” şeklinde herhangi bir isim zikretmeksizin⁴⁹¹ naklettiği görülür.

⁴⁸⁷ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü*, Şûle Yay., İstanbul, 1994, s. 60-61.

⁴⁸⁸ Serinsu, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁸⁹ Serinsu, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁹⁰ *Te’vîlât*, III, 11.

⁴⁹¹ *Te’vîlât*, III, 32, 106, 232.

Tefsirinde sebep-i nuzûl ile ilgili nakiller genelde mechûl bir sigâ ve bunu takip eden “القصة” ibâresiyle verilir: “ما ذكر في القصة”⁴⁹² gibi. Burada “القصة” tabirini “olay, hâdise” manasında, buna örnek, “*Ey îmân edenler, kadınlara zorla vâris olmanız size helal değildir*”⁴⁹³ âyetinin sebep-i nüzulü için “kıssa” kelimesine yer verilmiştir. Başka bir yerde Nisâ 60’da âyetin iniş sebebi münafık ile Yahudi arasındaki tartışmadan⁴⁹⁴ dolayı olmuştur. Burada “ذكر في القصة”⁴⁹⁵ tâbiri kullanılmıştır.

Mâturîdî’nin tefsirinde sebep-i nuzûle ve hadislere dayanılarak yapılan yorumları çoktur. Mâturîdî, bazen âyetin nuzûl sebebini açıktan belirtir, bazen de âyetin nuzûl sebebine dair belli başlı rivâyetleri zikreder. Bazen âyet hakkındaki muhtelif rivâyetleri bir arada nakleder. Tefsirde sebep-i nuzûlden çokça yararlanır. Sebeb-i nuzûlden âyetin tefsirine ışık tutacak esaslar üzerinde durur.

Mâturîdî yeri geldikçe âyetin sebep-i nuzûlünü açıktan belirtmiştir. Meselâ, Nisâ 37’de “*Onlar cimrilik ederler, insanlara cimrilik tavsiyesinde bulunurlar*” âyeti hakkında, “Bu âyet Kâ’b b. Eşref hakkında inmiştir. Çünkü o Hz. Peygamber’in vasfını gizledi ve çevre şehirlerdeki Yahudi önderlerine de gizlemelerini emretti.”⁴⁹⁶

Mâturîdî bazen âyetin sebep-i nuzûlüne dair belli başlı birkaç rivâyeti zikretmiştir. Nisâ 7’de “*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay*

⁴⁹² *Te’vîlât*, III, 13; IV, 289.

⁴⁹³ 4. Nisâ. 19

⁴⁹⁴ Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *Câmiu’l-Ahkâmi’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Berdunî ve İbrahim Atfays) Dâru’l-Kutubu’l-Mısriyye, Kahire, 1964, V, 263-264; Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Ed-Durru’l-Mensûr fit-Tefsîril-Me’sûr*, Beyrut, 1993, II, 582; İbn Kesir göre bu hadisi garibtir. İbn Lehiya’ya göre isnadı zayıftır. (İbn Kesir, I, 522).

⁴⁹⁵ *Te’vîlât*, III, 304-305.

⁴⁹⁶ *Te’vîlât*, III, 231.

vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır”, âyetiyle ilgili birkaç sebep-i nüzule yer vermiştir:

a. Rivâyet ediliyor ki, Cahiliye devrinde Araplar, “Mızrakları ile çarpışmayan ve yurdunu savunmayan mirasçı olamaz.” Bundan dolayı kadınları ve ister erkek, ister kız çocukları mirasçı olarak tanımazlardı.

b. Erkek ve kadın her ikisi için inmiştir.

a. Ensar'dan Evs b. Sabit (r) (ö. 58/678) vefat etmiş, hanımı Ümmü Kahle ile üç kızı kalmıştı. Vasileri olan amcazadeleri Süveyd ve Urfuta yahut Katude ve Arfece adında iki adam gelmişler, Cahiliyye âdeti üzere vefat eden şahsın mirasını kendilerine almışlardı. Hanımına ve kızlarına hiçbir şey vermemişlerdi. Bunun üzerine kadın Ümmü Kahle Resûlullah'a (s) şikâyet etmiş, Peygamberimiz (s), “Haydi evine git! Bakayım Allah ne ortaya koyacak.” buyurmuş idi ki, işte bu âyet bunun üzerine indi.

c. Sa'd b. er-Rebî' (r) (ö. 3/625) Uhud savaşında şehit düştü ve ardında bir eş ve iki kız çocuğunu bıraktı. Malının tümünü erkek kardeşi aldı. Eşine ve kızlarına hiç bir şey bırakmadı. Hz. Peygamber'e gitti ve olayı anlattı. Resûlullah (s) “Umulur ki Allah bu konuda hükmünü açıklar.” dedi. Resûlullah (s) bunun üzerine amcalarını çağırdı ve kızlarına malın üçte ikisini, annelerine sekizde birini ver, kalan senin olsun” buyurdu.⁴⁹⁷

Mâturîdî, sebep-i nuzûl konusunda çok hassas davranmış, bir âyet hakkında bir kaç sebep-i nuzûl varsa hepsini ortaya koymuştur. Eğer bir tanesini uygun buluyorsa açıktan belirtmiştir. Eğer uygun bulmuyorsa ya da uygun bulduğu halde emin değilse,

⁴⁹⁷ *Te'vîlât*, III, 32, 33.

yukardaki örnekte olduğu gibi ancak Allah'ın bileceği bir iş olduğunu belirtmiştir. Zikrettiğimiz örnekte dört tane sebep-i nuzûle yer vermiştir.

Hadis, tefsir ve tarih kitaplarında sebep-i nuzûl rivâyetleri zikredilirken kullanılan rivâyet cümlesi (kalıb) önemlidir. Mâturîdî tefsirinde “فإنها نزلت⁴⁹⁸ فنزل في⁴⁹⁹”, “نزلت⁵⁰⁰ الآية نزلت⁵⁰¹ نزلت هذه الآية⁵⁰², إن الآية نزلت في⁵⁰³, نزلت بسبب⁵⁰⁴” gibi kalıpları kullanmıştır.

Meselâ, “Müminlerden oturanlarla malları canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz”⁵⁰⁵ âyeti indiği zaman, sahabilerden âmâ olan Abdullah b. Ümmü Maktûm Peygamber’e (s) gelerek, “Allah cihada katılanların oturanlara göre üstünlüğünü zikretti. Bizim halimiz ne olur bizde cihada katılmak istiyoruz, dedi. Bunun üzerine âyetin devamı olan “özürlü sahipleri dışında”⁵⁰⁶ kısmı nazil olmuştur.⁵⁰⁷ Mâturîdî, burada “فنزل” kalıbını kullanılmıştır.

Bütün konularda olduğu gibi Mâturîdî, sebep-ı nuzûl hakkındaki rivâyetleri araştırır, sebep-ı nuzûl ile ilgili ne kadar rivâyet varsa hepsini ortaya koymaya çalışır ve bulduğu deliller doğrultusunda konuyu muhakeme eder, görüşünü tespit etmeye çalışır. Bu rivâyetleri araştırmadan olduğu gibi kabul etmez.

⁴⁹⁸ Te'vîlât, III, 145.

⁴⁹⁹ Te'vîlât, III, 426.

⁵⁰⁰ Te'vîlât, III, 199.

⁵⁰¹ Te'vîlât, III, 32, 201.

⁵⁰² Te'vîlât, III, 255.

⁵⁰³ Te'vîlât, III, 313.

⁵⁰⁴ Te'vîlât, III, 32.

⁵⁰⁵ 4. Nisâ. 95

⁵⁰⁶ Buhârî, Tefsir, 6/47, h. no: 4592; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5/242, h. no: 3033.

⁵⁰⁷ Te'vîlât, III, 426, 427.

8. ÂYETİ ÂYETLE TEFSİR ETMESİ

Mâturîdî, kelimci ve fakih, aynı zamanda bir müfessirdir. Ku'rân, tarih boyunca pek çok kişi tarafından tefsir edilmiştir. Bazıları tefsirlerini rivâyet ağırlıklı yaptıkları için rivâyet tefsiri, bazıları aklî yorumlara önem verdiği için dirâyet tefsiri denilmiştir. Mâturîdî ise akılcı tefsir geleneğinin ilk temsilcilerinden kabul edilir.⁵⁰⁸ Mâturîdî'nin tefsir anlayışından söz eden araştırmacılar genellikle onun tefsir ve te'vil ayırımına dikkat çekerler. Mâturîdî'nin tefsir yönteminin onun tefsir ve te'vil anlayışına uygun olarak hem nakle hem de akla dayandığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, Mâturîdî dirâyet ile rivâyeti birleştirmiş bir müfessirdir.

Mâturîdî'nin anlayışına göre, te'vilde, mutlaklık değil görecelik söz konusudur. Âyetleri te'vil ederken dilsel analizlere, aklî ve teolojik temellendirmelere başvurusu ve te'vilde göreceliği öne çıkarmasından hareketle, onun İslam düşüncesinde anlambilim ve yorum bilime kapı aralayan ilk kişilerden olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰⁹

Mâturîdî tefsirinde âyetin âyetle tefsir edilmesin belki de ilk ve en güzel örneklerini ortaya koyar. Yani âyetin âyetle açıklanması taraftarıdır. Bu içerik benzerliği, hüküm birliği veya zıtlığı, yaklaşım şekli, üslûp beraberliği, kapalı görünen beyanların açıklanması gibi birçok örnekleri sayabiliriz.

Mâturîdî, âyeti âyetle tefsire çok önem vermiştir. Tefsirinde en çok başvurduğu yöntem de âyetin âyetle tefsiridir. Bu da *Te'vilât*'ın özelliklerinden bir tanesidir. *Te'vilât*'ta Kur'ân'ı Kur'ânla tefsir açık bir özellik olarak kendini gösterir. Meselâ,

⁵⁰⁸ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 24.

⁵⁰⁹ Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, s. 24-25.

Nisâ 113’de “*Ey Muhammed! Eğer Allah’ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı ...*” yani nübüvvetle sağlamlaştırmasaydı hidayet yolundan kaydırabileceğini söyleyerek, bu “*Eğer seni sebatkâr kılmısaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin*” âyetiyle tefsir etmektedir.⁵¹⁰

Nisâ 80’de “*Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur*” âyetinin tefsirinde Mâturîdî, “Allah, Peygamber’e (s) itaati emrediyor. Peygamber’e (s) itaat ettiği zaman Allah’a itaat etmiş olur ve emirlerini yerine getirir” buyurarak şu âyetle tefsir ediyor: “*Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin.*”⁵¹¹ Nisâ 82’de “*Hâla Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Başka bir âyette “Sana indirdiğimiz bu Kitap mübarektir; ayetlerini düşünsünler, akli olanlar da öğüt alsınlar.*”⁵¹² Bu Mâturîdî’nin âyeti âyetle tefsir ederken meseleyi aydınlatacak âyetleri tespit etme konusundaki isabetini göstermektedir.

Mâturîdî, âyeti âyetle tefsir ederken, ilgili bulduğu birçok âyetleri bir araya getirir. Bunun *Te’vîlat*’ta pek çok örnekleri vardır. Bu da onun hafızasının güçlü olduğunu ve âyetlere hâkimiyetini açıkça göstermektedir. Meselâ, Nisâ 86’da “*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin.*” buyurmaktadır. Mâturîdî, “Ehl-i Te’vîl’in icmasına göre tahiyyeden kasıt selamdır” diyerek başka âyetleri delil getirmektedir. Meselâ, Nur sûresinin 61. Âyetini, Ra’d sûresinin 23-24. Âyetleri, Meryem sûresinin 62. Âyetini ve İbrahim sûresinin 23. Âyetinden yararlanarak tefsir etmiştir. Görüldüğü gibi Mâturîdî, âyeti âyetle tefsir ederken, âyetler arasında bağlantı kurarak neticeye ulaşmaktadır.

⁵¹⁰ 17. İsra. 74

⁵¹¹ 4. Nisâ. 59

⁵¹² 38. Sâd. 29

Mâturîdî'nin âyette geçen ve ihtilaf konusu olan bir hükmün açıklığa kavuşturulmasında da çoğunlukla Kur'ân'a başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Nisâ 3'de âyetin umûmî olup olmadığı konusunda, yani ilgili hükmün hür olsun köle olsun herkes için mi geçerli olduğu, yoksa köleleri kapsamadığı ve sadece hür insanlara yönelik bir hüküm mü olduğu sorusunu bir başka âyetin yardımıyla cevaplamaktadır. Buna göre âyette "*hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenin*"⁵¹³ ifadesindeki "evlenin" şeklindeki hitâbın, âyetin hür insanlara yönelik olduğunun bir delili olduğunu, nitekim bir başka âyette geçen "*İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin*"⁵¹⁴ ifadesindeki "evlendirin" sözüyle hitâbın, kölenin evlendirilmesi için mevlâsına yönelik olduğunun görüldüğünü, dolayısıyla kölelerin mevlâlarının izni dışında evlenmeleri gibi bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Buradan hareketle de, Nisâ 3. âyetin umum ifade etmediğini, âyetteki hükmün kapsamına kölelerin girmediğini söylemektedir.⁵¹⁵

Yeri geldikçe kıraat ve mushaf farklılıklarına da temas etmiştir. Meselâ, Mâturîdî, Nisâ 43'de "... *Temiz bir toprağa teyemmüm edin*" âyetinde geçen "Teyemmüm" kelimesinin, "kasıt" anlamına geldiğini söylemektedir. Bu bağlamda teyemmümde niyet şarttır ve niyetsiz teyemmüm olmaz diyerek delil getirmekte ve bunu İbn Mesûd'un (ö. 32/652-53) kıraati ile desteklemektedir.⁵¹⁶

Tefsiri incelediğimizde Mâturîdî'nin delilleri bulma ve değerlendirme gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca hukuk ilmindeki derinliğini ve tarafsızlığını da

⁵¹³ 4. Nisâ. 3

⁵¹⁴ 24. Nur. 32

⁵¹⁵ *Te'vîlât*, III, 11.

⁵¹⁶ *Te'vîlât*, III, 247.

görmek mümkündür. Yukarıda saydığımız bütün deliller onun ne kadar zeki ve aklını kullanmada başarılı olduğunun göstergesidir. Mâturîdî, çok basitmiş gibi görünen bu aklî istidlal yollarını en iyi şekilde kullanmıştır.

9. ÂYETİ HADİSLE TEFSİR ETMESİ

Kur’ân tefsirinin ikinci kaynağı Hz. Peygamber’in (s) sünnetidir. Mâturîdî, âyetleri tefsir ederken hadislerle çok önem vermektedir. Kur’ân’a uygunluğuna ve akılla ters düşmemesine dikkat eder. Kullandığı hadislerin sıhhat noktasında çok dikkatlidir. Hadisin akl-ı selime uygun olmasını ister.⁵¹⁷

Mâturîdî, Nisâ 6’da, “*Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin*” buyurarak yetimin velisine eğer fakir ise israf etmeden yemesine izin vermiştir. Burada Mâturîdî, âyeti açıklayıcı olarak şu hadisi kullanmıştır: “Bir adam Peygamber’e (s) gelerek: (Geçimime vesile olacak) hiç bir şey bulamıyorum ve malım (da) yoktur. Malı bulunan bir yetimim vardır, dedi. Peygamberimiz (s) (adama): “İsraf etmeyerek ve bir sermaye edinmeyerek yetiminin malından ye!” buyurdu.⁵¹⁸ Böylece âyeti hadisle tefsir etmiş olmaktadır.

Bazen hadisi şerh etmiş ve âyetle hadis arasında mükemmel bir irtibat kurmuştur. Buna örnek Nisâ 3’de, “ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا” (Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.) Mâturîdî bu âyetin tefsirinde “أَنْ لَا تَعُولُوا” fiilini İmâm Şâfiî’nin görüşü olan “العِيَال” kelimesinden türemediğini belirtir. Kendisi bunun “العِيَال” kökünden gelmeyip, “العول” masterından geldiğini savunur. Hz. Peygamber’den (s) gelen “تَعُولُ”⁵¹⁹ rivâyetin buna delil olarak gösterir. Bu hadisi şerifte “تَعُولُ”

⁵¹⁷ İmamoğlu, a.g.e., s.92.

⁵¹⁸ Te’vîlât, III, 30.

⁵¹⁹ Buhârî, Zekât, 2/212, h. no: 1426; Müslim, Zekât, 2/718, h. no: 1036; Ahmed, 10/456.

kelimesi, “العيال” kökünden değildir. Yani “Yardıma aileden başla değil, nafakasını sağlamakla yükümlü bulunduğu kimselerden başla demektir,” der. Böylece hadisi şerh etmiş oluyor. Sonunda hadisi zikrettikten sonra “لكن تأويله – والله أعلم (Bunun te’vîlini ancak Allah bilir) der.⁵²⁰

Kur’ân’da “... *Sizi emziren analarınız, süt bacılarınız... Size haram kılındı*”⁵²¹ buyurularak sütkardeşlerin birbiriyle evlenmesi haram kılınmıştır. Fakat âyette sütün miktarı veya emen çocuğun yaşıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Mâturîdî, emme sayısı konusunda âyetin mutlak ifadesine göre, bir yudum emse bile evliliğin haram olacağına hükmetmiştir. Bu konuda birçok rivâyete yer vermiştir. Meselâ, Hz. Alî (ö. 40/661), Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) gelen rivâyette “az emmekle çok emmenin hiç farkı yoktur”,⁵²² Abdullah b. Ömer’den (ö. 73/692), “Bir yudum haram kılar”⁵²³ gibi. Mâturîdî, hadislerden yola çıkarak bir yudum emse bile sütkardeşleriyle evlenmenin haram olduğuna hüküm vermiştir.⁵²⁴

Bir başka örnek olarak, Nisâ 3. âyette geçen, en fazla kaç hanımla evlenilebileceği konusuyla ilgili tartışmayı, Hz. Peygamber’den gelen “dört tanesini seç diğerlerini boş”⁵²⁵ şeklinde gelen hadisle açıklığa kavuşturmaktadır.⁵²⁶ Bunun dışında, konu itibariyle âyetlerde geçen fakat tafsîlî hükümlere yer verilmeyen

⁵²⁰ *Te’vîlât*, III, 15, 16.

⁵²¹ 4. Nisâ. 23

⁵²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/548, h. no: 17032.

⁵²³ Beyhâkî, *Sunen*, 7/458.

⁵²⁴ *Te’vîlât*, III, 111.

⁵²⁵ İbn Mâce, *Nikâh*, 1/628, h. no: 1952; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 2/272, h. no: 2241; Dârekutnî, *Nikâh*, 4/406, h. no: 3690; Ahmed, 8/220.

⁵²⁶ *Te’vîlât*, III, 13.

meselelerde, özellikle de ameli meselelerde konuyu hadise başvurarak açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.

Nisâ 11. âyette geçen miras hükmüyle ilgili, “... *Yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır*” âyetiyle, önce ödenecek borç varsa borcun ödeneceği ardından vasiyette bulunmuşsa bunun yerine getirileceği, Hz. Alî’den (r) (ö. 40/661) rivâyet edilen “vasiyetten önce borcun ödenmesine hükmetti”⁵²⁷ hadisiyle vârislere vasiyette bulunmayacağı hükmünü ortaya koymuştur.⁵²⁸

10. NESH HAKKINDAKİ DÜŞÜNCESİ

Sözlükte “ortadan kaldırmak, nakletmek, beyan etmek” mânalarına gelen nesh kelimesinin terim anlamı “şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille ortadan kaldırılması”dır. Nesh’in söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsîh diye anılır.⁵²⁹

Kur’ân’ın Kur’ân’la, sünnetin sünnetle nesh edilmesi konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Yani Kur’ân Kur’ân’ı, sünnet de kendisi gibi sünneti neshedebilir. Hanefî âlimler ve bazıları, Kur’ân’ın Kur’ân’la, sünnetin sünnetle olduğu gibi, Kur’ân’ın sünnetle ve sünnetin de Kur’ân’la nesh edilebileceğini kabul ederler.⁵³⁰

Mâturîdî’ye göre, “Nesh, kendisi için bir hüküm koyulan bir maslahatın, herhangi bir vakitte ortadan kalkmasından dolayı, kendisine bağlı bu hükmün de sona erdiğini ve ortaya çıkan başka bir maslahat sebebiyle yeni bir hükmün koyulduğunun

⁵²⁷ İbn Mâce, *Vesâya*, 2/906, h. no: 2715; Tirmîzi, *Ferâiz*, 4/416, h. no: 2094; Mâlik, *Ferâiz*, 3/721, h. no: 1852.

⁵²⁸ *Te’vîlât*, III, 51.

⁵²⁹ Çetin, Abdurrahman, “*Nesih*”, DİA, XXXII, İstanbul, 2006, 579-581.

⁵³⁰ İmamoglu, *a.g.e.*, s. 81.

beyanıdır.”⁵³¹ der. Mâturîdî, Nisâ sûresinin tefsirinde neshi, “hükmün uygulanması için belirlenmiş olan sûrenin sona erdiğinin ortaya çıkarılması”⁵³² şeklinde tanımlamıştır.

Mâturîdî’nin *Te’vîlât*’ından nesh konusundaki görüşlerini, fikirlerini, nesh ifadesini, kavramları nasıl anladığı ve nesh konusuna konu olan âyete dair bakış açılarını anlayabiliriz. Meselâ Mâturîdî, “*Biz herhangi bir âyeti nesh eder ya da onu terk edersek*”⁵³³ âyetinin tefsirinde öncelikle bazı Kelam Ehli’nin (kelamcıların) görüşlerine yer vermektedir. Kelam Ehli’ne göre, ‘nesh etmekten’ kasdın, âyetin Levh-i Mahfûz’dan nesh edildiği, ‘unutursak’ ifadesinden kasdın da, âyetin Levh-i Mahfûz’da unutulduğu anlamına geleceğini söylemektedir.⁵³⁴ Daha sonra Mâturîdî, âyetin ilk kısmıyla ilgili birkaç görüşe yer verir. Bir görüşe göre, “*Biz herhangi bir âyeti nesh ettiğimiz zaman*” âyetinden kasdın, başka bir âyetle hükmünü ortadan kaldırırız veya yerine başkasını getiririz, anlamındadır. Başka bir görüşe göre, hükmünü ve onunla amel etmeyi kaldırırız, anlamındadır. “*Ya da onu terk edersek*” ifadesinden kasdın, kıraati ve tilaveti terk ederiz, anlamındadır. Bundan dolayı, âyetin ortadan kaldırılması ya da âyetin hükmünün kaldırılması, metnin sabit bırakılması caizdir.⁵³⁵ Devamında, Mâturîdî, “neshi inkâr edenlerin sözleri geçersizdir. Neshi inkâr edenler cahilliğinden dolayı inkâr etmektedirler”⁵³⁶ der. Burada Mâturîdî, neshin varlığının inkâr edenleri eleştirmiş ve onların görüşlerini anlamsız bulmuştur.

⁵³¹ Kahraman, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, s.165.

⁵³² *Te’vîlât*, III, 42.

⁵³³ 2. Bakara. 106

⁵³⁴ *Te’vîlât*, I, 198.

⁵³⁵ *Te’vîlât*, I, 198-199.

⁵³⁶ *Te’vîlât*, I, 199.

Mâturîdî genel olarak neshin üç türünden söz etmektedir. 1. Âyetin tilavetinin nesh edilmeyip, hükmünün nesh edilmesi. 2. Hem tilavetin hem de hükmün kaldırılması. 3. Âyetin tilavetinin nesh edilerek hükmünün bırakılmasıdır.⁵³⁷

Mâturîdî, neshi teorik olarak da tanımlamaktadır. Mâturîdî'ye göre, “nesh, vaktinin sona geldiğinde hükmün beyan edilmesi demektir. Ayrıca neshin bedâ olmadığını dile getirmektedir. Yahudilerin dediği gibi değildir,”⁵³⁸ der.

Nesh konusunda “*daha iyisini veya benzerini getiririz.*”⁵³⁹ âyetinin tefsirinde Mâturîdî, bazı farklı farklı görüşlere yer vermektedir. Meselâ, “bir görüşe göre, bedenlere daha kolay hükümlerin getirilmesi şeklinde açıklanmalıdır. Buna örnek olarak, orucun diğer vakitlerde farz kılınmayıp, Ramazan ayında farz kılınması, oruçlu iken geceleri yemek yemek ya da cinsel ilişkiye girmek yasak iken sonradan bu hükmün ortadan kaldırılması gibi. Bunlar Müslümanların zorluktan daha kolay ve iyi bir duruma geçtiğini göstermektedir.”⁵⁴⁰ Diğer bir görüşe göre de, menfaat konusunda daha hayırlısını getirmek anlamındadır.”⁵⁴¹ der.

Mâturîdî, neshin hikmeti konusunda bazı açıklamalara yer vermiştir. Mâturîdî'ye göre nesh, “Allah’ın kullarına karşı bir imtihandır. Zira Allah kullarını istediği gibi istediği zamanda imtihana tabi tutmaktadır. Allah istediği zaman emreder, istediğinde onu yasaklar, onun yerine başkasını getirir. Bu da Allah’ın hikmet dışı bir şey yaptığı anlamına gelmez. İlimde değişiklik yaptığı anlamına da gelmez. Aksine

⁵³⁷ *Te’vîlât*, I, 199-201.

⁵³⁸ *Te’vîlât*, I, 199.

⁵³⁹ 2. Bakara. 106

⁵⁴⁰ *Te’vîlât*, I, 200.

⁵⁴¹ *Te’vîlât*, I, 200.

Allah olan ve olacak şeyleri bilmektedir. Kendisi hakkı ve adaleti bildiren hikmet sahibi bir zat olduğu anlamına gelmektedir.”⁵⁴²

Sonuç olarak Mâturîdî'nin ifade ettiği neshe dair zikri geçen hususlar, Mâturîdî'nin nesh konusundaki fikir yapısının bu bağlamda özgün olduğu düşüncesini söylemek mümkündür. Ayrıca neshten ve neshin türlerinden bahsetmesi de Hanefî âlimler ile aynı görüşte olduğu ortaya çıkmaktadır.

10.1. HADİSİN KUR'ÂN'I NESHİ

Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği meselesini kabul eden âlimlerin yanında Kur'ân'ın sünneti ya da sünnetin Kur'ân'ı neshetmesini kabul etmeyen âlimler de vardır. İmâm Şâfiî Kur'ân'ın sünneti neshedemeyeceği görüşündedir. Çünkü ona göre Kur'ân ve sünnetin, ancak kendisi gibi bir delil tarafından neshedebilir. İmâm Şâfiî er-Risâle isimli eserinde, “Allah, insanlara, Kitâb'ın bir hükmünü ancak Kitâb'la neshettiğini, sünnetin Kitâb'ı neshetmeyeceğini, onun nass bulunan konularda Kitâb'a tâbi olduğunu ve Allah'ın mücmel olarak indirdiği şeylerin manalarını açıkladığını beyan etmiştir.”⁵⁴³ Devamında: “*Âyetleri onlara açık açık okununca, bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya O'nu değiştir, dediler. De ki: 'O'nu kendiliğimden değiştirmem. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım.*”⁵⁴⁴ âyetini örnek vererek, “Allah'ın Kitâbı'nı ancak Allah'ın Kitâb'ı nesheder. Nasıl ki farzını ilk olarak da Allah bildirmiştir. Farzlardan dilediğini kaldıran da, kolaylaştıran da O'dur. Bu yetki, O'nun kullarından hiç birisi için söz konusu olmaz.

⁵⁴² Te'vîlât, I, 202.

⁵⁴³ Şâfiî, er-Risâle, s. 106.

⁵⁴⁴ 10. Yunus. 15

Kur'ân'ın neshi ancak Kur'ân'la olacağını bildirmiş ve Hz. Peygamber'in sünneti ancak onun sünneti neshedeceğini⁵⁴⁵ belirtmiştir.

Allah'tan gelen sünnet Kur'ân'ı nesheder. Kur'ân'da “*Birimize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur*”⁵⁴⁶ âyetinde kişinin ölmeden önce ana-baba ve yakınlarına vasiyette bulunması emredilmiştir. Mâturîdî, “Bu âyetin hükmü Hz. Peygamber'den gelen şu rivâyetle nesh olunduğunun delilidir, der:⁵⁴⁷ “Allah her hak sahibine (mirastan) hakkını şüphesiz vermiştir. Artık mirasçıya vasiyyet yoktur”⁵⁴⁸ rivâyetini zikreder. Ayrıca bu konuda birçok görüşü zikreder. Meselâ, Mâturîdî, “bir görüşe göre, yukarıda zikrettiğimiz âyet miras âyeti tarafından nesh olunmuştur. Başka bir görüşe göre ise, nesh olunmamıştır”⁵⁴⁹ der. Mâturîdî, “Bize göre bazılarının dediği gibi miras âyetiyle nesih olunmamıştır. Hz. Peygamber'den (s) gelen şu rivâyetle nesih olunmuştur.”⁵⁵⁰

Mâturîdî, “bazı âlimlerin, sünnetin âyeti neshedemez, bazı âlimlere göre ise, hadisin âhâd haber olduğu için Kur'ân'ı nesh edemez”⁵⁵¹ dediklerini aktarmaktadır. Devamında, sünnetin Kur'ân'ı neshi kabul etmeyenlere, “onların böyle bir görüşü inkâr etmeleri nesih konusunda cahil olmalarından dolayıdır. Bilgi sahibi olsalardı inkâr etmezlerdi”, diyerek onları eleştirmiştir. Kur'ân'ın âhâd haberlerle nesh

⁵⁴⁵ Şafîî, *er-Risâle*, s. 106-107.

⁵⁴⁶ 2 Bakara. 180

⁵⁴⁷ *Te'vîlât*, III, 40.

⁵⁴⁸ İbn Mâce, *Vesâya*, 2/905, h. no: 2712; Ebû Dâvûd, *Vesâya*, 3/114, h. no: 2870; Tirmizî, *Vesâya*, 4/433, h. no: 2120; Nesâî, *Vesâya*, 6/247, h. no: 3641; Ahmed, 29/215.

⁵⁴⁹ *Te'vîlât*, I, 330.

⁵⁵⁰ *Te'vîlât*, I, 332.

⁵⁵¹ *Te'vîlât*, I, 333.

edilemeyeceğini söyleyenlere cevap olarak şöyle demiştir, “haber, rivâyet yönüyle âhâd haberdur. Ancak hadisteki hükmüyle amel ediliyor olmasından ameli mütevâtirdir, ameli mütevâtir olan haber ameli edilmesi açısından en yüksek haberdur.”⁵⁵² Sonuç olarak Mâturîdî, Kur’ân’ın sünnet tarafından nesh edilmesini bu âyette savunmuştur. Başka bir yerde, “Bizim mezhebimize göre sünnet, Kur’ân’daki hükmü neshedebilir. Çünkü Allah, Hz. Peygamber’i (s) Kur’ân’ı açıklayıcı kılmıştır”⁵⁵³ der.

Mâturîdî’nin, sünnetin Kur’ân’ı nesh ettiğini zikrettiği başka bir âyet ise, “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin*”⁵⁵⁴ âyetidir. Mâturîdî, bu âyetin nesh konusunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bazı âlimlere göre, Nûr 2’de geçen “*Zina eden kadın ve zina eden erkekte her birine yüzer değnek vurun.*” âyetiyle nesh olunmuştur. Mâturîdî bu görüşe karşı çıkarak, “bize göre aslında bu âyet her iki hükmü de bir araya getirmesinde sakınca yoktur. Burada nesh ettiği söz konusu olamaz”⁵⁵⁵ demektedir. Mâturîdî “fuhuş yapan kadınları hapsedmekle ilgili âyet şu: “Benden öğrenin! Benden öğrenin! Allah o kadınlara çıkar bir yol gösterdi. Bekârla bekâr zina ederse değnek ve sürgün; evli ile evliye değnek ve recm (var!).”⁵⁵⁶ hadisiyle nesh olunmuştur.”

⁵⁵² *Te’vîlât*, I, 332-334.

⁵⁵³ *Te’vîlât*, III, 42.

⁵⁵⁴ 4. Nisâ. 15

⁵⁵⁵ *Te’vîlât*, III, 76.

⁵⁵⁶ Müslim, *Hudûd*, 3/1316, h. no: 1690; İbn Mâce, *Hudûd*, 2/850, h. no: 2550; Tirmîzi, *Hudûd*, 4/41, h. no: 1434; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 4/144, h. no: 4415; Dârimî, *Hudûd*, 3/1500, h. no: 2372; Ahmed, 25/250.

Mâturîdî, bu rivâyet Kur‘ân‘ın sünnetle nesh olunduğunun delilidir’’⁵⁵⁷ demektedir. Devamında Mâturîdî, “âyet ve sünnet Allah‘ın hükümleridir. Eğer âyet ve hadis nesh edici anlamı taşıyorsa nesh olur. Allah hiçbir şeyde ebedi hüküm yaratmamıştır. Bunlar beşeri hükümler için söz konusudur. Rab ile ilgili hükümler için değildir. İster Kur‘ân‘la ister hadisle nesh olunsun hiçbir fark yoktur’’⁵⁵⁸ diyerek sonunda kendi ifadesini belirtmiştir. Bu olayın devamında Mâiz b. Mâlik‘in recm edilmesiyle ilgili hadisi⁵⁵⁹ de delil olarak zikretmiş.

Mâturîdî, sünnetin Kur‘ân‘ı neshi kabul etmeyenleri sert bir dille eleştirmiştir. Mâturîdî‘ye göre, “Kur‘ân‘ın sünnet tarafından nesh edilemeyeceğini savunanlar, bunu cehaletinden dolayı savunmakta ve Allah‘a bu hususta tahakküm etmektedirler.’’⁵⁶⁰ *Te‘vîlât*‘ı şerh eden-Semerkandî, Mâturîdî‘nin bu yorumunu şerh ederek şunları zikretmektedir:

“Şüphesiz neshi inkâr eden kimse, Kitâb‘ın sünnetle nesh edilmesini cehaletinden dolayı inkâr etmiştir. Nesh gerçekte beyandır.’’⁵⁶¹

Mâturîdî, Nisâ 16. âyetin tefsirinde recm cezasıyla ilgili rivâyetlere yer verirken, Hz. Peygamber‘den gelen, “zina eden yahudi erkek ve kadını recm cezasına tabi tutmuştur’’⁵⁶² hadisini delil olarak zikretmiştir. Hz. Peygamber Hristiyan ve Yahudilere kendi kitabında yani Tevrat‘ta bulunan recm hükmüyle hükmetmiştir. Bu konuda Tevrat‘tan delil getirmiştir. Ancak onlar kendileri bu hükmü gizleyince

⁵⁵⁷ *Te‘vîlât*, III, 76.

⁵⁵⁸ *Te‘vîlât*, III, 77.

⁵⁵⁹ Müslim, *Hudûd*, 3/1321, h. no: 1695; Dârekutnî, *Hudûd*, 4/77, h. no: 3129.

⁵⁶⁰ *Te‘vîlât*, III, 83.

⁵⁶¹ *Te‘vîlât*, III, 83. 13. dipnot.

⁵⁶² Buhârî, *Hudûd*, 8/165, h. no: 6819; Müslim, *Hudûd*, 3/1326, h. no: 1699.

Kur'ân'daki recm hükmünü uygulamıştır. Fakat Kur'ân'ın burada Tevrat'ın hükmünü neshetmesinde şüphe yoktur.⁵⁶³

Mâturîdî gibi İbn Kuteybe (276/889) de Sünnet Kur'ân'ı neshedebilir görüşüne sahiptir. Onun delili de Resûlullah'ın "Vâris için vasiyet yoktur" rivâyetidir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerin tamamı Mâturîdî'nin neshi kabul ettiği âyetler üzerine yöneliktir. Yani nesh ile ilgili âyetleri nasıl kabul ettiği, kendisinin bu konudaki düşünceleri, yorumları ve değerlendirmeleri nelerdir, bunlar hakkında bahsedilmişti. Burada ise, Mâturîdî'nin bazı durumda neshi kabul etmediği âyet üzerinden örnek vereceğiz. Meselâ, "*(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*"⁵⁶⁴ âyetinin mensûh olup olmadığı konusunda Mâturîdî, Te'vil Ehli'nin ihtilafa düştüğünü belirtmiştir. Bazı âlimlere göre, bu mensûh âyettir. İbn Abbas'a göre ise, bu muhkem âyettir. Nesh olduğunu söyleyenlerin delili "*çocuklarınız hakkında, (miras vermenizi) emreder.*"⁵⁶⁵ miras âyetidir. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728), Mucâhid'in (ö. 103/721) de bu âyetin muhkem olduğunu kabul edenlerdendir. Mâturîdî, bu âyetin muhkem olduğunu yani nesh olunmadığını, doğru olan görüşün de bu olduğunu ifade etmiştir. Zira âyetteki hükmün ma'rûf, birr ve ihsana karşı gelmektedir. Bu da söz konusu hüküm hakkında nesh ihtimali bulunmadığı anlamına geldiğini belirtmektedir. Çünkü ona göre âyette yer alan iyilikte ve ihsanda bulunma gibi fiiller nesh kapsamında

⁵⁶³ Te'vîlât, III, 79.

⁵⁶⁴ 4. Nisâ. 8

⁵⁶⁵ 4. Nisâ. 11

değerlendirilmemelidir.⁵⁶⁶ Bu sebepten dolayı Mâturîdî âyetin nesh edildiği fikrine karşı çıkmıştır.

Kur'ân'ın, sünnet ile sâbit olan bir hükmü neshetmesi konusunda ihtilaf yoktur. İhtilaf daha çok sünnetin Kur'ân'ı neshetmesi konusundadır. Zikredilen bu bilgilerden yola çıkarak Mâturîdî'ye göre, Kur'ân'da olan hükmü ancak Kur'ân'ın kendisi veya aynı kaynaktan gelen sünnet neshedebilir. Kur'ân ile sünnetin kaynakları aynıdır. Dolayısıyla Kur'ân'ın sünneti ve sünnetin de Kur'ân'ı neshedebilir.

10.2. NESHTTE CEM VE TELİF METODU

Hadislerin birbirine muhâlif gibi görünen ve bu hadislerin gerçekten de öyle olup olmadıklarını araştıran hadis alanına Muhtelifu'l-Hadîs denir. Muhtelifu'l-Hadîs, bir hadisin aynı konuda kendisi gibi bir veya birçok hadise yahut öteki delillere, görünürde veya gerçekte manen muhalif olmasından ve bu muhâlefetin giderilmesi yollarından bahseden bir ilim dalıdır.⁵⁶⁷ Hadislerin birinin emrettiğini başkasının yasaklaması şeklinde özetlenebilecek olan “ihtilâfu'l-hadîs” meselesinin çözümü için cem, nesh, tercih ve tevakkuf gibi çeşitli metotlar bulunmaktadır. Birbirine zıt gibi görünen iki hadisten her biriyle aynı zamanda amel etmeyi mümkün kılan bu metotların başında cem ve te'lîf metodu yer almaktadır. Bu metot, iki hadis arasındaki ihtilâfı te'vil yoluyla giderme esasına dayanır.⁵⁶⁸ Yukarıda saydığımız sıra Hanefî âlimlerin takip ettiği sıradır.

Mâturîdî bazen yeri geldikçe mana bakımından birbirine zıt gibi görünen

⁵⁶⁶ *Te'vîlât*, III, 35-36.

⁵⁶⁷ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görünen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, (Muhtelifu'l-Hadîs İlmi)*, MÜİF Yay., V. Baskı, İstanbul, 2012, s. 34-35.

⁵⁶⁸ Çakan, İsmail Lütfi, “*Cem ve Te'lîf*”, DİA, VII, 287.

hadisleri giderme yoluna başvurmuştur. Buna örnek verecek olursak, Mâturîdî'ye göre, süt emme küçük yaşlarda olursa evlilik haramlığı ortaya çıkar. Süt emme büyük yaşlarda olursa haramlık ortaya çıkmaz.⁵⁶⁹ Bu konuda Hz. Peygamber'den birçok hadis rivâyet edilmiştir. Fakat şu rivâyet ise yukarıdaki hadise anlamı ters gelmektedir: Hz. Peygamber Sehle b. Süheyl'e "Sâlimi beş kere emzir (sütanası olur ve böylece) ona haram olursun buyurmuştur."⁵⁷⁰ Sâlim o zaman küçük çocuk değildi. Bazı rivâyetlerde ise, Sehle'nin, "Koskoca adam olduğu halde onu nasıl emziririm?"⁵⁷¹ dediği, Hz. Peygamber'in (s) gülümseyerek: "Onun koskoca odam olduğunu biliyorum." dediği rivâyet edilir. Bu hadis emzirmenin küçük yaşta olduğunu ifade eden birçok rivâyete ters gelmektedir.

Mâturîdî de bu hadisin anlamının ters geldiğini belirterek bunun iki şekilde giderilebileceğini belirtir:

1. Bu, diğer insanlar için değil sadece Sâlim için özel olabilir.

2. Merfû ve mevkûf haberlerle mensuh olmuş olabilir.⁵⁷²

Burada Mâturîdî anlam bakımından birbirine zıt olan rivâyetleri öncelikle cem' etmeye çalışmıştır, daha sonra nesh olabilme ihtimali konusunu da değerlendirmektedir.

⁵⁶⁹ *Te'vîlât*, III, 112.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/223, h. no: 2061; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/625, h. no: 1943; Mâlik, *Radâ*, 4/873, h. no: 2247; Ahmed, 42/435.

⁵⁷¹ Müslim, *Radâ*, 2/1076, h. no: 1453; Nesâî, *Nikâh*, 6/104, h. no: 3320.

⁵⁷² *Te'vîlât*, III, 114-115.

Mâturîdî bazen mana bakımından birbirine zıt gibi görünen hadislerle hiç girmeden olduğu gibi bırakmıştır. Birbirine karşı anlam taşıyan hadisleri görüp arasını bulma yollarına başvurmamıştır. Meselâ, Nisâ 23. “*sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz ...*” âyetin tefsirinde Mâturîdî, Hz. Âişe’den (ö. 58/678) gelen, “Önceleri on emme haram kılıyordu. Daha sonra beş emmeye çevrildi. Hz. Peygamber vefât ettiğinde (Kur’ân’da) okuduklarımız içinde bu (âyet) de vardı”⁵⁷³ şeklindeki rivâyeti zikretmiştir. Mâturîdî bu rivâyet hakkında “ya kendisinden böyle bir rivâyet sâbit değildir, ya da yanılmıştır” diyerek reddetmiştir. Zira bu konuda İbn Mesûd (ö. 32/652-53), İbn Abbas (ö. 68/687-88), İbn Ömer (ö. 73/692) ve Hz. Alî (ö. 40/661) gibi önde gelen sahabilerden bir, iki veya birçok kere süt emmenin bile haram olacağı hakkında rivâyetler gelmiştir. Fakat Mâturîdî, bu rivâyetler arasını bulma yoluna gitmemiştir.⁵⁷⁴

Zikrettiğimiz bu örneklerle bakacak olursak Mâturîdî’nin de birbirine zıt gibi görünen hadislerdeki ihtilafı giderme konusunda hadisçiler gibi düşünmüştür. Çünkü hadisçiler sıralamayı cem, nesh, tercih ve tevakkuf şeklinde ele almıştır.⁵⁷⁵

10.3. NESHTİ TERCİH METODU

Mana bakımından birbirine zıt olan iki rivâyetin ikisiyle aynı anda amel etmek mümkün değildir. Eğer nesh olmazsa birini diğerine tercih edilmesi gerekir. Sahih hadis tercih, diğeri tetkik edilir.⁵⁷⁶ Sahabenin ve sonraki nesillerin Hz. Peygamber’den

⁵⁷³ Müslim, *Radâ*, 2/1075, h. no: 1452; Tirmizî, *Radâ*, 3/455, h. no: 1150; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/223, h. no: 2062; Nesâî, *Nikâh*, 6/100, h. no: 3307; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/625, h. no: 1942; Dârimî, *Nikâh*, 3/1444, h. no: 2299; Mâlik, *Radâ*, 4/877, h. no: 2253.

⁵⁷⁴ *Te’vîlât*, III, 111-112.

⁵⁷⁵ Kahraman, *Mâturîdîlikte Hadis Kültürü*, s. 185.

⁵⁷⁶ Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, AUİF Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 148-149.

gelen rivâyetler arasında teâruz bulunduğunda bu yönetime başvurdukları hususunda birçok örnek bulunmaktadır.⁵⁷⁷

Mâturîdî'nin tercih konusundaki görüşlerine teorik olarak hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bir kaç örnek vermeye çalışalım. Meselâ, Mâturîdî, "... *sizi emziren analarınız... size haram kılınmıştır*"⁵⁷⁸ âyetinden yola çıkarak sadece bir tek yudum süt emmek bile nikahı haram kılar demiştir. Bu bağlamda Mâturîdî'nin görüşünü destekler mahiyette sahabilerden rivâyetler vardır. Hz. Alî (ö. 40/661), İbn Mesûd (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas'dan (ö. 68/687-88) "*Sütün azı da çoğu da nikâhı haram kılar*",⁵⁷⁹ Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) "*Tek yudum haram kılar*"⁵⁸⁰ gibi rivâyetler bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte Hz. Âişe'den (ö. 58/678) "*Bir iki emme harama sebep olmaz*"⁵⁸¹ şeklinde rivâyetler de gelmiştir. Burada birbirine manen zıt iki rivâyet bulunmaktadır. Mâturîdî'ye göre birinci gruptaki rivâyetler tercih edilir. İkinci gruptaki rivâyetler muhtemel manaları taşıdığı için onlarla amel edilmez. Zira bu rivâyetten "eğer süt mideye ulaştığı bilinmediyse haram olmaz ya da haram kılacak kadar emilmemişse haramlık söz konusu değil" gibi manalar çıkabilir.⁵⁸² Burada Mâturîdî, Hz. Âişe'den rivâyet edilen az emmenin haram kılmayacağına dair rivâyeti tercih etmemektedir. Çünkü tercih etmemesinin nedeni de, bir kaç manayı içermesi yani muhtemel anlamları içermesinden dolayıdır.

⁵⁷⁷ Özen, Şükrü, "*Tercih*" DİA, XXXX, 484.

⁵⁷⁸ 4. Nisâ. 23

⁵⁷⁹ Nesâî, *Nikâh*, 6/101, h. no: 3311; Dârekutnî, *Radâ*, 4/302, h. no: 4354.

⁵⁸⁰ Beyhâkî, *Sunen*, VII, 458.

⁵⁸¹ Nesâî, *Nikâh*, 6/101, h. no: 3309; İbn Mâce, *Nikâh*, 1/624, h. no: 1940;

⁵⁸² *Te'vîlât*, III, 111-112.

11. MÂTURÎDÎ'DE METİN TENKİDİ

Tenkid, arapçada “nakade” fiilinen türemiş olan tef’îl babından mastardır. Fiil olarak, “paranın ayarını ve değerini denemek, bir nesnenin kıymetini peşin olarak vermek, bir şeyin iyisini kötüsünden ayırmak ve ayıklamak için gözden geçirmek ve bir kimse ile münakaşa etmek”⁵⁸³ gibi anlamları taşımaktadır. İngilizce’deki karşılığı “criticism” olup “tenkit etmek...” gibi anlama gelir.

Sözlük anlamları verilen tenkid kelimesinde ortak mana “bir şeyin hakikatine ulaşmak için gerçek değerini tespit edip ortaya çıkarmak ve gerçek olmayanını atmak için derinlemesine yapılan her türlü faaliyettir.”⁵⁸⁴

Tenkid kelimesi birçok ilim dalında kullanılan bir kavramdır. Hangi alanda kullanılırsa kullansın o ilim dalında kendine has bir ıstılâhî anlama sahip olur.⁵⁸⁵ Biz burada hadis ilmindeki metin tenkidinden söz edeceğiz.

Hadis ilminde tenkid kavramı hadislerin sened ve metin açısından değerlendirilmesidir. Senedlerin değerlendirilmesine “dış tenkid”, metinlerin değerlendirilmesine ise “iç tenkid” denilebilir.⁵⁸⁶ Bizim asıl konumuz iç tenkidle ilgilidir. Yani metin tenkididir.

Nakd, kelimesi ayıklama, seçme işine verilen addır. Rivâyetlerin sahih olanlarını zayıf ve uydurmalardan ayırma yönüyle, hadisçilerin de sarraflara benzetildiğini görmekteyiz. Nitekim hadis ilminde mütehassıs olan ve zayıf olanlarla

⁵⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 425-427.

⁵⁸⁴ Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Fecr Yay., Ankara, 2011, s.30.

⁵⁸⁵ Ertürk, a.g.e., s.31.

⁵⁸⁶ Polat, Salahattin, *Hadiste Metin Tenkidi (I)*, EÜİFD, VI, Kayseri, 1989, s. 118-123.

sahihleri birbirinden ayıra bilen hadisçiye “nâkid” (çoğulu nukkâd) ifadesi kullanılmıştır. Hadislerin sahihlerini zayıflarından ve mevzularından ayırma kabiliyetini ifade etme anlamında yerleşen bu kelimenin, daha sonraki dönemlerde lügat manasıyla eş anlamlı olarak hadisçiler arasında kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁸⁷

Sahabe döneminde olsun veya ondan sonraki dönemlerde olsun tenkid konusunda sadece senedle yetinildiği ve hadislerin metnine hiç girmediklerini söylemek doğru gözükmemektedir. Metin tenkidi aslında sahabe döneminden itibaren başlamıştır. Meselâ, Hz. Aişe sahabe arasında hadisleri tenkid metodunu en fazla kullanan ve bu konuda öne çıkmış kadın sahabilerden biridir.⁵⁸⁸

Hadis ilminde “Metin tenkidi” kavramı ıstılah olarak son zamanlara aittir. Şarkiyatçılar modern tarihçilikteki tarihi vesikaların dış ve iç tenkide tabi tutulması işlemini hadislere uygulamak istemişlerdir. Muhaddislerin sadece sened tenkid ile yetindikleri, hadislerin metnini tenkide yönelmedikleri şeklinde eleştirmişler. Bu hadislerin metninin yeniden tenkide tabi tutulması gerektiği savunmuşlar.⁵⁸⁹

Burada asıl tespit etmek istediğimiz konu, İmâm Mâturîdî’nin *Te’vîlât*’ında hadislere yer verirken metin tenkidi kullanıp kullanmadığını şayet kullandıysa hangi ölçülere göre kullandığını tespit etmektir. Bunun için bir kaç örnekten hareket edeceğiz. Mâturîdî’nin bu eserine baktığımızda ele aldığı rivâyetleri bir takım ölçüt çerçevesinde sıhhat testine tabi tuttuğunu görmekteyiz. Bu, Mâturîdî’nin geniş

⁵⁸⁷ Gen. bil. bkz. Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi* (Tarihi süreç, yeni yaklaşımlar), Rağbet Yay., İstanbul, 2009, s. 33.

⁵⁸⁸ Bu konuda yazılmış makeleler için: Hatipoğlu, Mehmet Said, *Hiz. Aişe’nin Hadis Tenkidçiliği (Müslüman kültürü Üzerine)*, Kitabiyat Yay. Ankara, 2004, s. 13-27.

⁵⁸⁹ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Yay., III. Baskı, İstanbul, 2011, s. 181.

birikimini ve araştırmacılığını göstermesi açısından ve rivâyetleri değerlendirme açısından da önemlidir.

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta hadislere yer verirken senedle ilgili değerlendirmelere hiç girmez. Bu bağlamda râvîler hakkında hiç bir değerlendirmesi yok diye biliriz. Başta da belirttiğimiz gibi Mâturîdî'nin hadislerde asıl tenkid noktası sened değil metindir. Meselâ, “seneddeki falan râvinin şöyle bir durumu vardır, falan râvi yalancıdır, âdil değildir” şeklindeki değerlendirmelere girmemektedir.⁵⁹⁰

Mâturîdî'nin metin tenkidi konusunda *Te'vîlât*'tan birkaç örnek üzerinde durabiliriz. Meselâ, Allah Teâla, Nisâ 92'de kasten adam öldürme ve hatayla adam öldürmenin hükümlerinden bahsetti. Ama kasda benzeyen öldürmenin diyeti ve hükmü hakkında hiç bilgi vermedi. Bu konuda İbn Ömer'den (ö. 73/692) ve Numan b. Beşir'den (ö. 64/684) gelen rivâyette Peygamberimiz (s), kasda benzeyen adam öldürme diyetindeki develerin sayısını otuz olarak belirtmiştir.⁵⁹¹ Sahabiler ise bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Meselâ, Ömer'den (r) merfû olarak gelen rivâyette sayı otuz'dur.⁵⁹² Alî (r) (ö. 40/661), otuza yakın demiştir.⁵⁹³ İbn Mesûd'dan (ö. 32/652-53) gelen rivâyette yirmi beş⁵⁹⁴ olarak geçmektedir. Mâturîdî'ye göre sahabiler bunu kendi içtihatlarıyla söylemiş olamazlar. Bunların hepsi duymaya dayalı haberlerdir ve hepsi de Hz. Peygamber'den duymuşlardır. Fakat aynı anda duymaları da mümkün

⁵⁹⁰ Kahraman, Hüseyin, *Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu*, Mîlîl ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi, c. 7, sayı 2, Mayıs Ağustos 2010, s. 143.

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, *Diyet*, 4/185, h. no: 4547.

⁵⁹² Ebû Dâvûd, *Diyet*, 4/186, h. no: 4550.

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, *Diyet*, 4/186, h. no: 4551.

⁵⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Diyet*, 4/186, h. no: 4552.

olmadığına göre farklı zamanda duymuş olabilirler,⁵⁹⁵ diyerek genel değerlendirme yapmakta, devamında diyetin miktarı konusunda birçok sahabeden gelen örneklerle yer vermektedir. İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen “diyetin para olarak kıymetini on iki bin dirhem olarak kararlaştırdı”⁵⁹⁶ şeklindeki rivâyeti Mâturîdî, “غير ثابت” (sabit olmayan haberdur)⁵⁹⁷ diyerek tenkitte bulunmuştur.

Mâturîdî, âyetlerin tefsirinde konuyla ilgili ne kadar rivâyet varsa hepsini tek tek zikretmeye çalışır. Meselâ, Mâturîdî, Nisâ 24'de âyetinin tefsirinde evli kadınlardan bahsederken sahabilerden gelen farklı görüşlere yer vermiştir. Bu konuda İbn Mesûd'dan (r) (ö. 32/652-53) gelen rivâyete göre, bunlar Müslümanların ve Müşriklerin eşleridir,⁵⁹⁸ Ali'ye (r) (ö. 40/661) göre sadece evli olan müşrik kadınlardır,⁵⁹⁹ Abdullah'a (r) (ö. 73/692) göre esir alınmış cariye ve müşrik kadınlardır. Eğer kocaları dâru'l-harb da ise bunlar Mevla'sı için helaldur, der. İbn Abbas'ın (r) (ö. 68/687-88) görüşü Hz. Ali'nin görüşü birbirine benzemektedir. Devamında Ebû Saîd Hudrî'nin (r) (ö. 64/683) görüşünü de nakleder. Sonunda bu rivâyetler içerisinde Mâturîdî, “İbn Abbas (ö. 68/687-88) ile Alî b. Ebî Tâlib'den (ö. 40/661) gelen rivâyetler “أصح التّأويلين و أولاهما بالقبول”⁶⁰⁰ (Bu iki te'vilin en doğrusu ve kabule şayan olanıdır) diyerek kendince tenkitte bulunmuştur.

Nisâ 36'da komşulara karşı iyi davranılması gerektiği bildirilmektedir. Mâturîdî, tefsirinde bu konuda birçok hadis ve sahabe sözlerine yer vermiştir. Meselâ,

⁵⁹⁵ *Te'vîlât*, III, 414-415.

⁵⁹⁶ Tirmizî, *Diyet*, 4/12, h. no: 1388; İbn Mâce, *Diyet*, 2/878, h. no: 2629.

⁵⁹⁷ *Te'vîlât*, III, 417.

⁵⁹⁸ *Te'vîlât*, III, 134.

⁵⁹⁹ *Te'vîlât*, III, 134.

⁶⁰⁰ *Te'vîlât*, III, 135, 136.

H. Alî (ö. 40/661) ve Abdullah'dan (r) (ö. 73/692) gelen rivâyette: "Peygamber Efendimiz şuf'a'nın komşu hakkı olduğuna hükmetti"⁶⁰¹ buyurmuştur. Bazı âlimler bu rivâyeti inkâr ederek, şuf'anın taksimatı olmayan arazi ve bahçeli evler için geçerlidir, demişler. Rivâyeti kabul etmeyenlerin delilleri ise Saîd b. Museyyeb (ö. 91/710) ve İbn Seleme'den gelen: "Resûlullah (s) taksim olunmamış her şeyde şuf'a (hakkı) ile hükmetti. Sınırlar konulup yollar tayin edildiği zaman artık şuf'a hakkı yoktur"⁶⁰² rivâyetidir. Mâturîdî, ise: "Fakat bize göre hadisin te'vili (en iyisini Allah bilir), "taksim olunmayan şeylerde şuf'a (hakkı) ile hükümetti" bu söz râvinin sözüdür. Çünkü râviden 'taksim olunan şeylerin şufası yoktur' şeklinde bir şey gelmemiştir. "Sınırlar belirli olduğu zaman, onun için şuf'a yoktur" sözüne gelince, bununla ilgili H. Peygamber'den (s) bir açıklama gelmemiştir. Eğer durum böyle ise bu râviden kaynaklanmış olabilir. O, kismet ile ilgili olabilir. Ama bize göre taksimatı olan şeylerde şuf'a yoktur.⁶⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere Mâturîdî rivâyetin metni konusunda dikkatli davranmıştır.

Mâturîdî, Nisâ 23'de kendisiyle evlenilmesi haram olan ve emziren kimselerle evlenmeyi haram kılınanlardan bahsetmektedir. Devamında H. Âişe'den gelen emzirme ile ilgili rivâyete yer vermiştir ve sonunda "قد غلطت فيها" (yanılmıştır) diyerek tenkid etmiştir.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Ahmed, 2/245.

⁶⁰² Buhârî, *Şuf'a*, 3/87, h. no: 2257; Ahmed, 23/428.

⁶⁰³ *Te'vîlât*, III, 222.

⁶⁰⁴ *Te'vîlât*, III, 111-112.

Mâturîdî, kendi görüşlerine ters gelen hadisleri rivâyet eden sahabileri bile zaman zaman tenkid edebilmiştir. Ayrıca hadislerin metni konusunda da dikkatli davranmıştır. Eğer rivâyet yorumu açık ise yorumlamaya çalışmıştır.

11.1. HADİSİN KUR'ÂN İLE ELEŞTİRİLMESİ

Mâturîdî bazen Kur'ân'a aykırı gelen hadisleri eleştirdiği durumlar da olmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in bir adamı, bildiği Kur'ân kaşılığında bir kadınla nikâhladığı hakkında ki rivâyet,⁶⁰⁵ “... *Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı*”⁶⁰⁶ âyetine ters geldiği gerekçesiyle önce eleştirmiş, daha sonra te'vil etmiştir. Burada Mâturîdî, “mehir karşılığında Kur'ân'dan sûreler öğretilmesi caiz değildir. Çünkü mal değildir ve onun kıymeti yoktur. Bundan dolayı mehir olması mümkün değildir” diyerek eleştiride bulunmuş ve “... *tespit ettiğiniz malın yarısı onlarındır*”⁶⁰⁷ âyetini delil olarak göstererek, masrafları karşılamayan mehir olamaz, buyurmuştur.⁶⁰⁸

Mâturîdî, Nisâ 29'da “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin*” âyetine Hz. Peygamber'den (s) gelen: “Alış veriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça, biri diğerine karşı muhayyerdir”⁶⁰⁹ rivâyetine ters geldiği

⁶⁰⁵ Buhârî, *Nikâh*, 7/6, h. no: 5087; Müslim, *Nikâh*, 2/1040, h. no: 1425; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/236, h. no: 2111; Dârekutnî, *Nikâh*, 4/362, h. no: 3611; Tirmizî, *Nikâh*, 3/421, h. no: 1114; Ahmed, 37/499; Mâlik, *Nikâh*, 3/752, h. no: 1920.

⁶⁰⁶ 4. Nisâ. 24

⁶⁰⁷ 2. Bakara. 237

⁶⁰⁸ *Te'vîlât*, III, 142.

⁶⁰⁹ Buhârî, *Buyu'*, 3/58, h. no: 2079; Müslim, *Buyu'*, 3/1163, h. no: 1531; Ebû Dâvûd, *Buyu'*, 3/273, h. no: 3459; Tirmizî, *Buyu'*, 3/539, h. no: 1245; Nesâî, *Buyu'*, 7/251, h. no: 4482; İbn Mâce, *Ticârât*, 2/736, h. no: 2181; Dârimî, *Buyu'*, 2/325, h. no: 2547; Mâlik, *Buyu'*, 4/969, h. no: 2473; Ahmed, 8/173; 9/308.

için “böyle bir hadisin gelmesi câiz olmamaktadır” diyerek önce eleştiride bulunmuş, daha sonra “eğer gerçekten böyle bir hadis var ise, zâhirine bakılmayıp başka anlamlara hamledilebilir” diyerek te’vil etme yoluna gitmiştir.⁶¹⁰ Mâturîdî, “alış veriş, tarafların rızasıyla gerçekleşir. Âlimlerin dediği gibi mekândan ayrılma söz konusu değildir. Hadis âyetin zâhirine ters gelmektedir”⁶¹¹ diyerek eleştiride bulunarak reddetmiştir.

Mâturîdîler ilk bakışta Kur’ân’a aykırı gelen hadisleri hemen reddetmeyip onları Kur’ân’ın genel hükümleri çerçevesinde yorumlamaya çalışmıştır. Daha sonra âyetin zahirine ters gelen bazı rivâyetler varsa onları eleştirerek kabul etmemiştir. Âyetlere aykırı, akıl-mantığa uymayan ve te’vil etme imkânı bulunamayan hadisleri kabul etmemiştir.

12. HADİSTE İHTİSÂR YAPMASI

İhtisar kelimesi sözlükte “kısaltmak”, “Bir şeyi sadece belli bir şeye tahsis etmek” şeklinde açıklanmaktadır.⁶¹² Hadis ilminde ise ihtisar: “Hadisin bir kısmını alıp bir kısmını bırakmak”,⁶¹³ “Hadisin, ihtiyaç durumuna göre, bir kısmını bırakıp diğerini rivâyet etmekle yetinmek”,⁶¹⁴ “Manasını bozmadan hadisin bir kısmını hazfederek diğer bir kısmını nakletmek”⁶¹⁵ gibi uygulamalara denir. Bu tanımlarda da görüleceği

⁶¹⁰ *Te’vîlât*, III, 176-180.

⁶¹¹ *Te’vîlât*, III, 176.

⁶¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 243.

⁶¹³ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedribu’r-Râvî fî Şerh’i Takrîbi’n-Nevevî*, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), II. Baskı, Medine, 1392/1972, II, 103.

⁶¹⁴ Cezâîrî, Tâhir b. Salih b. Ahmed, *Tevcihu’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, Dâru’l-Marife, Beyrut, trs., s. 314.

⁶¹⁵ Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî’nin İbnü’s-Salâh’a Etkileri*, Bursa, 2002, s. 89.

gibi ihtisarla ilgili farklı bazı noktalar öne çıkarılmaktadır. Bütün bu tanımların ortak noktası ise hadisin tamamının değil, bir bölümün rivâyet edilmesidir. Başka bir tanım ise, İhtisâr, hadisin mânâsını bozmamak şartıyla, bir kısmını hazfederek diğer bir kısmını nakletmektir.⁶¹⁶

Mâturîdî eserinde yeri geldikçe hadis ihtisârına başvurduğu görülür. Bazen hadisin metninin uzun olduğunu belirterek, hadisi kısaltarak rivâyet ettiği görülmektedir. Bazen de hadisi kısaltması ile ilgili uyarıda bulunmadan kısaltarak rivâyette bulunmuştur. Asıl olan konunun özünü ve önemli gördüğü yeri zikreder. Mâturîdî Meselâ, “*Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler*”⁶¹⁷ âyetine yer verdikten sonra ölüm anında insanın mallarını paylaşım konusunda adâletli olması ve adaletli olduğu takdirde bütün malını Allah yolunda harcamışçasına sevap kazanacağını söyleyerek,⁶¹⁸ Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ile Hz. Peygamber arasında geçen şu hadisi zikretmiştir: Sa'd bin Ebî Vakkâs'dan (r) gelen rivâyette, “Üçte bir de (aşağısına nispetle) çoktur. Çünkü ey Sa'd! Senin, mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenir hâlinde bırakmandan hayırlıdır.”⁶¹⁹ Bu haberin hadis kaynaklarındaki metni buradakinden uzundur. Burada asıl olan uzun hadisi ihtisar ederek zikretmesidir.

⁶¹⁶ Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*, Timâş Yay., İstanbul, 1987, s. 73.

⁶¹⁷ 4. Nisâ. 9

⁶¹⁸ *Te'vîlât*, III, 38.

⁶¹⁹ Buhârî, *Vasiyet*, 4/3, h. no: 2742; Müslim, *Vasiyet*, 3/1250, h. no: 1628; Mâlik, *Vasiyet*, 4/1106, h. no: 2824; Ebû Dâvûd, *Vasiyet*, 3/312, h. no: 2864; Tirmizî, *Vasiyet*, 4/430, h. no: 2116; Dârimî, *Vesâyet*, 4/2038, h. no: 3239; Nesâî, *Vesâya*, 6/241, h. no: 3626; İbn Mâce, *Vesâya*, 2/903, h. no: 2708.

Kur'ân'da “... *Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zinâ etmemek üzere, mallarınızla (mehir vererek) istemeniz size helâl kılındı*”⁶²⁰ âyetin tefsirinde Mâturîdî nikâhı bedel karşılığı mal ile olup olmayacağı hususunda kendi görüşünü ortaya koyarken delil olarak “Kadın sana ezberindeki Kur'ân ile temlik olundu”⁶²¹ hadisini kullanmıştır.⁶²² Bu rivâyetin hadis kaynaklarındaki metni, buradakinden 3 kat daha uzundur.

Mâiz b. Mâlik'in recm edilmesiyle ilgili hadisin metni çok uzun olmasına rağmen sadece “Zina yapmasından dolayı Mâiz'i recmetti”⁶²³ kısmını zikretmekle yetinmiştir.

Mâturîdî, eserinde yeri geldikçe hadisleri tamamını zikretmeyip önemli gördüğü kısma alıp, kalan kısımlarını bırakma şeklindeki yöntemini kullanmıştır. Bu metot âlimler tarafından çokça tatbik edilen ve faydalı görülen yöntemdir.

13. BAZI İSİMLERDE KARIŞIKLIK YAPMASI

Te'vîlât'ta, bazı rivâyetlerin râvileri isim değişikliğine uğramış. Meselâ, İbn Mesûd'dan (ö. 32/652-53) gelen rivâyette “O, amcasının iki kızını bir arada nikahlamasını hoş karşılamazdı. Haram olarak görmüyorum fakat hoş değil”⁶²⁴ buyurmuştur. Aslında bu rivâyet İbn Mesûd'dan (ö. 32/652-53) değil de Atâ b. Ebî

⁶²⁰ 4. Nisâ. 24

⁶²¹ Buhârî, *Nikâh*, 7/6, h. no: 5087; Müslim, *Nikâh*, 2/1040, h. no: 1425; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 2/236, h. no: 2111; Dârekutnî, *Nikâh*, 4/362, h. no: 3611; Tirmizî, *Nikâh*, 3/421, h. no: 1114; Ahmed, 37/499; Mâlik, *Nikâh*, 3/752, h. no: 1920.

⁶²² *Te'vîlât*, III, 142.

⁶²³ *Te'vîlât*, III, 77.

⁶²⁴ *Te'vîlât*, III, 118.

Rebâh'dan (ö. 114/732) gelmiştir.⁶²⁵ Yani Atâ b. Ebî Rebâh'ın görüşüdür. Başka bir yerde Katâde'den (ö. 117/735) ve başkalarından gelen rivâyeti,⁶²⁶ sadece İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelmiş gibi rivâyet etmiştir.⁶²⁷ Mâturîdî Nisâ 92. âyetin tefsirinde İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen "Mümin cariye küçük ya da büyük olsun her doğan çocuk İslam üzere doğar"⁶²⁸ rivâyetini zikretmiştir. Aslında bunun ilk kısmı İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88), ikinci kısmı ise Atâ bin Ebî Rebâh'dan (ö. 114/732) rivâyet edilmiştir.⁶²⁹ Burada da sadece İbn Abbas'tan gelmiş gibi rivâyet edilmiştir.

Mâturîdî, Hz. Peygamber'den (s) gelen "Bir şeye sebep olan onu yapan gibidir"⁶³⁰ rivâyetini önce Arap sözü olarak kullanmış,⁶³¹ daha sonra da Hz. Peygamber'den gelen hadis olarak zikretmiştir.

Mâturîdî, Nisâ 5'deki: "*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin*" âyetinin tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) "aklı ermezler (sefih)"den kasdın, bunlar "kâfir"lerdir görüşüne yer vermiştir. Fakat Hasan'ın sefihleri, kâfir dediğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hasan'ın sefihlerden kasdın, bunlar çocuk ve kadınlardır⁶³²

⁶²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/527 h. no:16773.

⁶²⁶ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Tevîl'il-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405, V, 132.

⁶²⁷ *Te'vîlât*, III, 263.

⁶²⁸ *Te'vîlât*, III, 413.

⁶²⁹ Taberî, *Tefsir*, V, 205; Suyutî, *Ed-Durrul-Mensur Fit-Tefsir Bil-Mesur*, II, 617.

⁶³⁰ Müslim, *İmâre*, 3/1506, h. no: 1893; Tirmizî, *İlim*, 5/41, h. no: 2670; Ahmed, 38/132.

⁶³¹ *Te'vîlât*, III, 359-360.

⁶³² Taberî, *Tefsir*, IV, 245; Suyutî, *Ed-Durrul-Mensur Fit-Tefsir Bil-Mesur*, II, 433.

dediğine dair rivâyet vardır. Kurtubi'ye göre bu görüş hiç kimseden gelmemiştir. Âlimler tarafından “sefihlere” “kâfır” demek de hoş görülmemiştir.⁶³³

Mâturîdî, Nisâ 3. âyetin tefsirinde birkaç rivâyete yer vermiştir. Meselâ, Hz. Ömer (r) (ö. 23/644) İbn Mesûd'a (ö. 32/652-53) şöyle soru sordu: “Kölenin kadınlarla evlenmesi helal midir?” İbn Mesûd ise, “İkiyi geçmemesi gerekir” diye cevap verdi. Ömer (r) de kendisinin bu görüşte olduğunu belirtti.⁶³⁴ Aslında *Te'vîlât*’ta geçen bu rivâyet hadis kaynaklarında Ömer’in İbn Mesûd’a değil de, yanında bulunan insanlara sorduğu şeklinde vardır. Meselâ, Ömer (r), insanlara “köle kaç nikâh yapabilir diye sordu?” Onlar ise ikiyi geçmemesinde ittifak ettiler.”⁶³⁵ şeklindedir.

Yukarıda zikrettiğimiz birkaç örnekte olduğu gibi, Mâturîdî, tefsirinde hadisi rivâyet eden râvi ismini yerine senedde yer almayan başka bir râvinin ismini koyarak rivâyet ettiği görülmektedir. Fakat *Te'vîlât*’taki isim karışıklığı sadece birkaç yerde bulunmaktadır. Bu Mâturîdî’nin rivâyet ettiği hadislerin senedlerini bilmediği anlamına gelmemeli. Eser daha sonra öğrencilerinin takrirleriyle oluştuğu için daha sonra karışma ihtimali da olabilir.

⁶³³ Kurtubi, *Tefsir*, V, 28.

⁶³⁴ *Te'vîlât*, III, 17.

⁶³⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, 7/274, h. no: 13132; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/465, h. no: 16043; *Te'vîlât*, III, 17.

SONUÇ

Mâturîdî'nin tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkandî'dir. Abbasi'nin devletinin zayıflamasıyla birçok devlet bağımsızlığını ilan ettiği, sonraları Maverâunnehir'de de Sâ mânânoğulları müstakil bir devlet kurduğu ve Müşebbihe, Mu'tezile, Mürctie, Hariciler ve Cebriye gibi birçok itikâdî ve siyasî fırkaların ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Mâturîdî siyasî ve sosyal açıdan hareketli olaylara sahne olan asırda yaşamıştır. Genellikle vefat tarihi (ö. 333/944) olup, bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkant'ta öldüğü bilinmektedir.

Mâturîdî, Semerkant'ta Ebû Hanîfe'nin "Dâru'l-Cûzcâniye" adıyla bilinen önemli bir eğitim merkezinde eğitim almıştır. Ebû Hanîfe'nin ileri sürdüğü esasları sistematik hale getirmiş, itikâdî, fikri ve ilmi konularda önemli katkılarda bulunmuş birisidir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin fikirlerine ve mezhebine uyarak onun nakil yanında akla da önem veren davranışını benimsemiştir.

Mâturîdî'nin günümüze kadar ulaşan iki tane değerli eserinin birisi *Te'vîlât*'tır. Bu eser, tefsir ilminde önemli yere sahiptir. *Te'vîlât*, kelam, lügat, fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında önemli görüşler içermektedir. Bundan dolayı bu eser Mâturîdî'nin fikhî ve itikâdî görüşlerinin tespitinde önemli bir kaynaktır.

Mâturîdî tefsirinde sırf âyetlerin yorumuyla yetinmemiş, konuyla ilgili itikâdî ve fikhî mezheplerin, mezhep imamlarının farklı yorumlarına da yer vermiştir. *Te'vîlât*, sûre ve âyetlerin sıralamasına göre ele alınıp yorumlanmaya çalışıldığı bir tefsirdir. Mâturîdî'nin tefsir yöntemi hem akla hem de nakle dayanmaktadır. Diğer

tefsircilerden farklı olarak her iki metodu birleştirerek kullanmasıdır. Mâturîdî, âyeti âyetle, hadis ve haberlerle, dil bilgisi kurallarıyla ve aklî delillerle açıklamıştır.

Mâturîdî, hadisi, bilgi sistemi içerisinde ele almıştır. Bu bilgi edinme sistemi, insana kesin bilgi sağlayan yoldur. Mâturîdî'ye göre hadisin ve sünnetin bir kısmı vahiydir. Vahyi, Kur'ân'da yazılı olan (metlûv) ve Kur'ân'da bulunmayan (gayr-i metlûv) vahiy olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bunların birincisi Kur'ân, ikincisi ise sünnettir; ikisi de Allah tarafından indirilmiştir.

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta pek çok hadise ve rivâyete yer vererek hadis konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in sünnetine, genelde âyetlerin izahında, fikhî ve itikâdî konuların açıklanmasında yer verdiği görülmektedir. Meselâ, haramlık doğuran süt emzirme konusunda olsun veya diğer konularda olsun Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyetlerle açıklamıştır.

Mâturîdî, *Te'vîlât*'ta hadislerle yer verirken sadece metinleri, ilgili kısımları veya hadisin manasını vermekle yetinmiştir. Lafzen rivâyet etmeye özen göstermiştir. Genel olarak hadislerin senetlerini yazmadan kaydetmiş ya da ilk râvisine nispet ederek nakletmiştir. Yani rivâyetleri nakletmede bir sözü direk sâhibinden aktarma şeklindedir. Meselâ, “Hz. Peygamber'den (s) rivâyet edildiğine göre...”, “İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre...”, “Ebû Hanîfe şöyle der...” gibi.

Mâturîdî, naklettiği rivâyetler için “hadis”, “haber” “eser” ve “sünnet” kavramlarını kullanmış ve bunlar arasında, ayırım yapmamıştır. Anlam bakımından asıl hadislerin kavramlarını bir arada kullanmaktan çekinmemiştir.

Mâturîdî, tefsirinde zaman zaman kıraât farklılıklarına, sebab-i nuzûle, fikhî görüşlere ve semantik tahlillere de girmiştir. Sahabenin âyetlerle ilgili yorumlarına sık

sık yer vermiştir. *Te'vilât*'ta naklettiği haberlerin senedlerine yer vermediği gibi, aynı şekilde nüzûl sebepleriyle ilgili haberlerin senedlerine de yer vermemiştir. Kitâbu't-Tevhîd'inden de anlaşıldığı gibi, hadislerin veya haberlerin sıhhati konusunda emin değilse, nadiren de olsa, "eğer sübutu kesin ise" şeklinde ihtiyati bir cümle kullanmıştır.

Mâturîdî, *Te'vilât*'ta kullandığı hadisler için genelde temrîz sigâsını, rivâyet konusunda genellikle hadis usûlünde “talîk” adı verilen metodu kullanmıştır. Zaman zaman hadis ihtisârına başvurduğu görülmüştür.

Âyetlerde te'vil kelimesini kullandığı gibi hadislerin açıklamasını yaparken de te'vil kelimesini kullanmıştır. “Kur'ân karşılığında seni onunla evlendirdim” hadisinin te'vilini yaparken, “sûre mehir olmaz. Çünkü mal değildir. Mal olmayanın kıymeti yok. Masrafları karşılamayan mehir olamaz”, demiştir. Mâturîdî bazı rivâyetleri kendi anlayışı doğrultusunda açıklamaya çalışmıştır.

Mâturîdî, genel olarak *Te'vilât*'ta pek çok merfû ve mevkûf, bazen de maktu rivâyetleri kullanmıştır. Fıkhî ve itikâdî konularında daha çok merfû rivâyetleri kullandığı görülmektedir. Fakat delil olarak kullandığı rivâyetlerin çoğunluğu fıkhî konularla ilgilidir. Genelde akla uygun olmayan rivâyetleri kabul etmemiştir. Rivâyetleri kullanırken bazen değerlendirir, bazen de olduğu gibi zikreder veya “Bu mesele bize göre şöyledir” diyerek konuyla ilgili bakış açısını ortaya koyar ve ona göre bir sonuca ulaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- A. Vehbi Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî*, Yesevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, (I-XI), (thk. Habîburrahman A'zamî), II. Baskı, Beyrut, 1403.
- Ahatlı, Erdinç, “*Temrîz*”, DİA, XXXX, Ankara, 2011.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (1402/1982), *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvût) Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/1999.
- Alâuddîn es-Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Kitâbi't-Te'vîlât*, Süleymaniyye Ktp. Medine Bölümü, Nu: 179.
- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul, 2008.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*, Timâş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb, *Tarihu Bağdâd*, (I-XIV), Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye), Beyrut, trs.,
- Beyâzî, Kemâluddîn Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-Merâm an İbâreti'l-İmâm*, (thk., Yusuf Abdurrazzak), Kahire, 1949, 23;
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. M. Abdukadir Atâ), Dâru'l- Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- _____, *Şu'abu'l-Îmân*, (thk. Ebû Hacir Muhammed es-Sâid Besyûnî), Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.
- _____, *el-Esmâ' ve'l-Sıfât*, Matbaatu's-Saâde, 1939.
- Bilgin, Mustafa, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü*, (Doktora Tezi) UÜSBE, Bursa, 1991.
- Bırışık, Abdülhamid, “*Tefsir*”, DİA, İstanbul, 2011, XXXX, 281.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu'l-Musnadu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâhi ve Sunenihi ve Eyyâmihi*, (I-IX.), (thk. Muhammed Zuheyr b. en-Nâsir) Dâru Tûki'n-Necât, I. Baskı, 1422,
- Buhârî, Alâuddîn Ebû Abdullah Muahmmmed b. Abdurrahman, *Mehâsinu'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*, Beyrut, 1985.
- Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Akçağ Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1998.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara, 1988.
- Cezâirî, Tâhir b. Salih b. Ahmed, *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görünen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, (Muhtelifu'l-Hadîs İlmi)*, MÜİF Yayınları, V. Baskı, İstanbul, 2012.
- _____, “Cezm”, DİA, VII, İstanbul, 1993.
- _____, “Cem ve Te'lîf”, DİA, VII, İstanbul, 1993.
- Çakın, Kamil, *İslâm'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Seba Yayınları, Ankara, 1997.
- _____, *Hadis İnkârcıları*, Seba Yayınları, Ankara, 1998.
- Çelebi, Kâtib, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Çetin, Abdurrahman, “Nesih”, DİA, XXXII, İstanbul, 2006.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen Bağdâdî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, (I-V), (thk. Şuaybu'l-Arnaût), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl, *Sunen*, (I-IV), (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Riyâd, 1421/2000.

Duman, Ali, *İmâm Mâturîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri*,
Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Temmuz-Aralık,
2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sunenu Ebî Dâvûd*, (I-IV), (thk. Muhammed
Muhyiddin Abdulhamîd), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslam*, Kahire, 1966.

Erdem, Sabri, *Mâturîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kur'ân*, Şûle
Yayınları, İstanbul, 1998.

Erdemci, Cemalettin, *Kelâm İlminde Haberin Epistemolojik Değeri*, Dinbilimleri
Akademik Araştırma Dergisi VI (2006), Sayı: 1.

Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi* (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği), Fecr Yayınları,
Ankara, 2011.

Gürlü, Kadir, *İmâm Mâturîdî'ye Göre Hz. Peygamber'in Otoritesi*, (Uluğ Bir
Çınar İmâm Mâturîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı), (Haz.
Ahmet Kartal), Eskişehir, 28-30 Nisan, 2014.

Hatipoğlu, Mehmet Said, *Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidçiliği (Müslüman kültürü
Üzerine)*, Kitabiyat Yay. Ankara, 2004.

Heysemî, Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, (I-X),
Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *Musannefu İbn Ebî Şeybe* (I-
VII), (thk. Kemâl Yûsuf Hût), Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 1409.

İbn Furek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Mucerredü Makalati's-Şeyh Ebi'l-
Hasan Eş'arî*, (thk. Daniel Gımarret), Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1987.

İbn Hacer, el-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, (Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker), çev. Talât Koçyiğit, AÜİF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, (I-X), (nşr. M. Abdurrahman Mar'aşlı), Beyrut, 1416/1996.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, (I-X), (nşr. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2002.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (I-VII), (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim et-Teymî Bustî, *Sahîhu İbn-i Hibbân*, (I-XVIII), (thk. Şuaybu'l-Arnâvût), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.

İbn Kuteybe, Te'vîlu muhtelifu'l-hadîs, *Hadis müdâfaası*, (trc. Hayri Kırbaşoğlu), Kayıhan Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1979.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, (I-II), (thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, trs.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensari, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.

İmamoğlu, M. Ragip, *İmâm Ebû-Mansûr Mâturîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 1991.

İsfahânî, er-Râğıb Huseyn b. Ahmed, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Çaphane-i Haydari, Tahran, 1373/1954.

İşcan, Mehmet Zeki, *İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî'nin Katkısı*, Ekev Akademi Dergisi, 34, 2008.

Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde Hatîb Bağdâdî'nin İbnu's-Salâh'a Etkileri*, Bursa, 2002.

_____, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, Arasta Yayınları, Bursa, 2001.

_____, *Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu*, Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi, VII, sayı 2, Mayıs Ağustos 2010.

Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Prof. Dr. Bünyamin Erul, IV.

Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2013.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Tearruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* (nşr.

Muhammed Emîn en-Nevâvî), Kahire, 1980.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, VI.

Baskı, Ankara, 2002,

Kırca, Celal, *Ebû Mansûr Mâturîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı*, EÜSBE Dergisi, Sayı 3, Yıl: 1989.

Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1985.

_____, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.

_____, *Hadis Usûlü*, AÜİF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Kureşî, İbn Ebi'l-Vefâ Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-*

Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye, Hayderabad/İndia, trs.

Kurtubi, Muhammed bin Ahmed, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Berdunî

ve İbrahim Atfayş), Dâru'l- Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

Kutlu, Sönmez, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî*, (İmâm Mâturîdî ve

Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik

Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003.

_____, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

_____, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003.

_____, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle ilgili Bibliyografya*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003.

Leknevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî't-Terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324.

Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, (I-VIII), (thk. Muhammed Mustafa Azamî), Muessesetu Zeyd b. Sultân, Abu Dabi, 1425/2004.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1986.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (thk. Mehmet Boynukalın), Mizan Yayınları, İstanbul, 2005.

Müslim, b. Haccâc Ebû'l-Huseyn Kuşeyrî, en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, (I-V), (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.,

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî*, (I-VIII), (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetu'l-Metbûati'l-İslâmiyye, Haleb, 1406/1986.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Tebziratu'l-Edille* (nşr. Claude Salamê), Şam, 1990-93.

Özağşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

Özcan, Hanifi, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, MÜİFV Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 2012.

Özdeş, Talip, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, *Mâturîdî'nin Fıkhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, CÜİFD, Sayı 2, Sivas, 1998.

_____, *Mâturîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 243.

Özen, Şükrü, *Ebû Mânsûr Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, İstanbul, 2001.

_____, “*Mâturîdî*”, DİA, XXVIII, İstanbul, 2003.

_____, “*Tercih*” DİA, XXXX, İstanbul, 2011.

_____, *İmam Ebû Mânsûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası*, (İmâm Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Seçki, Editör: Sönmez Kutlu), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2003, s. 241.

Paçacı, Mehmet & Gözeler, Esra, *Tefsir İlmi*, (Kur'ân ve Hadis İlimleri, İlitam, editör: Mehmet Paçacı, İsmail Hakkı Ünal), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara, 2007.

Pekcan, Ali, İmâm Mâturîdî'nin “*Usûl-i Fıkh'a Dair Görüşleri ya da “Meâhizu's-Serâi”i Yeniden Kurmaya Çalışmak*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, (2004), Sayı: 2.

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 2011.

_____, *Hadiste Metin Tenkidi* (I), EÜİFD, VI, Kayseri, 1989.

_____, “*Ferd*”, DİA, XII, İstanbul, 1995.

Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Kitâbu'l-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ) Kahire, 1406/1986.

_____, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Horasânî, *Sunenu Saîd İbn Mansûr*, (thk. Sa'd b.

Abdillâh b. Abdulazîz), Dâru'l-Asîmî, Riyad, 1414.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1994.

Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Ulûmu'l- Hadîs ve Mustalahuhû) (terc. M. Yaşar Kandenir), MÜİF Yayınları, İstanbul, 1996.

Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsîril-Me'sûr*, Beyrut, 1993.

_____, *Tedribu'r-Râvî fî Şerh'i-Takrîbi'n-Nevevî*, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), II. Baskı, Medine, 1392/1972.

Şafîî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trs.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Tevîl'il-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405.

- Taylan, Necip, “*Bilgi*”, DİA, VI, İstanbul, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sulemî (v. 279/892), *Sunenu't-Tirmizî*, (I-V), (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Topaloğlu, Bekir, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, (Önsöz) XII.
- _____, *Kitâbu't-Tevhîd*, Açıklamalı Tercüme, İSAM Yayınları, 2013.
- _____, “*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*”, DİA, XXXXI, İstanbul, 2012.
- Tuğlu, Nuri, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), SDÜİF, Isparta, 2003.
- _____, *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi, c. 7, sayı 2, Mayıs Ağustos 2010.
- _____, “*Usûlü'd-Dîn*” DİA, XXXXII.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*Maturidiyye*”, DİA, XXVIII, Ankara, 2003.
- _____, “*Haber-i Vâhid*”, DİA, XIV, İstanbul, 1996.
- Yurdagür, Metin, “*Cûzcânî, Ebû Bekir*”, DİA, XIII, İstanbul, 1993.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakîn bi's-Şerhi Esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, 2005.

ÖZET

“Mâturîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği”

başlıklı bu doktora tezinde, Mâturîdî’nin önemli tefsir eseri *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* sistematik bakımından araştırılmış, bu eserdeki rivâyetlerin konuları tespit edilerek çeşitli açılardan incelenmiştir.

Araştırmamızın birinci bölümünde Mâturîdî’nin hayatı, ilmî çevresi, hocaları, öğrencileri, eserleri ele alınıp, *Te’vîlât’ın* genel değerlendirilmesi ve öneminden bahsedilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde *Te’vîlât’ta* geçen hadislerin tahriri, hadislerin kaynaklara göre dağılımı, kutub-i sitte öncesi, kutub-i sitte ve kutub-i sitte sonrası kaynaklar ve kaynaklar açısından rivâyetlerin sayısına yer verilerek incelenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise Mâturîdî’nin *Te’vîlât’ında* hadis anlayışı, bilgi değeri, haber ve çeşitleri ele alınmıştır. Haberle ilgili ıstılahlar gruplandırılarak incelenmiştir.

ABSTRACT

Tevilatul-Quran which is considerable work of Maturidi have been studied systematically, points of narratives have been identified and analyzied from various perspectives in the this postgraduate work named “Maturidi's Understanding of Hadith in his work named Tevilat - Nisâ Surah Sample.”

At the first chapter of the work his life, scientific environment, preceptors, learners, works have been taken, after that significance of Tevilat has been referred and analyzied.

Narrate of narratives presented in Tevilat, their distribution according to sources, source that before and after kutub-i sitte and number of narratives have been anylized by giving place in terms of these sources at second chapter.

At the thirth chapter understanding of hadith in Mâtûrîdî's Te'vîlât, its science value and kinds of messages have been studied. Technical terms about the messages have been classified and examined.